

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КУЧМАН ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 81'366.55 : 811.161.2

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ
КАУЗАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 — українська мова

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
Плющ Марія Яківна
д.філол.н., професор

Київ – 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ	
КАУЗАТИВНОСТІ	13
1.1. Логіко-філософські передумови дослідження	13
1.2. Лінгвістичний і лінгвальний статус категорії каузативності	23
1.3. Термінологічна мікросистема категорії каузативності	35
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2. СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ	
КАУЗАТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	51
2.1. Статус каузативного дієслова. Підходи до класифікації	51
2.1.1. Типи дієслівного каузатива	60
2.1.1.1. Лексичний каузатив	60
2.1.1.2. Фразеологічний каузатив	65
2.1.1.3. Словотвірний каузатив	70
2.1.1.4. Морфологічний каузатив	75
2.1.1.5. Синтаксичний каузатив	76
2.1.2. Зв'язок каузативності з граматичними категоріями дієслова	86
2.1.3. Категорія суб'єкта дієслівних каузативних конструкцій.....	96
2.2. Іменники як логічні оператори каузативних відношень	106
2.3. Прийменники як засоби вираження каузативності в простому ускладненому реченні	118
2.4. Прислівники як засоби вираження каузативності в простому ускладненому реченні	130
2.5. Сполучники та аналоги сполучників як	

	3
засоби вираження каузативності в складному реченні	136
Висновки до розділу 2	151
РОЗДІЛ 3. НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАУЗАТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	154
3.1. Каузативні відношення в структурі простого, простого ускладненого речень	154
3.1.1. Вираження каузативності в структурі простого речення, ускладненого дієприслівниковим зворотом.....	154
3.1.2. Вираження каузативності в структурі простого речення, ускладненого дієприкметниковим, прикметниковим і субстантивним зворотами	160
3.1.3. Вираження каузативності синтаксемами в безприйменниковій та прийменниково-відмінковій формі іменника.....	165
3.1.4. Вираження каузативності в структурі простого речення з інфінітивною конструкцією та однорідними членами	172
3.2. Каузативні відношення в структурі складного речення	180
3.2.1. Вираження каузативності в структурі складнопідрядного речення	180
3.2.2. Вираження каузативності в структурі складносурядного речення	184
3.2.3. Вираження каузативності в структурі безсполучникового складного речення	190
3.3. Каузативні відношення в структурі складного синтаксичного цілого	199
Висновки до розділу 3	205
ВИСНОВКИ	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	256

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

Adj — прикметник

Adv — прислівник

N acc — іменник у знахідному відмінку

N dat — іменник у давальному відмінку

N gen — іменник у родовому відмінку

N inst — іменник в орудному відмінку

N loc — іменник у місцевому відмінку

N nom — іменник у називному відмінку

Part — дієприкметник

Pron dat — займенник у давальному відмінку

Pron gen — займенник у родовому відмінку

Vf — особова форма дієслова

Vi — інфінітив

БСР — безсполучникове складне речення

ДсЗ — дієприслівниковий зворот

ДкЗ — дієприкметниковий зворот

КВ — каузативне відношення

КД — каузативне дієслово

КК — каузативна конструкція

КС — каузативна ситуація

ЛСГ — лексико-семантична група

ОП — однорідні присудки

ОрП — орудний причини

ПНВ — причиново-наслідкове відношення

ПВФ — прийменниково-відмінкова форма

СДС — стійка дієслівна сполука

СЗ — субстантивний зворот

СПР — складнопідрядне речення

СР — складне речення

ССР — складносурядне речення

ССЦ — складне синтаксичне ціле

ФО — фразеологічна одиниця

ФСК — функціонально-семантична категорія

ФСП — функціонально-семантичне поле

ВСТУП

Останнім часом у лінгвістиці загалом і в українському мовознавстві зосібна зростає науковий інтерес до вивчення універсальних мовних категорій. Об'єктом уваги дослідників стає функціональний діапазон граматичних форм різних класів слів, які репрезентують поняттєвий зміст реалій об'єктивної дійсності, таких, як простір, час, причина, наслідок, мета, умова та ін.

До таких категорій належить каузативність (причиновість) як універсальна категорія, яку трактують в аспекті логіко-філософського, онтологічного та лінгвістичного вияву її семантики. Кожна мова має певний набір засобів, що становлять систему різнорівневих одиниць, здатних репрезентувати поняттєву категорійну семантику причиновості дій, подій, процесів, стану, явищ. В українській мові каузативність представлена системою різнорівневих одиниць, які втілюють семантику поняттєвої категорії причиновості в різних її виявах.

Засоби вираження каузативності в сучасних мовах аналізують на різних рівнях: лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному та на рівні тексту. Ядром категорії каузативності є дієслово як клас ознакових слів, що займають позицію предиката. Засобами вираження каузативних відношень виступають також іменники, які виконують функцію предикатива в простих реченнях, прийменниково-відмінкові форми іменників і прислівники як обставинні поширювачі в структурі простого ускладненого речення, сполучники та аналоги сполучників у структурі складних речень. Імпліцитний вияв каузативності має свою розгалужену систему засобів, переважно на синтаксичному рівні.

Учені виробили кілька підходів до проблеми визначення й опису семантики каузативності. Кожен із цих підходів так або так торкається

каузативності або у її широкому розумінні як усіх причиново-наслідкових відношень, або у вузькому розумінні, виокремлюючи певний аспект.

Початок дослідження каузативності було покладено у працях О. О. Потебні, А. Мейє, Ш. Баллі, Л. Теньєра. Вагомий внесок у розвиток теорії каузативності зробили українські вчені Л. А. Булаховський, Й. Ф. Андерш, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, С. І. Дорошенко, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, М. Ф. Кобилянська, І. К. Кучеренко, О. І. Леута, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, І. І. Слинько, М. І. Степаненко, В. Д. Шинкарук, К. Ф. Шульжук та ін. На матеріалі інших мов до проблеми каузативних відношень зверталися Ч. Філлмор, Дж. Лайонз, В. А. Белошапкова, Ю. Д. Апресян, А. Вежбицька, М. В. Всеволодова, Г. О. Золотова, С. Д. Кацнельсон, Т. А. Кільдибекова, Б. Комрі, Л. І. Куликов, В. П. Недялков, Н. К. Оніпенко, О. В. Падучева, Г. Г. Сильницький, Т. А. Ященко та ін.

В українському мовознавстві каузативність як мовна категорія не знайшла однозначного витлумачення, складові семантики цієї категорії описані частково. Традиційна граматики української мови розглядає окремо репрезентанти таких категорій, як причина і наслідок. Досі окремі виражальні засоби категорій *причина* і *наслідок* були об'єктом різних досліджень в українській лінгвістиці, але каузативність як цілісна категорія не була об'єктом спеціального дослідження. У працях мовознавців знайшли відображення такі аспекти проблеми каузативності в українській мові: прийменники причини (Н. М. Бурдаківська, З. І. Іваненко, І. А. Щукіна), дієслова певних лексико-семантичних груп із компонентом “каузація” (О. Ю. Грипас, О. В. Мартіна), моделі словотвірного каузатива (А. А. Пузік, І. В. Ступак), реченневотвірний потенціал каузативних дієслів-предикатів (О. І. Леута, Л. О. Кадомцева, В. С. Карпалюк, В. Б. Гошилик), реалізація причинових відношень і відношень наслідку у структурі речення і тексту (М. Я. Плющ, М. І. Степаненко, Л. М. Руденко, О. В. Глотова, Л. І. Дубовик, Н. В. Кринська, О. О. Тележкіна). Проте каузативність як цілісна категорія не була об'єктом спеціального

дослідження. Тому, незважаючи на значні напрацювання учених, на сьогодні в українському мовознавстві немає спеціального дослідження функціонально-семантичної категорії каузативності. У наукових розвідках, присвячених окремим виявам семантики каузативності, наявна термінологічна непорядкованість, переважає формально-граматичне тлумачення причинових і окремо наслідкових відношень. Цей підхід, попри всі свої плюси, відносить до однієї граматичної категорії семантично абсолютно відмінні мовні явища.

Дослідники аналізують засоби вираження причиново-наслідкових відношень із позицій формально-граматичної, функціонально-граматичної, а також функціонально-семантичної теорій. У роботі використано функціональний підхід до проблеми. Такий підхід дав змогу представити категорію каузативності в сучасній українській мові як цілісну систему, виокремити сему каузативності в різнорідних мовних одиницях, визначити спеціалізовані та неспеціалізовані засоби вираження каузативних відношень у лексиці та граматиці.

Каузативність як мовна категорія тісно пов'язана з категоріями причини, наслідку, каузальності, зумовленості, спонукальності, мети, часу. Зазначені вище категорії перетинаються, взаємодоповнюють одна одну. Подекуди ті самі мовні одиниці відносять до виражальних засобів різних категорій зі згаданих вище.

Актуальність дослідження зумовлена потребою уточнення лінгвального статусу категорії каузативності, визначення її місця в системі функціонально-семантичних категорій сучасної української мови, з'ясування спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вираження каузативних відношень на різних мовних рівнях.

Об'єктом дослідження є структура категорії каузативності та система засобів її вираження в сучасній українській мові.

Предметом дослідження є лексичні, фразеологічні, словотвірні та граматичні одиниці сучасної української мови, які експліковано або імпліковано реалізують каузативні відношення.

Мета дослідження — здійснення комплексного функціонально-семантичного аналізу каузативності; з'ясування головних принципів категоризації каузативної семантики; представлення основних способів класифікації різнорівневих засобів вираження каузативних відношень у сучасній українській мові.

Мета дисертаційного дослідження зумовила розв'язання таких **завдань**:

1) встановити логіко-філософську, онтологічну сутність та з'ясувати лінгвальний статус і термінологічну мікросистему категорії каузативності в сучасній українській мові;

2) визначити критерії виділення і розмежування різнорівневих засобів вираження каузативних відношень;

3) схарактеризувати лексико-семантичні та семантико-граматичні особливості каузативних дієслів як центру представлення категорії каузативності;

4) проаналізувати специфічні іменники, прислівники, прийменники, сполучники як основні засоби вираження каузативної семантики;

5) описати периферійні зони категорії каузативності в структурі простого і простого ускладненого речень;

6) виявити варіантні (імплицитні, контекстуальні, конотативно-прагматичні, синкретичні) значення каузативності в структурі складних речень та надфразних єдностей.

Матеріал дисертаційної роботи. Ілюстративним матеріалом стали каузативні конструкції, дібрані з творів художньої, наукової, науково-популярної української і перекладної літератури, української періодики (газет), принагідно використано достовірні зразки висловлювань автентичних носіїв мови. Корпус лексичних і фразеологічних одиниць із каузативною семантикою був визначений методом вибірки з таких лексикографічних праць української мови: Словник української мови в 11-ти томах (К.: Наук. думка, 1970-1980), “Словарь української мови” в 4-х томах, за редакцією Б. Д. Грінченка (К., 1907-1909), Великий тлумачний словник сучасної української мови, укладачем і головним редактором якого є В. Т. Бусел (К., Ірпінь, 2005), Словник

українських синонімів, укладений О. С. Вусиком, за редакцією А. М. Поповського (Дніпропетровськ, 2000), Фразеологічний словник української мови в 2-х книгах, укладений В. М. Білоноженком, за загальною редакцією Л. С. Паламарчука (К., 1999).

Методологічна база дослідження ґрунтується на працях українських і зарубіжних лінгвістів формально-граматичного, функціонально-граматичного та функціонально-семантичного напрямів (Й. Ф. Андерш, Ю. Д. Апресян, О. В. Бондарко, Л. А. Булаховський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, А. П. Загнітко, Г. О. Золотова, Н. Л. Іваницька, Л. О. Кадомцева, О. С. Мельничук, В. П. Недялков, М. Я. Плющ, О. О. Потебня, В. М. Русанівський, Г. Г. Сильницький, М. І. Степаненко та ін.).

Методи дослідження, застосовані в дисертації, зумовлені метою і поставленими для її реалізації завданнями. Основними методами, які використано в дослідженні, є описовий (для вивчення й інвентаризації мовних засобів вираження функціонально-семантичної категорії каузативності на основі їхніх системних зв'язків) і функціональний (для виявлення системних семантичних особливостей та функціонального діапазону засобів вираження каузативних відношень на різних мовних рівнях). Додатково залучено такі методи й прийоми: компонентного аналізу — для виокремлення різнорівневих одиниць (дієслів, іменників, прислівників, прийменників, сполучників) із каузативною семантикою, ідентифікації їхньої семантичної структури та класифікації їх за відтінками каузативного значення; опозиційного — для протиставлення лексем та грамам на основі наявності / відсутності каузативної семантики та з'ясування дериваційних відношень між мовними одиницями з каузативною та некаузативною семантикою; трансформаційного — для визначення можливих способів перетворення в межах каузативних конструкцій із різними засобами вираження каузативних відношень, для підтвердження каузативного потенціалу імпліцитних каузативних конструкцій внаслідок здатності / нездатності перетворюватися в експліцитні; дистрибутивного — для визначення комбінаторних та валентних характеристик

каузативних дієслів-предикатів, іменників-предикативів, обставин із каузативними відношеннями у формі прийменниково-відмінкових форм та інших каузативних маркерів.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що в українському мовознавстві вперше з'ясовано лінгвальний статус категорії каузативності, проведено комплексний аналіз лексичних, фразеологічних, словотвірних і морфологічних засобів вираження категорійної семантики каузативності в сучасній українській мові; описано синтаксичні конструкції з каузативними відношеннями; схарактеризовано явища синкретизму каузативності з іншими категоріями української мови (мети, часу, умови тощо).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно доповнює теорію функціонально-семантичних категорій сучасної української мови положеннями, що ґрунтуються на сучасних підходах до тлумачення категорійної семантики каузативності, а отже, сприятиме поглибленому вивченню інших функціонально-семантичних категорій в аспекті представлення їхньої семантики на різних рівнях мови.

Практична цінність визначається тим, що наявні в дослідженні положення і висновки можна використати для розробки комплексної функціонально-категорійної граматики, для написання підручників із лексикології та граматики сучасної української мови; укладання лексичних, граматичних та термінологічних словників. Крім того, результати дослідження можуть бути впроваджені у викладання загальних та спеціальних курсів з української мови у вищих навчальних закладах, а також у практиці навчання української мови в школі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Дисертаційне дослідження відповідає загальній науковій проблемі кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова "Лінгводидактичний опис функціонування української мови". Тема дисертаційної роботи була затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 03.03.2005 р.) та

схвалена науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 30 від 17.01.2006 р.).

Обсяг і структура дисертації. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури (403 позиції) та список використаних джерел (190 позицій). Загальний обсяг дослідження становить 274 сторінки, з них основного тексту — 212.

Апробація роботи. Ключові положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Матеріали дисертації апробовано на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (м. Хмельницький, 2006); Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми філології та перекладознавства” (м. Хмельницький, 2007); Міжнародній науковій конференції “Взаємодія лексичної і граматичної семантики” (м. Київ, 2008); Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти” (м. Черкаси, 2008), а також на науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2005 — 2010 рр.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 7 одноосібних статтях, 4 з яких опубліковано в наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ КАУЗАТИВНОСТІ

1.1. Логіко-філософські передумови дослідження

Каузативність як мовна категорія відповідає філософським категоріям причиновості, або каузальності. Причиновість є одним із фундаментальних наукових принципів, основною ознакою якої є універсальність стосовно суб'єктивної та об'єктивної дійсності. Каузальність охоплює усі сфери буття: фізичну (явища природи), соціальну (життя людини в суспільстві) і ментальну (мислення людини і мову як продукт мислення) [229, с. 235-237].

Принцип причиновості в логіці має таке формулювання: 1. Усяке явище має свою причину. 2. Будь-яка зміна в русі або в стані матеріального об'єкта може відбутись лише за відповідного матеріального впливу на цей об'єкт. 3. Немає безпричинних явищ і змін [98, с. 9].

Теорія каузальності пройшла довгий шлях еволюції, досліджувалась багатьма науковцями з різних сфер знань.

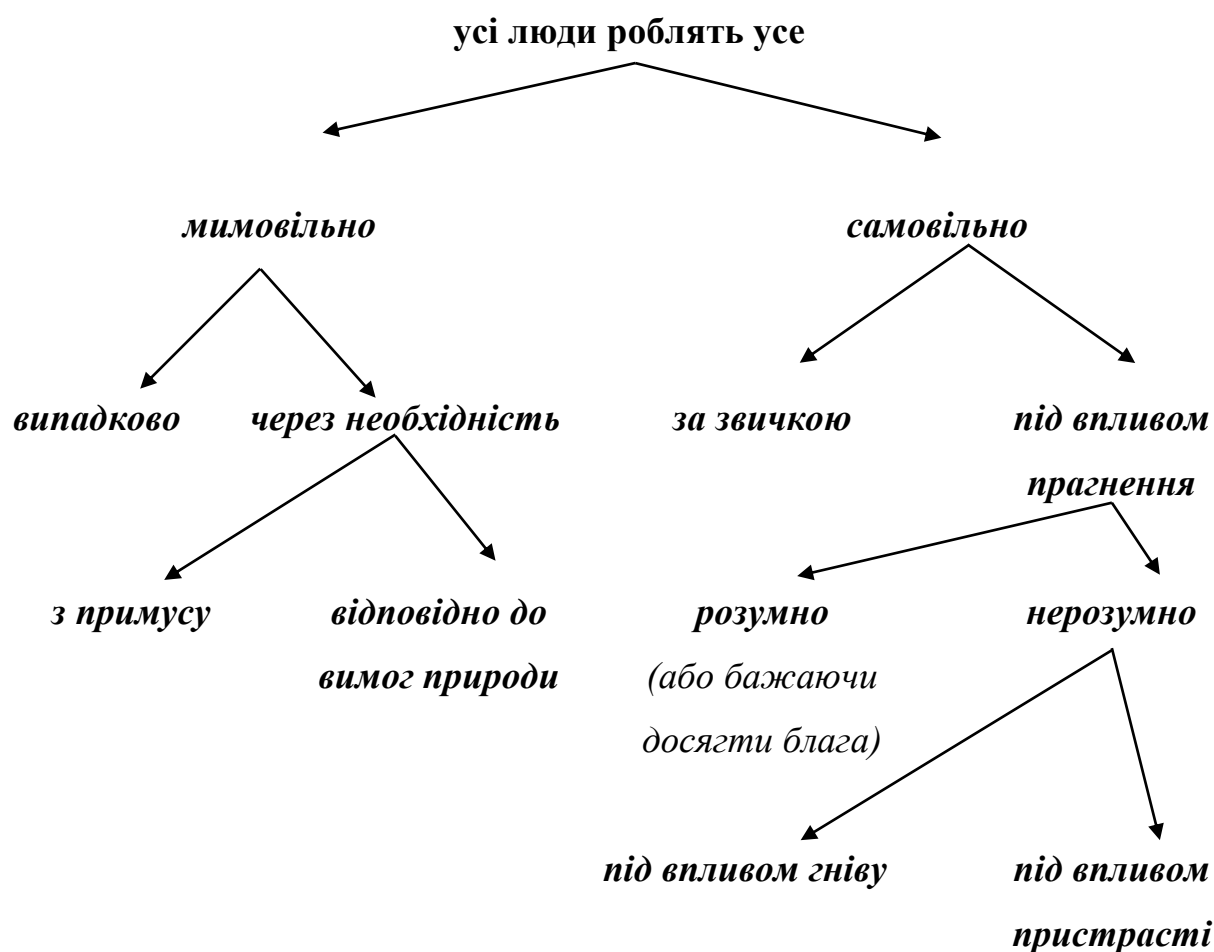
Проблемою причиновості зацікавились давньогрецькі філософи (Фалес, Анаксимандр, Анаксімен, Геракліт, Демокріт). Вони розглядали не власне причину, а першопочаток (або першопричину) виникнення, розвитку, руху або змін. Намагаючись осмислити природу змін матеріального світу й прагнучи відповісти на одвічні філософські та наукові питання — “з чого народжується матерія, і куди вона врешті зникає?”, давньогрецькі філософи доходили висновку, що всесвіт утворено не з єдиної незмінної субстанції і зміни є його неодмінною складовою. Тоді ж з'являється відома сентенція “*ex nihilo nihil fit*” (лат. з нічого — ніщо), яку приписують Фалесу [75, с. 103]. Надалі цей відомий постулат застосовується й при тлумаченні явищ нематеріального світу, тобто

елементів абсолюту, вічності. Термін абсолют ще має назву *першопричина* (*першопочаток, першооснова, першоджерело*). **Першопричина** для давніх філософів — це Природа в різних її проявах — вода (Фалес), апейрон, тобто щось невизначене і нескінченне (Анаксимандр), повітря (Анаксимен), вогонь (Геракліт), атом (Демокріт) [182, с. 11-44]. Думка про існування певного вищого порядку, вищого розуму є визнанням того факту, що події відбуваються не хаотично, а за законом, встановленим цією вищою силою, яка й приводить увесь глобальний процес у рух. Доказом існування такої вищої сили було те, що недостатньо тільки матеріальної субстанції для здійснення певної події, а потрібен певний поштовх для того, щоб зміни відбулися. Рух і зміни матерії неможливо було пояснити лише тим, що притаманне самій матерії, для цього потрібні були чинники вищого порядку. Найперший поштовх і є *першопричина* виникнення світу, а світ — це нескінченна *зміна причин і наслідків*, коли наслідок однієї причини сам стає причиною для іншого наслідку й так безкінечно. Тоді ж у філософії з'являються спроби обґрунтування каузального принципу побудови всесвіту: рух, видозміни та функціонування матеріальної субстанції пояснюються існуванням комбінацій, побудованих за каузальним принципом.

Перше серйозне дослідження категорії каузальності належить Аристотелю. Аналізуючи причиново-наслідковий зв'язок, він вважав причиновий компонент за основоположний і намагався згрупувати предмети і явища саме за типами причин, які усвідомлює людина в процесі пізнання навколишньої дійсності. Виходячи з протиставлення людини природі й навпаки, Аристотель запропонував дві відмінні типології причин: типологія причин речі і типологія причини вчинків людини, визначивши чотири типи причин, що призводять до виникнення певної речі. “Про причини, — пише філософ, — може йтися в чотирьох значеннях: однією (тією самою) причиною ми називаємо сутність і суть буття, “підстави, чому” [річ є такою, якою вона є] ведуть, зрештою, до поняття речі, а те основне, завдяки чому [річ є такою], є певна причина і початок, другою причиною вважають матерію і субстрат, що

лежить в її основі; третьою — те, де бере початок рух, четвертою “те, заради чого” [існує річ] та благо (оскільки благо є мета всякого виникнення і руху)” [13, с. 23]. Використовуючи терміни, які з’явилися пізніше, названі Аристотелем причини можна звести до таких типів: *формальна, матеріальна, практична і остаточна (цільова)*. Намагаючись визначити, яка ж із причин є первісною, Аристотель доходить висновку, що їх можна звести до двох, а цільову й практичну розглядати в межах поняття “форми”. Отже, форма і матерія є базовими в розумінні Аристотелем каузальної залежності явищ і подій. Натомість цільова і практична причини знайшли застосування в представленій філософом типології людських учинків [12, с. 49]. Схема, яка була пізніше сформована дослідниками учень Аристотеля [12, с. 298], має такий вигляд:

Рис. 1.1

Причина речей дістає у філософа досить об’ємне потрактування як першопричина або першопочаток — те, що породжує певну річ і дає їй змогу

бути. Заглиблюючись у причини людських учинків, Аристотель подає їхню типологію. Схема, яку уклали коментатори текстів Аристотеля, попри те, що розпочата фразою “*Усі люди роблять усе*”, містить подальше розгалуження: “*Люди одне роблять мимовільно, а інше самовільно*”. Таке розуміння причин людських учинків можна вважати ключовим моментом у становленні теорії мовної каузації. Каузативність із відтінком цілеспрямованості як усвідомлення людиною наслідків своєї дії і прагнення визначеного результату Аристотель називав “благо”. Хоча запропоновані Аристотелем групи в деяких пунктах повторюють одна одну, однак саме йому належить окреслення основних компонентів каузативної теорії, а саме наявність початкового поштовху, що у світі речей означає *породження, спричинення* одних явищ іншими, а в світі людей виражає *примус, спонукання* до певної дії і *доцільність* її досягнення. І водночас людина, що перебуває в центрі спричинення, сприймається як така, що зазнає впливу, а також продукує причиновий вплив. За Аристотелем, усе, що зазнає змін, чинить так вимушено. Невідворотність причин виникнення певних змін пояснюється так: рух — це процес актуалізації, і все, що має таку здатність — рухається [14, с. 226-234].

Стоїки, поглиблюючи класифікацію Аристотеля, усунули з неї випадковість, яку Аристотель не зміг конкретно розтлумачити як категорію, що продукує причиновий вплив. Натомість, вони зводили усе до необхідності: усе в природі “відбувається завдяки попереднім причинам, внаслідок природного поєднання і переплетення причин, і всім править необхідність” [340, с. 310]. Під необхідністю стоїки розуміли Долю, яка володіє силою необхідності [340, с. 313]. В історії філософії саме стоїки та Епікур були першими, хто заявив про обов’язковий причиновий зв’язок між явищами дійсності.

Інтелектуальну традицію потрактування причиново-наслідкових зв’язків античними філософами було продовжено в середньовічній релігійній філософії, де обстоювалося розуміння Бога як справжньої причини усіх подій і речей. Одним із представників цієї доктрини є Фома Аквінський, який став автором роботи “Книга про причини”, датованої приблизно 1260 роком. Первинні

причини філософ протиставляє вторинним, крім того він виділяє середні та кінцеві причини, тобто вважає, що у світі діє низка універсальних причин, головною з яких є Бог. Взагалі всі причини чітко впорядковані: в одному випадку — присутньо (внаслідок доцільного розвитку), в іншому — аксидентально, тобто внаслідок випадку [395, с. 4-11].

Аналіз середньовічних поглядів на проблеми каузальності здійснено в працях Г. Галілея та Р. Декарта. Учені продовжують дотримуватись принципу необхідності причини для кожної події. Галілей був одним із перших, хто намагався сформулювати важливий принцип у теорії каузальності, відомий як *принцип достатньої або необхідної умови (підстави)*. Причину певного явища він розумів досить широко, ототожнюючи причиновість і зумовленість. Філософ доводив, що причиною є те, за наявності чого завжди відбувається певна дія, а за відсутності — зникає [цит. за 43, с. 48]. У свою чергу Р. Декарт, намагаючись пояснити природу речей, констатував необхідність дослідження саме діючих, а не кінцевих причин, оскільки неможливо досягнути замисли Бога або Природи щодо створених об'єктів [97, с. 325], тобто що спричинення, яким воно може бути у всесвітньому масштабі, є результатом певного Божого поштовху.

Своє оригінальне бачення вклав у вчення детермінізму Т. Гоббс. У роботі, присвяченій елементам філософії, учений сформулював і розтлумачив такі положення каузального зв'язку: причина, яку не супроводжує наслідок, або причина, яка необхідна гіпотетично; доцільна причина і матеріальна причина; повна причина — завжди достатня для породження певного наслідку (щойно причина з'явилася вповні — одразу ж постає наслідок, результат), кожен наслідок має причину, процес породження наслідків є постійним, однакові суб'єкти і об'єкти дії, розташовані в тому ж порядку, здатні мати такі ж самі наслідки [384, с. 120-127].

У XVII ст. розвивається течія оказіоналізму, один із представників якої французький філософ М. Мальбранш, поглибив погляди Р. Декарта на теоцентричну каузальність і ввів поняття *випадкова причина*. Філософ

стверджував, що причина не є реальна чи істинна — вона є випадковою у плані задуму Творця стосовно того, як діяти в кожній ситуації [138, с. 130-132].

Шотландський філософ Д. Юм як теоретик позитивізму заклав міцну основу індетерміністичної доктрини. Розглядаючи філософію позитивістів, не можна оминати увагою витoki їхнього погляду на причиновість. Так, М. Р. Радовель стверджував, що “...до вироблення істинного поняття причиновості (каузальності) в народі протягом сотень і тисяч років сплутували складні причинові зв’язки з часовими (*proter hoc* і *post hoc*), неправомірно ототожнювали їх...” [268, с. 72-73]. Індетермінізм розвинувся на противагу течії детермінізму, представники якої заперечували випадковість, і могли пояснити її, використовуючи певний механізм із послідовних причин та наслідків. Отже, випадковість перетворювалась у закономірність. Діаметрально протилежний погляд відстоювали індетерміністи, які вважали, що світ розвивається не за законами причиновості, а функціонує як ланцюг непов’язаних, різноспрямованих подій, що є нічим іншим як випадковостями, а в ранг закономірних їх виводить лише суб’єктивне людське мислення. Д. Юм заперечував наявність причинових зв’язків, що існують у природі, і стверджував, що неможливо знати напевне, чи може бути застосована причиново-наслідкова схема, ілюструючи це такою тезою: “Багато з наших аргументів щодо причиновості більш ніж вірогідні й мають бути визнані як очевидні найвищою мірою. Нам здалася б кумедною людина, яка сказала б нібито тільки вірогідно, що завтра зійде сонце або що всі люди помруть, хоча зрозуміло, що в нас немає впевненості в цих фактах, окрім тієї, яку нам дає досвід” [363, с. 227-228]. Проте він зазначав, що неможливо жити повноцінно, не створюючи певних асоціацій, хоча потрібно бути готовим до того, що причинно-наслідкові закони не спрацюють стовідсотково.

Власну детерміністичну модель світу побудував і великий український філософ Г. Сковорода. В одному зі своїх творів він писав: “*Природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина*” [293, с. 203]. Згідно з поглядами філософа, природа визначає хист людини. Хист формує

особистість і спрямовує людину на виконання тієї діяльності, на яку вона запрограмована. І зрештою людина досягає ідеальної гармонії у внутрішньому і зовнішньому світі й виконує покладену на неї місію.

У філософії та й узагалі в науці в XVII-XVIII ст. особливої популярності набуває вчення Детермінізму. Детермінізм (лат. *Determinatus* — *визначений, обмежений*) постулював причиново-наслідковий зв'язок як універсальний, всеосяжний і такий, що проникає в усі сфери існування людини, суспільства і природи. Події, які відбуваються зараз, є визначеними наперед тими подіями, які сталися в минулому, і в свою чергу визначають наступні, що будуть у майбутньому. Французьке просвітництво в особі П. Гольбаха пропагувало принцип загального причинового зв'язку усіх тіл у Всесвіті. Філософ стверджував, що ніщо в природі не може трапитися випадково, оскільки усе підпорядковано чітким законам, які ґрунтуються на зв'язку визначених наслідків з причинами їх [341, с. 164]. Розвинув ідеї Гольбаха математик, фізик і філософ П. Лаплас, апологет теорії суворого механістичного детермінізму, пізніше названого на його честь “Лапласівським”. Лаплас вважав, що у Всесвіті все неодмінно має свої причини, а випадковим називають ті явища, причини яких невідомі [341, с. 164; 248, с. 117-123].

Своє діалектичне вчення про розвиток Абсолютної Ідеї Г. фон Гегель будує за принципом причиновості. Серед причин філософ надавав перевагу діючій, оскільки певною мірою ототожнював дію і причину. Описуючи нескінченний прогрес у формі низки причин, Гегель стверджував, що причина і дія тотожні за своєю суттю, хоча формально виступають нарізно, тому “причина — це є також і дія, а дія є також і причина” [76, с. 330]. Причиново-наслідкові відношення Г. Гегель називає відношеннями взаємодії.

Спроби знайти певну модель для пояснення каузальної залежності явищ робив також Дж. Міль, який розвивав погляди Ф. Бекона. Каузальну залежність, яка потім отримала назву “правило Бекона-Міля”, графічно можна зобразити так: $A \geq B$, де знак “ $>$ ” позначає часову послідовність подій, а риска — відношення породження, спричинення [248, с. 8]. Дж. Міль зробив значний

внесок, удосконаливши теорію Ф. Бекона і сформулювавши п'ять каузальних постулатів у межах теорії індукції, які зараз є чи не в кожному підручнику з логіки: 1) метод (єдиної) подібності; 2) метод (єдиної) відмінності; 3) об'єднаний метод подібності і відмінності; 4) метод залишків; 5) метод супутніх змін [248, с. 15].

У сучасній філософії єдиного розуміння причини не досягнуто, оскільки ще з часів Д. Юма причиновість продовжує бути “важкою дитиною” для наукової думки [68, с. 71]. Огляд досліджень ХХ-ХХІ століть засвідчує, що пошук істини в тлумаченні причин є вічним процесом. Спираючись на наявні дослідження в цій галузі, Бертран Рассел доходить висновку, що концепція причини в тому сенсі, який вкладають у нього багато дослідників, науковців і людей загалом, є “примітивною і ненауковою”, і тому в науці її слід замінити концепцією “каузальних законів”. Учений оголошує новий причиновий закон: “А спричинить В, якщо не трапиться нічого, що може цьому завадити” або “А спричинить В, якщо воно ще не зробило цього” [394, с. 402].

Новими формами детермінізму, які з'явилися у сучасній науковій парадигмі, є контрфактуальність, когерентність, синхроністичність, спонтанність, реалістичність, випадковість, пробабілістичність, персистенція, корелятивні зв'язки, телеологізм [401; 388; 378; 262; 393; 373; 300].

У вітчизняних і зарубіжних філософських, лінгвістичних дослідженнях поняття причини іноді пов'язують не з подією, предметом чи явищем, а розуміють причину як факт [52; 309, с. 62; 106]. Такий підхід до розуміння причини став досить відомим, проте викликав неоднозначні оцінки.

Більшість західних теоретиків каузації розглядають причиново-наслідковий зв'язок як контрфактуальну залежність. Цю залежність можна зобразити приблизно так: $A \rightarrow B$. Зв'язок між константами можна тлумачити таким чином: “Якби була причина А, тоді був би наслідок В” [373]. Сучасні логіки і лінгвісти ставлять контрфактуальну залежність, якій у мові відповідає власне умовне речення типу “Якщо..., то”, за домінанту каузальних відношень, а причиновий зв'язок вважають різновидом умовного [18, с. 46-49; 69].

На близькості понять причини та умови сходиться багато філософів і логіків, для яких причина як така не існує, а функціонує у вигляді умови. “Сукупність попередніх явищ, які мають суттєве значення для досліджуваного явища, носить назву “умов даного явища”. Серед них завжди є головна, визначальна умова для виникнення та існування явища. Така вирішальна умова й називається причиною” [79, с. 101].

Важливими в плані аналізу лінгвальної категорії каузативності є висновки Г. Х. фон Врігта, який розглядає каузальні відношення між явищами фізичного, психічного та розумового порядку. Учений пропонує розрізняти причини і підстави на основі того, що причини — це дещо фізичне, а підстави — щось ментальне [69, с. 15]. Думка про розрізнення логічної та онтологічної каузальності не є новою у філософії, проте дослідники часто сплутують дві пари “причина — дія” та “підстава — наслідок”. Раціональним є тлумачення подій фізичного світу в площині причин та дій, а суджень як елементів розумового порядку — за допомогою підстав та наслідків [341, с. 169]. Каузальність (причиновість) — це закономірний зв’язок причини і дії. Згідно з каузальним законом (принципом) кожне явище має свою причину (викликане дією певної причини), і одночасно є причиною іншого явища, оскільки ніщо не з’являється безпричинно. Причина і дія утворюють ланцюг, який виникає в минулому, відбувається в теперішньому та спрямований у майбутнє [248, с. 118; 171, с. 205]. Відношення каузації, або спричинення, існують в об’єктивній дійсності незалежно від нас. Людина розумна оцінює та аналізує події і ситуації, свідком яких вона є, і встановлює наявність зв’язку між ними, певні закономірності їхнього розвитку.

Цікавим як у плані філософсько-логічного, так і лінгвістичного підходів до вивчення каузативних відношень є твердження Томаса Куна, який пропонує розглядати поняття причини у двох аспектах: широкому й вузькому. Вузьке тлумачення бере свій початок від антропоморфізму з його активним діячем, тобто “тим, хто тягне і штовхає”. Широке тлумачення, яке виявляє значну комплексність і розмаїття, має відтінок причинового обґрунтування. “Описати

причину або причини події в цьому сенсі — це пояснити, чому вона відбулась” [цит. за 325, с. 51-58]. Спроектувавши такий підхід на мовний матеріал, отримаємо два якісні різновиди каузативності: 1) міжсуб’єктна (спонукання) 2) міжподієва (зумовлення). Міжсуб’єктну каузацію також пов’язують із поняттями агентивності, міжособистісної маніпуляції [393, с. 101-102].

У логіці поняття каузальності пов’язують із низкою причинових або причиново-наслідкових зв’язків. Причинова залежність може простежуватись між подіями, об’єктами, явищами або станами речей. Якщо взяти чітке трактування цих понять, то напевне отримаємо таку залежність: *А спричиняє В, значить А завжди буде супроводжувати В*. Але в повсякденному вживанні, коли ми кажемо, що *А спричиняє В*, це може означати те, що *А підвищує вірогідність виникнення В*, іноді, що *А є необхідною, але ніяк не достатньою умовою виникнення В*, а інколи, що *А є однією з багатьох умов або обставин виникнення В*. Таке дещо довільне потрактування причинових зв’язків представлено в мовленні, а відтак і в мові, що додає труднощів у дослідженні причинових зв’язків, які є комплексними і відбуваються не відокремлено, а в сукупності з іншими процесами. “Причинові зв’язки між предметами і явищами не існують у чистому вигляді. Вони завжди супроводжуються безліччю інших зв’язків, зокрема, тими обставинами, які забезпечують їх реалізацію” [326, с. 207]. Також логіка має окремий підрозділ — індукція,— який займається каузальними зв’язками. Популярна індукція відома нам у вигляді різних забобонів, каузальних суджень, побудованих на фактичних або логічних помилках, які можна легко спростувати за допомогою наукової індукції.

1.2. Лінгвістичний і лінгвальний статус категорії каузативності

Історія дослідження мовної причиновості має за основу багатющий матеріал, оскільки причиновість є універсальним феноменом, який притаманний людській свідомості взагалі і мовній свідомості багатьох народів, незалежно від рівня складності мови. Е. Сепір висловлюється про це так: “Якщо ескімос та готентот не володіють ніяким поняттям, адекватним нашому поняттю причиновості, чи впливає звідси те, що ці мови не здатні виразити причинове відношення? Звичайно ж, ні. ... Фактично, причинове відношення, яке виражене лише фрагментарно в сучасних європейських мовах, у багатьох “примітивних” мовах передається з дивовижно чіткою філософською послідовністю” [289, с. 254]. Варто зазначити, що кожна мова має свою, відмінну від інших систему різнорівневих засобів, якими мовець може висловити таке вічне поняття, як причиновість [289, с. 253-254]. Багатоплановість та різноманіття усіх шляхів та засобів презентації каузативних відношень у мовах стало причиною виникнення різних, інколи полярних, поглядів на її вивчення в мовознавстві.

Каузативність як поняттєва категорія в мові реалізує свою семантику за допомогою засобів різних рівнів. Б. Рассел зазначає, що “віра в причиновість — правильна або неправильна — глибоко вкоренилася в мові” [394, с. 401], а В.Я. Пермінов стверджує, що є “поняття причиновості – одне з найуживаніших у повсякденній мові” [248, с. 11]. Втім каузативна конструкція в мові може не збігатися з каузальною імплікацією, якою вона є в логіці, тобто може не відповідати дійсному стану речей [165, с. 241].

На думку Г. С. Савічюте, каузативні конструкції є “універсальними конструкціями індоєвропейських мов, а можливо, і мов світу” [284, с. 539]. Згадки про каузативність з’явилися в працях лінгвістів ще півтора століття тому. Насамперед ішлося про так званий морфологічний каузатив, тобто

каузативне дієслово, яке за допомогою спеціальних морфем утворене від некаузативної форми. Морфологічний спосіб утворення каузативів був продуктивним у грецькій, латинській, готській мовах [299, с. 368]. Морфема каузативної деривації були в санскриті, список дієслівних пар і аналіз каузативних морфем було подано ще в праці Ф. М. Мюллера, яка вперше вийшла друком у 1866 році [389, с. 215-219]. Дослідження каузатива в санскриті виконував В. фон Гумбольдт, який вирізняв фонологічні, морфологічні та акцентуаційні риси каузативних дієслів [95, с. 136-150].

Подальша історія вивчення каузативності неможлива без згадки праць таких відомих дослідників, як О. О. Потебня, Ш. Баллі, Дж. Лайонз, О. Есперсен, Л. Теньєр, кожен із яких зробив свій внесок у побудову семантико-граматичних концепцій, які описували причиновість на матеріалі різних мов.

О. О. Потебня асоціював поняття причини з поняттям дії, зазначаючи, що “*причина есть причиняющее (nom. agentis), причинение (совершение действия), причиненное (совершенное, сделанное): отражение действия на предмет имеет причиною действие субъекта*” [259, с. 7]. На пов’язаність понять *причина* та *дія*, вказують також дані етимологічного аналізу лексики з причиновою семантикою, проведеного на матеріалі різних мов [201, с. 16-23].

Швейцарський мовознавець Ш. Баллі, аналізуючи каузативні відношення в синтаксисі, наголошує, що вони виникають із відношень узгодження і керування. Спричинення типу узгодження можна пояснити за допомогою схеми “зробити так, щоб А стало В”, наприклад: *Вітер змушує листя падати*; спричинення типу керування побудовано за моделлю “зробити так, щоб А було в В, або, навпаки, В було в А”, наприклад: *Поль присуває стілець до столу* [20, с. 124].

Англійський лінгвіст Дж. Лайонз поняття каузативності розглядає в системі дієслова. Він намагається витлумачити, яким чином граматичні категорії дієслова, а саме стану, перехідності, співвідносяться з семантико-граматичною категорією каузативності. Його зауваження з цього приводу не

втратили своєї актуальності і досі. Крім того, учений уводить поняття *каузативної трансформації*, за якої некаузативні ситуації можуть бути похідними від каузативних і навпаки. Саме Дж. Лайонзу належить відома ілюстрація каузативності в конструкціях: *Білл помер* та *Джон убив Білла*, у яких дієслово *kill* (з англ. убивати) є каузативним трансформом дієслова *die* (з англ. помирати), тобто “убивати = помирати + каузація” [183, с. 373-375]. Цей приклад згадують чи не в кожному зарубіжному дослідженні каузативних дієслів, він і надалі провокує гарячі дискусії щодо правомірності виділення в ньому каузативної семантики.

У межах дієслівної системи розглядав каузативність відомий французький учений Л. Теньєр. Лінгвіст оперував такими поняттями, як *актант* (істоти і предмети, які беруть участь у процесі) і *сірконстант* (обставини причини, місця, часу, за яких відбувається процес). Пасив і каузатив лінгвіст справедливо тлумачить як прояви інтерверсії актантів. Л. Теньєр уводить у науковий обіг термін *діатеза* (у формальній граматиці такий спектр значень аналізують у межах дієслівної категорії стану). Виділяє він, зокрема, і *каузативну діатезу*, коментуючи це таким чином: “якщо кількість актантів збільшити на одну одиницю, то нове дієслово буде каузативним стосовно попереднього”. Для ілюстрації прикладу він наводить дієслова *бачити* і *показувати*, де перше є каузативом від другого [320, с. 273]. Поняття каузативної, або фактитивної, діатези взяли на озброєння й сучасні дослідники [206, с. 379, с. 396; 241, с. 403-406].

Радянський період у лінгвістиці позначений низкою ґрунтовних колективних, монографічних та дисертаційних досліджень, присвячених розробці теорії каузації, з яких варто виокремити працю “Типология каузативних конструкций. Морфологический каузатив” (за редакцією О. О. Холодовича). Засадничі вихідні положення теорії каузатива були сформульовані у вступних розділах цієї праці В. П. Недялковом та Г. Г. Сильницьким [225; 226]. Лінгвісти відомі й іншими значними дослідженнями, присвяченими проблемі каузативності [222; 290].

Проблема каузативності зазнала значних змін, відколи про неї згадали вперше. У сучасній лінгвістиці ПНВ досліджують у різних напрямках. Наявні зарубіжні та вітчизняні дослідження, присвячені цій проблемі в цілому або окремим питанням мовної каузативності, відображають розгляд її в таких аспектах: 1) історичному [99; 382; 202; 201; 175]; 2) онтологічному, логічному [225; 226; 15; 52; 193; 106]; 3) універсально-типологічному та порівняльно-типологічному [176; 362; 374; 398; 402; 49; 22; 266; 65; 317; 6; 31; 145]; 4) лексико-семантичному [48; 132; 85; 345; 346; 344; 339; 133; 245; 9; 10; 8; 241]; 5) формально-граматичному [143; 294; 295; 81]; 6) функціонально-граматичному та семантико-граматичному [131; 321; 278; 58; 257; 305; 303; 301; 304; 306; 308; 302; 307; 212; 213]; 7) функціонально-комунікативному [130; 194; 70; 50; 252; 129; 71; 283]; 8) функціонально-семантичному [164; 159; 160; 158; 240; 50; 147; 109; 110; 168; 380]; 9) функціонально-синтаксичному та стилістичному [273; 274; 337; 332]; 10) когнітивно-прагматичному та концептуальному [190; 310; 369; 370].

Усі ці підходи значною мірою перетинаються і взаємодоповнюються. Крім того, таке розмаїття поглядів є доказом непростої природи причиново-наслідкових відношень, їхньої багатогранності й різноплановості як у мові, так і в реальній дійсності. Не заперечуючи інші погляди, найбільш прийнятним вважаємо функціонально-семантичний підхід до вирішення цієї проблеми.

Функціональний підхід до вивчення мовних явищ, зокрема граматичних, було започатковано в працях О. О. Потебні, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Шахматова, які заклали фундамент для подальших досліджень. Видатний французький лінгвіст Ф. Брюно закликав провести революцію у викладанні граматики й починати не з зовнішньої частини мови (форми), а з внутрішньої частини — суті, яку мова виражає. Водночас учений цілком відкидав теорію про частини мови. Приблизно в той же час над цією проблемою працював данський лінгвіст О. Єсперсен. Він сповідував більш виважений підхід, орієнтуючись на вивчення граматичних явищ у трьох рівноцінних площинах: *форма — функція — поняття*. Мовознавець наголошував на невіддільності

поняття від форми і неможливості достовірного аналізу без вдалого поєднання даних семантики й граматики: “синтаксичні категорії, подібно до дволикого Януса, звернені і до форми, і до поняття. Вони перебувають посередині і є сполучною ланкою між світом звуків і світом понять” [111, с. 57-60]. У сучасному мовознавстві функціональний підхід застосовують, зокрема, до аналізу граматичних категорій.

Власне категорія — це сукупність форм, значень або функцій, яка перебуває у взаємозв'язку, в єдності” [122, с. 16]. На відміну від універсальних категорій, які постають на всіх мовних ярусах, у всіх напрямках і різною мірою в усіх мовах, учені виділяють функціонально-семантичні категорії [37; 364, с. 567; 122, с. 17].

Поняттєві (філософські) категорії є універсальними, вони відображають логічну категоризацію навколишньої дійсності в свідомості та мові [207, с. 236-239]. До таких категорій належать причина та наслідок. У сучасній лінгвістиці їх вивчають: 1) як універсальні, логічні категорії в плані типології і засобів їх вираження в різних мовах; 2) як мовне втілення семантики поняттєвої категорії — у функціонально-семантичній категорії, які формують у мові певного типу єдності [35, с. 51-52]. Такі єдності в науковій літературі називають по-різному: лексико-граматичне поле, функціонально-семантичне поле, функціонально-семантична категорія.

Функціонально-семантичний підхід передбачає вивчення лексико-граматичного поля, яке становить функціонально-семантична категорія, або функціонально-семантичне поле та їх вираження мовними засобами різних рівнів [39; 264]. Поле, за визначенням О. В. Бондарка, є способом існування функціонально-семантичної категорії, у якій взаємодіють елементи не лише однорівневих, але й різнорівневих мовних засобів, зокрема лексичних і граматичних [39, с. 40]. Схожий зміст із поняттям ФСП учені вкладають у визначення ФСК [60; 364, с. 567].

Засадничі положення і принципи дослідження ФСК на українському мовному матеріалі сформулювали такі вчені, як І. Р. Вихованець,

К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, М. Я. Плющ, М. С. Скаб та ін.

Упродовж останніх років проблема вивчення ФСК набирає дедалі більшої актуальності в українському мовознавстві. На матеріалі української мови вже опрацьовано такі ФСК (ФСП): *адресатності* (Л. І. Пац), *апеляції* (М. С. Скаб), *допустовості* (Т. П. Ткачук), *інтенсивності дії* (О. М. Попенко), *ітеративності* (Л. І. Парильяк), *квантитативності* (С. А. Бронікова), *компаративності* (О. А. Щепка); *локативності* (М. І. Степаненко, О. В. Виноградова), *неповноти ознаки* (З. О. Митяй); *параметричності* (О. М. Хавкіна), *посесивності* (І. Г. Данильчук), *потенційності* (О. О. Сікорська), *сукупності* (І. Р. Домрачева), *темпоральності* (О. І. Бондар), *аспектуальності* (М. І. Калько) тощо.

Хоча є значний практичний досвід дослідження ФСК каузативності (причиновості, каузальності) на матеріалі багатьох мов [85, с. 16; 160; 346, с. 27; 73, с. 23; 169, с. 6; 147; 113, с. 48; 114, с. 4; 318, с. 55; 168; 236, с. 435], в українській мові каузативність досі не була досліджена як функціонально-семантична категорія.

З огляду на засадничі положення функціонально-семантичної теорії опис граматичних явищ передбачає наявність різнорівневих засобів і способів вираження, які посідають різне за значимістю місце в системі. Так, для структури ФСК (ФСП) притаманне значення центру й периферії. Центр створює одиниця найбільш спеціалізована на вираженні такого роду відношень, а периферію займають менш спеціалізовані засоби. Крім того, існують моноцентричні і поліцентричні поля (категорії) [364, с. 567]. Щодо досліджуваної ФСК, то тут є сенс зазначити поліцентричність, швидше навіть про існування двох центрів. Центром категорії каузативності з семантикою примусу, спонукання буде дієслово, основу ж каузативності як прояву зумовленості, а саме ПНВ, складають прості ускладнені речення з обставинами у формі прийменниково-іменникових сполук та складнопідрядні речення. Ще можна стверджувати те, що ці два шляхи представлення каузативності

перегукуються з двома версіями причиновості: перспективною (дієслівні КК) і ретроспективною (сполучникові й прийменникові КК).

Питання про засоби вираження категорії каузативності в мові розв'язуються по-різному.

В. П. Недялков та Г. Г. Сильницький типологізують каузативні конструкції за типом зв'язки. Функцію каузативної зв'язки можуть виконувати: дієслова, іменники, прийменники та сполучники. В. П. Недялков та Г. Г. Сильницький, спираючись на російський мовний матеріал, виділяють 15 типів каузативних конструкцій відповідно до типів каузативних зв'язок. У цій класифікації представлені тільки експліцитні, а імпліцитні (контекстуальні) засоби вираження каузативних відношень до класифікації не потрапили [225]. Варто зазначити, що в десяти з аналізованих типів КК формується за участі дієслова, однак у решті типів функцію каузативної зв'язки виконує прийменник, сполучник, прикметник та іменник. Наприклад: *Ми повернулись через хворобу брата. Почався дощ, **тому** ми повернулись. Ти **винен** у її смерті. Твоя помилка — **причина** нашої поразки. Ти **винуватець** її смерті.* Своєрідний погляд на ФСК каузативності представлений у дисертаційному дослідженні В. Ф. Велівченко. Вона виділяє такі реалізатори значення каузативності: лексичні (синтетичний каузатив); лексико-синтаксичні (аналітичний каузатив); синтаксичні (прийменникова сполука як дискретна частина речення, ціле речення, утворене за допомогою перформативного дієслова з спонукальною семантикою, або дієсловом у формі наказового способу); семантико-синтаксичні (спонукальне речення, організоване за типом стверджувального або питального). Запропоноване групування є дещо відмінним від більшості класифікаційних схем, оскільки значення каузативності, на думку дослідниці, може бути реалізоване двома шляхами: повідомленням про спонукання і безпосередньо спонуканням [50, с. 4]. Як відомо, останній шлях зазвичай тлумачать як виразник не каузативного, а імперативного значення. До спеціалізованих способів вираження зумовленості в російській мові В. Б. Євтюхін відносить складнопідрядні речення, прийменниково-відмінкові

форми та специфічні прислівники з залежними від них словами [109; 110, с. 30]. Аналізуючи ФСП каузальності (причиновості), М. В. Всеволодова виділяє *ізосемічний, системні та периферійні* засоби вираження ПНВ. Ізосемічним засобом, на думку ученої, є складне речення (складнопідрядне, складносурядне і безсполучникове), до периферійних засобів належать прикметники, дієприкметники, прислівники, безпідметові прості речення, складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. Засоби, які займають проміжне місце між ізосемічним та периферійними, дослідниця характеризує як *системні*. До них вона відносить: просте речення з причиновим предикатом (“релятором”), іменною причиною групою, додатком, дієслівною сполукою, інфінітивною конструкцією, номіналізованою конструкцією, прикметником або іменником [71, с. 89-96]. Н. В. Гуйванюк способи репрезентації каузативної ситуації у висловлюванні розподіляє залежно від відповідних синтаксем на *центральні* (спеціалізовані на передачі каузативних відношень) та *периферійні* (спеціалізовані на вираженні іншого типу відношень, що можуть ускладнюватись каузативними в певному висловлюванні) [93, с. 128-129]. Еріка-Оксана Хааг засоби вираження ПНВ розподіляє на дві групи: *спеціалізовані та контекстуально-сміслові* [337]. Дослідниця стверджує, що в наукових працях із семантики синтаксису СПР із підрядним причини вважають первинним способом представлення ПНВ, інші ж способи є вторинними, оскільки вони є “результатом так званого згортання” [337, с. 36]. Т. А. Яценко пропонує розподіляти засоби вираження каузації в російській мові на *спеціалізовані і неспеціалізовані*, при цьому вона зауважує, що “поняття “центру поля” не співвідноситься з характеристикою граматичних засобів як спеціалізованих, так і неспеціалізованих” [369, с. 78]. Так, до традиційних сполучників, прийменників, дієслів та прислівників зі значенням причини серед спеціалізованих вона називає сполучникові “скрепи” (*і тому, а тому*), та різні форми умовного способу. У межах відношення каузації дослідниця розглядає відношення мети, а серед спеціалізованих засобів виділяє сполучники, прийменники та прислівники мети [369, с. 78].

У цій роботі ФСК каузативності проаналізовано як структурований набір мовних засобів, одні з яких становлять ядро цієї категорії, інші — основу, решта ж знаходяться на периферії. Ядром категорії каузативності є дієслово. Основу утворюють прийменники як конструкти прийменниково-відмінкових форм у складі простого речення, прислівники в позиції детермінанта, окремі іменники як релятори ПНВ та сполучники як маркери каузативних відношень між частинами СПР. На периферії ФСК каузативності перебувають прості речення з однорідними членами, прості речення з додатком у формі інфінітива, прості речення, ускладнені дієприслівниковим та дієприкметниковим зворотами, вставними або вставленими конструкціями, складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові складні речення.

Спираючись на досліджуваний мовний матеріал, а також беручи до уваги розглянуті класифікаційні схеми, репрезентанти КВ у сучасній українській мові поділено на *спеціалізовані* та *неспеціалізовані*. У свою чергу, спеціалізовані засоби поділено на *центральні* та *основні*. Головним критерієм зарахування каузативних засобів до спеціалізованих є: 1) експліцитність (наявність формальних показників); 2) постійна каузативна семантика без нашарувань додаткових значень; 3) регулярність та комунікативна пріоритетність вживання в мові в каузативній функції. До неспеціалізованих засобів відносимо ті одиниці, яким притаманна: 1) імпліцитність (відсутність формальних показників зв'язку); 2) непостійна каузативна семантика або поєднання кількох значень у межах одного оператора зв'язку; 3) нерегулярність та комунікативна непріоритетність вживання в мові в каузативній функції.

Терміни комунікативна пріоритетність /непріоритетність, які ми вважаємо за критерій оцінки каузативних засобів, є дещо умовними. Прагнення до експлікації не завжди входить у завдання мовця, проте, якщо уявити комунікативну ситуацію, в якій мовцю необхідно чітко і недвозначно виразити певну КС, то він неодмінно скористається одним із спеціалізованих засобів.

Спеціалізовані засоби вираження каузативних відношень поділено на:

1. **Центральні** — лексичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні, та синтаксичні каузативи (каузативні дієслова і конструкції, організовані ними).

2. **Основні засоби** — прийменниково-відмінкові форми зі значенням причини та наслідку; сполучники та аналоги сполучників причини та наслідку; прислівники причини, наслідку; каузативні іменники.

Неспеціалізованими засобами є: просте речення, ускладнене дієприслівниковим, дієприкметниковим, прикметниковим і субстантивним зворотами, однорідними членами; просте речення з прийменниково-відмінковими і безприйменниковими формами іменника, які виконують функцію обставинного поширювача; конструкції з інфінітивом каузативно-оцінної семантики; складнопідрядне речення з підрядними, що виражають синкретичні відношення; безсполучникове складне речення з абсолютно імпліцитними каузативними відношеннями між його частинами; складносурядне складне речення з каузативними відношеннями між його частинами, що виступають на фоні єднальних; складне синтаксичне ціле, у якому функціонують контекстуальні засоби.

Вираження каузативності за допомогою спеціалізованих і неспеціалізованих засобів має певні особливості.

Неспеціалізовані засоби відзначаються поєднанням свого первинного значення з вторинним (каузативним), яке нашаровується на основне значення і в певній ситуації мовлення може виходити на перший план. Наприклад, поєднання основного значення часу зі вторинним причини на рівні простого речення, ускладненого дієприслівниковим зворотом (*Находившись за цілий день, він пішов відпочивати*). Такісне значення різночасності поєднано з каузативним значенням зумовлення, тому конструкцію слід розуміти так: *Він пішов відпочивати не просто після того, як находився, а через те, що находився*.

Спеціалізовані засоби мають арсенал формальних операторів каузативного зв'язку, неспеціалізовані засоби формальних показників зв'язку не мають, але контекст, лексичне наповнення і фонові знання допомагають

легко виявити прихований каузативний смисл, якщо такий є. Тому та сама КС може мати різний формальний або контекстуальний вияв. Наявність / відсутність формального вираження не впливає на власне каузативне значення, а тільки на ступінь його чіткості, виразності, інтенсивності. Пор: *Він не прийшов на зустріч, і я розізлився.* — *Він не прийшов на зустріч, і тому я розізлився.*

Сполучники і прийменники як оператори каузативності на рівні простого ускладненого і складного речення перебувають у безпосередніх дериваційних відношеннях. ПВФ є трансформами однієї з підрядних частин у складнопідрядному реченні: 1) наслідку (*Він працював цілий день до болю в суглобах.* — *Він працював цілий день, внаслідок чого в нього боліли суглоби*); 2) причини (*Вона хотіла плакати від щастя.* — *Вона хотіла плакати, тому що була щаслива*).

Функціональними синонімами є прості ускладнені, складнопідрядні, складносурядні та безсполучникові речення з каузативною семантикою. Пор.: *Мене забрали в армію через провалений вступ до університету. Я не вступив до університету, в результаті чого мене забрали в армію. Я не вступив до університету, і мене забрали в армію. Я не вступив до університету — мене забрали в армію.* У випадку експлікації каузативних відношень спеціалізовані засоби (прийменники, сполучники) допомагають прочитати ситуацію як каузативну, а у випадку імплікації (ССР і БСР) таку функцію виконує контекст і відомий позамовний стан речей. Втім, саме мовець вирішує, у яку граматичну форму вкласти причиново-наслідкове значення. Питання про синкретичність, взаємозамінність, функціональну синонімію каузативних конструкцій широко обговорюють у сучасних наукових розвідках, оскільки тотожна КС може бути виражена майже усіма типами КК за допомогою спеціалізованих та неспеціалізованих засобів [6; 31; 283].

Каузативність, яка об'єднує значення причини та наслідку, тісно пов'язана з суміжними підкатегоріями, які формують ФСК (ФСП) зумовленості, або каузальності, вони ж можуть виступати і як окремі категорії.

До ФСК зумовленості (каузальності) також належать такі підкатегорії: *мети, допустовості, відповідності / невідповідності, умови* [212, с. 14; 213, с. 138-146; 106, с. 5].

Категорії мети, причини та наслідку мають багато спільного, оскільки мета — це явище, подія або річ, які існують в уяві виконавця дії, і сприймаються ним як результат, який ідеально існує в майбутньому, але спричиняє певну подію в теперішньому. Коли в діяча виникає прагнення досягти певної мети і таке прагнення знаходить матеріальне втілення, то воно тоді називається причиною [164, с. 22-23]. Категорія мети і причини особливо тісно переплетені в семантиці каузативних дієслів. Взагалі, значення перспективної каузації по-іншому можна назвати “доцільна причина”. Наприклад, *будити* — змусити прокинутися, робити так, щоб прокинувся.

Категорія допустовості виражає, так би мовити, недостатню підставу або нереалізовану причину. Категорійна ситуація містить факт, який міг би стати причиною певного наслідку, однак причина не відбувається як така, — і це втілюється у протилежний наслідок.

У КК, які виражають каузативність типу *causa*, темпоральні (таксисні) КВ виступають на фоні категорій темпоральних (таксисних) відношень, тобто спільно функціонують значення часу й причини. Категоріальна ситуація містить дві події, які відбуваються нарізно в часі. Значення різночасності створює підстави для виникнення значення каузативності. Онтологічно причина передуює наслідку, лінгвально ж значення передуювання реалізують формальні виразники темпоральних відношень.

КК обґрунтування висновку, у яких виражено каузативність типу *ratio*, є функціонально тотожними: в них виступають значення причини та умови. Описуючи так звані позачасові або гіпотетичні ситуації, контрфактуальна і каузальна залежності розгортаються паралельно. Наприклад: *Жити на чужині — значить не бачити батьківщини. — Якщо ти живеш на чужині, то ти не бачиш батьківщини. Ти тому не бачиш батьківщини, що живеш на чужині.*

1.3. Термінологічна мікросистема категорії каузативності

Причиново-наслідкова залежність, що існує між предметами і явищами, у філософії та логіці закріпилася під назвою *каузальність*. У мовознавстві також використовується цей запозичений із філософії та логіки термін. Крім того, лінгвісти послуговуються низкою інших термінів для позначення цього спектру значень, зокрема спільнокореневим формантом *каузативність*. Слід зазначити, що мовознавці, описуючи ПНВ, не мають однастайності ні в поглядах, ні у визначеннях. Наявна термінологічна база налічує багато варіантів, що різняться обсягом і повнотою висвітлення позначуваних понять. Серед них: *зумовленість, каузальність, причиновість, причиново-наслідкові відношення, генеративні відношення, спонукальність, причина, наслідок, каузація, каузативність, каузативна ситуація* тощо.

Каузальність. У лінгвістичній літературі її розуміють вузько (як синонім причиновості) і кваліфікують як семантичну категорію, “що вказує на подію або явище, які породжують іншу подію або явище” [329, с. 248]. Згідно з тлумаченням, поданим у словнику лінгвістичних термінів, *каузальний* — це такий, “який виражає причинову залежність чи пов’язаний з вираженням такої залежності, що має значення причини, яке виражене сполучниками чи їх фразеологічними еквівалентами (*тому що, дякуючи збігові обставин*)” [74, с. 103]. Цей термін часто використовують синтаксисти, оскільки центральним засобом вираження каузальності є сполучники причини [329, с. 248]. Крім того, каузальність можуть репрезентувати інші синтаксичні, а також різні морфологічні й лексичні засоби (прийменниками, прислівниками та дієсловами) [там само]. Каузальність об’єднує такі значеннєві різновиди, як причина-перешкода, сприятлива, імперативна, результативна причина, привід тощо [329, с. 248]. Широко термін каузальність подано в праці “Русская грамматика”. Там його представлено як синонім до поняття *зумовленості*,

тобто як причиновість, що об'єднує в собі такі значення: передумова, підстава, обґрунтування, підтвердження, доказ, аргумент, доведення, привід, зачіпка, стимул, цільове мотивування [282, с. 563]. В українських розвідках із граматики значення причини, наслідку, умови, мети та допустовості розглядають як підкатегорії широкої категорії каузальності або в межах категорії зумовленості [295, с. 541; 213, с. 138]. У мовознавчих працях українських і зарубіжних учених використовуються такі супутні терміни, як *каузальні відношення*, *каузальний сполучник*, *каузальний поширювач*, *каузальне дієслово*, *каузальне речення*, *каузальна ситуація*, *каузальна синтаксема* [16, с. 193; 74, с. 103; 190; 128; 195, с. 331].

Термін *зумовленість* трактують як семантико-синтаксичну категорію, що виражена на рівні складного речення та простого неелементарного речення такими семантико-граматичними значеннями: причина, мета, допустовість, відповідність / невідповідність [196; 213, с. 138]. До категорії зумовленості відносять такий набір підкатегорій: причина, наслідок, умова, мета і допустовість [27, с. 222-223; 109; 110]. В. Б. Євтюхін зазначає, що центральне місце у формуванні цієї категоріальної величини з екстралінгвістичного погляду належить причиновості, а мовна домінанта функціонально-семантичного поля зумовленості належить значенню причини [109, с. 139].

Поняття *причиновість* використовують дослідники з різних галузей знань. Мовознавці кваліфікують причиновість як категорію, що репрезентує причиново-наслідкові відношення з акцентом на вираженні причини, що вживають як синонім до каузальності у вузькому розумінні [321; 44; 45; 81; 329, с. 248]. У лінгвістиці оперують термінами *причинове значення*, *причинові відношення*, *версія причиновості* та ін. Характерною рисою традиційної граматики є розмежування в мові значень причини й наслідку. Попри їх онтологічну спорідненість, у лінгвістиці вони мають свої окремі виражальні засоби. У цьому виникає парадокс, оскільки переважна більшість учених, аналізуючи причиновість екстралінгвальну, розуміють причиново-наслідкові відношення, а описуючи причиновість мовну, мають на увазі тільки значення

причини та засоби й способи його передачі в мові [81; 329, с. 248; 106]. Мовна категорія наслідку та засоби її передачі виступають вторинними, і тому розглядаються окремо від категорії причиновості [173]. Тоді між мовними категоріями причиновості та причини зазвичай можна поставити умовний знак рівності. Інший погляд обстоює Е. С. Котвицька, яка аналізує функціонально-семантичне поле причиновості як нерозривну єдність конститuentів із семантикою причини та наслідку [169, с. 6; 168].

Спеціальними засобами вираження причинових відношень на рівні речення є прийменники та сполучники. Такого погляду дотримуються автори більшості академічних підручників з української мови та теоретичних досліджень, присвячених проблемам граматики української мови. Так, в одних працях до окремих груп відносять сполучники причини і сполучники наслідку [313, с. 304-305], в інших — виділяють тільки причинові сполучники [312, с. 475]. В українській мові синтаксичну категорію причиновості монографічно описала О. В. Глотова, яка розглядає причиновість як “зумовлене об’єктивною дійсністю значення, засноване на семантико-синтаксичних мовних засобах, з яких мотивувальний компонент називає причину дії чи ознаки мотивованого і дає йому причинове обґрунтування” [81, с. 7]. Причиновість може бути виражена різними лексико-граматичними засобами: предикативними частинами в структурі складного речення, синтаксичними зворотами, прийменниково-відмінковими і безприйменниковими формами іменників, прислівниками, — у складі простого речення. Причиновість у лінгвістиці розглядають як підкатегорію іншої, широкої категорії — категорії зумовленості.

Термін *мовна версія причиновості* вперше був запропонований Н. К. Онипенко як один із можливих варіантів представлення причиново-наслідкового зв’язку між двома ситуаціями. На думку дослідниці, поняття версії — це певна семантико-синтаксична абстракція, що є “результатом усвідомлення мовцем спричинення між як мінімум двома подіями” [237, с. 79]. Версія причиновості — це “спосіб представлення мовцем двох причиново

залежних подій, або каузативної ситуації” [240, с. 5]. Пізніше цей термін був ревізований і витлумачений авторами “Коммуникативной грамматики русского языка” як спосіб представлення мовцем двох (мінімум) причиново співвіднесених подій, який поєднує два стани речей у каузативну ситуацію [129, с. 267]. Таке ж прочитання трапляється і в інших дослідженнях з проблем каузації [317, с. 17-18]. Версії причиновості запропоновано поділити на два великі класи: 1) перспективна і ретроспективна; 2) моносуб’єктна і полісуб’єктна [129, с. 267; 237]. В україністиці з причинових конструкцій виокремлюють речення односуб’єктної та різносуб’єктної структури [303, с. 130].

Перспективна і ретроспективна версії причиновості. Версія причиновості є тим кутом зору, під яким презентовано каузативну ситуацію. КС можна оцінювати з позицій минулого, коли відомими є причина та наслідок, а можна прогнозувати певну КС в майбутньому, коли відома причина та невідомий результат. Тому каузативна ситуація має два чітких різновиди: ретроспективна і перспективна. Кожна з двох версій причиновості спирається на свій арсенал засобів представлення каузативної ситуації. Дієслово, як каузативний предикат, представляє КС, яка розвивається від причини до потенційного наслідку, мети. Речення з каузативними дієсловами є певним відбитком, дзеркальною проекцією певної ситуації об’єктивної дійсності, який представляє каузацію, на мовний рівень. Інша версія причиновості пов’язана з процесом не лише реалізації реальної каузативності, а з розумовими операціями знаходження причин за наявних наслідків. Отже, мислення представляє дві події тими мовними засобами, які більш-менш вказують на те, що *подія А* відбулася завдяки *події В*. Така причинова залежність встановлюється постфактум. Основними мовними засобами представлення ретроспективної версії причиновості є каузативні конструкції, що функціонують на рівні простого ускладненого речення, складного речення та на рівні тексту. Також є каузативні дієслова, які пов’язують в каузативну конструкцію подію-причину й

подію-наслідок, наприклад: *викликати, сприяти, породжувати, спричиняти* тощо [240, с. 5-6].

Моноsubj'єктна і поліsubj'єктна версії причиновості. Каузативна макроситуація складається з двох пов'язаних мікроситуацій — каузувальної та каузованої. Кожна з мікроситуацій має свій subj'єкт. У випадку збігу subj'єктів обох мікроситуацій в одній особі (предметі) має реалізацію моноsubj'єктна каузативна ситуація [237]. Наприклад: *Петро не міг вимовити і слова від обурення. Петро був обурений → Петро не міг вимовити і слова.* Коли антецедент та консеквент мають окремих subj'єктів, то таку КС тлумачать як поліsubj'єктну. Наприклад: *Петро не пішов до школи, бо йому так наказав батько.*

Причина та наслідок. В екстралінгвальному плані такі поняття пов'язані нерозривним генетичним зв'язком і не існують нарізно. Тому дослідники немовних галузей знань оперують терміном *причиново-наслідкові відношення*. Проте в лінгвістиці традиційно окремо використовують терміни *причинове відношення* та *відношення наслідку*. Так сталося тому, що в мові є конструкції, які більш акцентовано представляють один із елементів об'єктивної каузальної залежності. Наприклад, представлення ідентичної КС на рівні СПР із підрядними причини і підрядними наслідку. Пор.: *Я не зміг дістатися вчасно, бо скасували рейс. Рейс скасували, так що я не зміг дістатися вчасно.* Отже, лінгвісти окремо досліджують категорії причини і категорії наслідку, кожна з яких має власний спектр значень та відтінків значень [173; 308; 337; 106; 355]. Хоча є і протилежні думки [169; 168; 31]. У категорії причини дослідники виділяють конструкції з власне причиновим значенням і конструкції з невласне причиновим значенням або ускладненими значеннями (причиново-цільовими, причиново-допустовими тощо) [81, с. 7; 106, с. 7-8; 282, с. 577; 295, с. 551-560].

Каузація — термін, який можна вважати еквівалентом до англійського *causation*. Щодо англійського варіанта, то слід сказати про домінування його в більшості досліджень з лінгвістики, на відміну від терміна *causality* (укр.

каузальність), який використовують переважно в логіко-філософських дослідженнях. У працях із лінгвістики термін *каузація* є досить різноплановим. У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях його тлумачать як:

1) відношення спричинення, яке існує між одиницями різних мовних рівнів і базується на значенні причини [225, с. 6];

2) сему як компонент лексичних одиниць (дієслів) зі значенням спричинення, породження, спонукання, що описово може бути представлена: 1) перифразою “робити так, що певна ситуація починає відбуватись або відбувається”; 2) штучним дієсловом “каузувати” [9, с. 41-42, 46];

3) категорію, репрезентанти якої спеціалізуються на вираженні “причиново-наслідкових відношень, за яких вплив суб’єкта або події викликає дію, стан, зміну якості іншого суб’єкта” [129, с. 267];

4) мегакатегорію, яка об’єднує категорії умови, причини, наслідку, допустовості і мети [369, с. 7-8; 370, с. 1];

5) категорію, якісними різновидами якої є каузативність (спричинення шляхом спонукання) та каузальність (спричинення шляхом зумовлення); зазвичай її описують формулою “каузація = каузативність + каузальність” [50, с. 7; 82, с. 212];

б) універсальну, глобальну мовну категорію, яка виявляється в усіх мовах, пронизує усі мовні рівні, що зумовлює її вивчення в багатьох аспектах (формально-граматичному, функціонально-граматичному, функціонально-семантичному, типологічному, комунікативному, прагматичному, когнітивному тощо) [398].

Генеративні відношення. У дослідженнях, присвячених складному реченню та тексту, лінгвісти вживають термін *генеративні відношення*, або *відношення породження*. Такі відношення поєднують в одне ціле ситуації, одна з яких породжує іншу [352; 96]. Сам термін *породження* в синтаксисі є синонімічним поняттю каузації, спричинення в широкому сенсі. Так, С. О. Шувалова пропонує додаткову диференціацію відношень породження на

причиново-наслідкові, умовні та цільові [352, с. 28]. Р. Гусман Тирадо до генеративних відносить також допустові відношення [96, с. 17].

Спонукальність. Усі види спонукування як виду каузації дослідники об'єднують у категорію (поле) спонукальності. Таку категорію (поле) аналізують переважно у двох аспектах: 1) безпосередня каузація як мовленнєвий акт (імператив); 2) опосередкована каузація, тобто повідомлення про каузацію із дієсловом мовленнєвої каузації у функції предиката (каузатив) [134, с. 124; 153; 218, с. 5-10; 271]. Отже, у межах категорії спонукальності виділяють частину каузативних конструкцій синтаксичного типу. Існують також дослідження, у яких усі засоби зі значенням спонукування тлумачать на користь категорії каузативності [50, с. 4].

Каузативність. Про категорію та визначення терміна каузативність у науковій літературі можна знайти різні думки. Згідно з твердженням Л. І. Дубовик “лінгвістична наука традиційно розглядає каузативність у контексті зумовленості як частковий вияв достатньої підстави, на основі якого інтегруються умовні, допустові, наслідкові, причинові та цільові відношення” [106, с. 5]. Цілком прийнятним, на нашу думку, є визначення каузативності, яке запропонувала О. О. Хлебцова в дисертаційному дослідженні, присвяченому вивченню каузативних дієслів. Під каузативністю вона розуміє “семантичну властивість лексичних і синтаксичних одиниць виражати причиново-наслідкові відношення між реаліями об'єктивної дійсності” [339, с. 8].

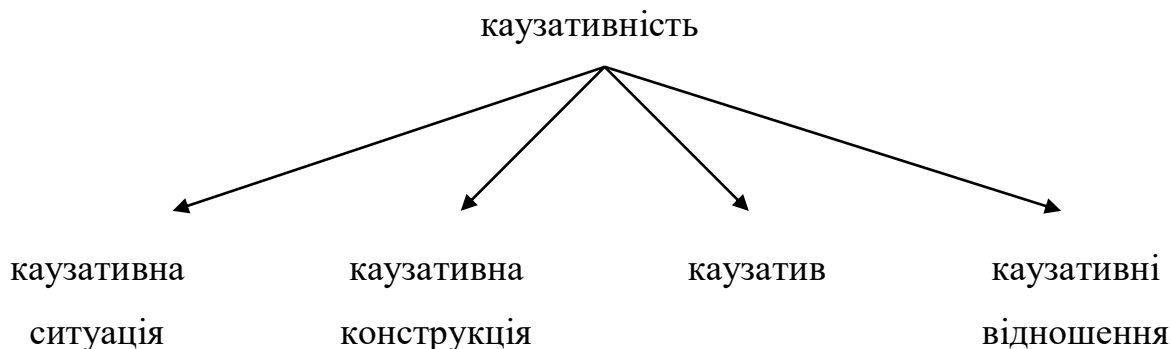
Порівняно з терміном *каузативність* учені описують причинові відношення, які позначають терміном *каузатив*. Поняття каузатива традиційно визначають у двох функціях: 1) “дієслово зі значенням спричинення чогось”, тобто каузативне дієслово; 2) як термін семантичного синтаксису, відмінкової граматики та логічної семантики, під яким розуміють “мисленнєвий аналог причини дії, вияву ознаки або стану, один із складників пропозиції чи предикатно-аргументної структури”, як різновид причиново-наслідкових відношень [225; 287, с. 205]. Якщо ж стати на позиції широкого розуміння каузативності, то відповідно до каузатива можна віднести обидва визначення,

хоча для повноти опису слід вказати, що існують й інші, відмінні інтерпретації цього терміна. Так, Ю. Д. Апресян, А. Вежбицька, В. Б. Касевич, О. В. Падучева пропонують розглядати каузатив як “семантичний примітив”, аргументуючи це тим, що семантика каузативності не може бути зведена до семантичних форм простішої організації [9, с. 40; 402; 155, с. 75; 241, с. 46].

Дослідники мовної причиновості оперують також терміном *каузативні відношення*. Такий тип відношень виявляється тоді, “коли той чи інший стан речей постає як результат дії якихось причин, попередніх обставин, чиїхось учинків”, а “взаємодія осіб, предметів, їх ознак, подій, що викликає зміни в предметах, світі, реакцію і дії осіб, називається каузативною” [129, с. 73]. За визначенням В. П. Недялкова, Г. Г. Сильницького та інших дослідників, які поділяють їхні погляди, каузативні відношення — це причиново-наслідкові відношення, які можуть бути виражені різними мовними засобами, не тільки дієслівними [225; 346, с. 26-27; 129, с. 295; 93].

Отже, для стрункості побудови термінологічного апарату категорії каузативності можна запропонувати модель, яка представлена на рисунку 1.2.

Рис. 1.2

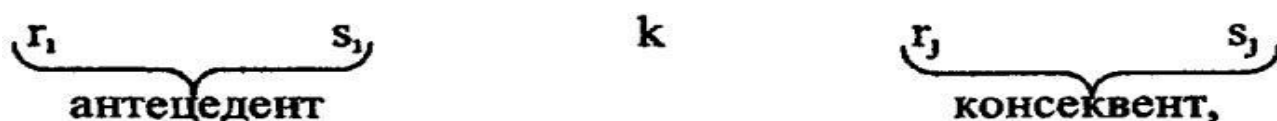
Аналізуючи суб’єктно-об’єктні відношення, поряд із терміном *каузативні відношення* учені використовують — *фактитивні відношення*, до яких відноситься ті, у яких суб’єкт впливає на волю, почуття або розум об’єкта [120, с. 30-31].

Розрізняють каузативні відношення двох основних типів: *causa* і *ratio*. Терміни запозичені з праць Н. К. Онипенко [239; 240, с. 6]. Каузативні відношення типу *causa* встановлюються між антецедентом і консеквентом, які

презентують події і явища об'єктивної дійсності. Тобто в таких каузативних конструкціях йдеться про причини подій, фактів. Каузативні відношення типу *ratio* пов'язують антецедент і консеквент, які представляють судження про факти зі значенням обґрунтування висновку, умовиводу, умотивування, каузального пояснення. Тобто встановлюються причини суджень. Поділ каузативних конструкцій і відношення каузації на ці два типи є досить поширеним, хоча й існує у вигляді різних термінологічних варіантів, що особливо властиво працям із синтаксису [129, с. 356; 210, с. 88].

Іншими основоположними поняттями в межах категорії каузативності є терміни *каузативна ситуація* та *каузативна конструкція* [225; 226; 290; 375; 125, с. 157; 11; 103, с. 26; 129, с. 249; 327, с. 167; 356; 358]. Характеристика цих лінгвістичних явищ запропонована В. П. Недялковом та Г. Г. Сильницьким. Каузативна конструкція є мовною моделлю передачі каузативної ситуації — ситуації, що складається мінімум із двох мікроситуацій, пов'язаних між собою відношенням спричинення, або каузації [225, с. 6]. Наприклад: *Твоя нетактовність змусила мене піти. Ми повернулися через дощ. Його розповідь схвилювала усіх.* Відношення спричинення, або каузації, розуміємо як синонім до причиново-наслідкових. КС може бути формально представлена такою схемою:

Рис. 1.3

Антецедент — це каузувальна мікроситуація, яка містить: r_i — предмет антецедента, або каузатор, та s_i — каузувальний стан. Консеквент — це каузована мікроситуація, яка включає: r_j — предмет консеквента, або об'єкт каузації, s_j — казований стан [225, с. 6]. Терміном каузативна конструкція послуговується багато лінгвістів і тлумачать їх не лише як конструкції суб'єктно-об'єктного типу зі значенням спонукання між учасниками ситуації [129, с. 268-273; 136, с. 210-211]. Так Г. О. Золотова, крім власне каузативних

конструкцій дієслівного типу, описує каузативні причиново-наслідкові конструкції [130, с. 166, 239-240; 129, с. 271-273].

Каузативність досі є суперечливим поняттям. Слід зазначити, що каузативність як явище розглядають в мовознавстві в двох аспектах: 1) у системі дієслова; 2) у плані каузативних конструкцій, які впливають із каузативних ситуацій, але не за формально-граматичними ознаками, а як одиниці референтного або онтологічного рівнів, тобто за співвіднесеністю їх із класом каузативних ситуацій.

У сучасній лінгвістиці наявні такі два підходи до тлумачення цього поняття:

1. Підхід, якого дотримується група таких вітчизняних та зарубіжних мовознавців, як С. Д. Кацнельсон, Т. А. Кільдибекова, І. О. Наумова, А. Г. Ольшевська, О. О. Тараненко та ін., полягає у вузькому тлумаченні категорії каузативності. Їхню спільну позицію можна зрозуміти з визначення, сформульованого І. О. Наумовою, яка зазначає, що “під каузативністю мають на увазі суб’єктно-об’єктні відношення, за яких суб’єкт спонукає об’єкт виконати дію, що виражена дієсловом” [221, с. 3]. Така інтерпретація каузативності не виходить за межі дієслова. У лексичному значенні такі дієслова мають сему спричинення, або каузації. Наприклад: *розбудити* — каузувати прокинутись, зробити так, щоб прокинувся [160, с. 9]. Аналізуючи каузативність на рівні синтаксису, прихильники вузького її розуміння приділяють увагу конструкціям, що базуються на каузативних дієсловах (*змушувати, наказувати, веліти, просити* тощо).

2. Підхід, задекларований у ряді досліджень, полягає в трактуванні каузативності не лише як категорії міжсуб’єктної каузації, а широкій категорії, яка репрезентована в мові всіма можливими засобами вираження ПНВ [225; 240; 129; 206; 49]. Згідно з їхнім трактуванням, каузативність може бути представлена не лише на рівні дієслів та дієслівних конструкцій. Н. К. Онипенко, аналізуючи іменні каузативні синтаксеми в російській мові, зазначає, що каузативна ситуація може бути представлена не лише дієслівними

каузативними конструкціями, а й простими реченнями з прийменниково-відмінковими засобами вираження причиново-наслідкових зв'язків та складними реченнями з підрядними причини та наслідку [238, с. 125]. ПФФ, які в традиційній граматиці розглядають як такі, що виражають причиново-наслідкові зв'язки між подіями і явищами, отримують назву іменних каузативних синтаксем. Крім суб'єктно-об'єктних відношень, ширше трактування каузативності передбачає наявність двох взаємопов'язаних мікроситуацій, зв'язок між якими здійснюється за допомогою оператора "каузація", або "спричинення". Причому, компактні КК можуть трансформуватися у розгорнуті без зміни смислу самої ситуації, а тільки зі зміщенням акценту на антецеденті або консеквенті. Пор.: *Дощ змусив її повернутися додому. Пішов дощ, і вона повернулася додому.*

У пропонованому дослідженні каузативність кваліфіковано як семантичну властивість та функціональну спрямованість лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних одиниць виражати причиново-наслідкове відношення між реаліями об'єктивної дійсності та між судженнями, що представлені в мові. Як каузативні розглянуто комплекс мовних засобів презентації відношень каузації, які інтегрують значення причини і наслідку. Оскільки каузальність як категорія онтологічна завжди передбачає наявність бінарної єдності, якими є причина та наслідок, лінгвальна каузативність розглянута як біном, який охоплює причину та наслідок. Причому причина і наслідок розглянуто як рівноцінні величини, хоча зазвичай дослідники беруть до уваги лише різновиди причини через первинність причини (з огляду на їх кількісну перевагу) у сфері каузативності і кількісну перевагу відтінків значення причини і нехтують варіантами наслідку. Проте ототожнювати причину й наслідок як категорії лінгвальні та причину й наслідок як категорії буття не можна. Буття є явищем об'єктивним, мовлення ж є явищем суб'єктивним, і той, хто його продукує, має тенденцію до власної подачі причиново-наслідкової залежності, що виявляється в експлікації або

імплікації, акцентуванні на одному або іншому компоненті КС, різному ступені конкретизації причини або наслідку.

Найбільш дискусійним питанням у лінгвістиці, яке досі не отримало вичерпної оцінки, є розмежування категорій *каузальності* та *каузативності* [50, с. 6-7; 392; 338; 332, с. 17-26; 19; 82]. Незважаючи на спільність їх походження (від лат. *causa* — причина), дослідники визнають, що каузальність і каузативність не є синонімічними утвореннями щодо представлення ними причинової семантики. На відміну від терміна *каузальність*, який витлумачено в багатьох українських і російських енциклопедичних, лінгвістичних довідниках та словниках, термін *каузативність* не згадують взагалі [296; 364; 329; 51; 287; 379]. У науковій літературі можна зустріти такі терміни, як *каузативні відношення*, *каузативні зв'язки*, *каузативне значення*, *каузативна синтаксема*, *каузативне дієслово*, *каузативний стан*, *каузативна ситуація* [16, с. 193-194; 225; 226; 239; 240; 80]

У науковій літературі також можна побачити значну розбіжність у тлумаченні термінів та визначень, закріплених за ними. Наведемо приклади:

1. Каузальність і каузативність мовознавці розглядають як якісно відмінні різновиди одного поняття: каузації, причиновості, або причиново-наслідкових відношень. Так, каузальність кваліфікують як спричинення шляхом зумовлення, а каузативність — як спричинення шляхом спонукання [50, с. 6-7; 234, с. 83]. Поширеним є погляд на каузативність як на суто дієслівну категорію (каузативність = каузативні дієслова), семантику каузативності розуміють як спонукання, виражене в семантиці дієслова [108, с. 17; 329, с. 248], а каузальність розглядають як функціонально-синтаксичну категорію, представлену переважно сполучниками та прийменниками. На думку Дж. Дж. Сонга, правомірно розрізняти каузальні конструкції та каузативні конструкції, навіть попри те, що описувана ситуація може бути тотожною. Пор.: *Учитель змусив Метью пофарбувати будинок. Метью пофарбував будинок, тому що вчитель дав йому таке завдання* [397].

2. Каузальність розглядають як ширшу категорією, ніж каузативність, тобто каузативність є частиною каузальності. Каузальність має вияв у таких значеннях, як передумова, підстава, обґрунтування, підтвердження, доказ, аргумент, доведення, привід, зачіпка, стимул, цільове мотивування. Каузативність представляє тільки цільову настанову й стимул [338].

3. Каузальність і каузативність вживають як синонімічні терміни [106; 392].

На основі суперечливих тлумачень названих термінів ґрунтується і визначення понять. Каузативність у лінгвістиці визначено як відображення причиново-наслідкових відношень, коли суб'єкт (каузатор, агенс) змушує, спонукає об'єкт (каузат, пацієнс) виконати певну дію або набути певного стану, ознаки. Пор.: *Віктор відчинив вікно. Вітер відчинив вікно*. Позицію каузатора звичайно займає антропонім. У цьому випадку каузація носить цільовий характер, а ініціатор дії осмислено її виконує заради досягнення певного результату. Прикладом такої навмисної каузації є речення *Віктор відчинив вікно*. Ненавмисна і неконтрольована каузація може бути представлена, коли роль каузатора виконує не особа, а предмет, явище, подія, процес тощо, як у реченні *Вітер відчинив вікно* [42, с. 181-182].

Отже, доречно розглядати причину та наслідок разом як підкатегорії категорії каузативності, оскільки вони утворюють бінарну єдність як у мовній, так і в позамовній дійсності. Зміщення акценту або на наслідок, або на причину, яке спостерігаємо в мові, можна описати різними версіями причиновості — перспективною (антецедент → консеквент) та ретроспективною (консеквент → антецедент) [129, с. 273].

Висновки до розділу 1

З'ясовано статус функціонально-семантичної категорії каузативності в сучасній українській мові, що перебуває в тісному зв'язку з логіко-філософською, онтологічною категорією каузальності (причиновості); окреслено термінологічну систему каузативності; уточнено поняттєвий і мовний зміст категорії каузативності; визначено критерії відмежування каузативності від суміжних понять; розглянуто історію дослідження каузативності та каузативних конструкцій; обґрунтовано вибір функціонально-семантичного підходу до дослідження; визначено принципи виділення одиниць, які виражають каузативні відношення на різних мовних рівнях; з'ясовано функціональний діапазон каузативних конструкцій; запропоновано варіант класифікації виражальних засобів категорії каузативності на спеціалізовані та неспеціалізовані.

Філософське трактування категорії каузальності (причиновості) стосується насамперед наявності в навколишній дійсності причиново-наслідкової залежності, яка існує суб'єктивно (у свідомості людини) і об'єктивно (в подіях і явищах реального світу). Каузативність як лінгвістичне поняття пов'язане з філософським поняттям каузальності. Каузальність — це закономірний зв'язок причини і дії. Згідно з каузальним законом буття кожне явище має свою причину й одночасно є причиною іншого явища, оскільки ніщо не з'являється безпричинно.

Каузативні відношення мають давню історію вивчення на матеріалі різних мов, однак в українській мові категорія каузативності не була вивчена повно. Зарубіжні та вітчизняні дослідження, присвячені цій проблемі в цілому або окремим питанням, відображають розгляд її в таких аспектах: історичному; онтологічному, логічному; універсально-типологічному; лексико-семантичному; формально-граматичному; функціонально-граматичному;

функціонально-комунікативному; функціонально-семантичному; когнітивно-прагматичному та ін.

У дисертаційній роботі використано функціонально-семантичний підхід до проблеми, оскільки він динамічно розвивається в сучасних лінгвістичних дослідженнях, зокрема й у тих, що стосуються питання каузативних відношень, і дає змогу виявити і проаналізувати мовні засоби, беручи до уваги триєдність функції, значення і форми мовного знака.

Категорію каузативності тлумачимо як функціонально-семантичну, яка втілює семантику поняттєвої категорії причиновості та презентує відношення “причина — наслідок” мовними засобами різних рівнів (лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного). Мовні одиниці виражають причиново-наслідкове відношення між реаліями об’єктивної дійсності (каузативність типу *causa*) та між судженнями, що представлені в мові (каузативність типу *ratio*).

Основоположними термінами в руслі дослідження категорії каузативності є поняття “каузативна ситуація” та “каузативна конструкція”. Каузативна конструкція є мовною моделлю передачі каузативної ситуації — макроситуації, що складається мінімум із двох мікроситуацій, пов’язаних між собою відношенням спричинення, або каузації. Каузативна конструкція має такі три елементи: 1) антецедент (каузувальна мікроситуація, яка містить предмет антецедента або каузатор та казувальний стан); 2) консеквент (каузована мікроситуація, які включає предмет консеквента або об’єкт каузації та казуваний стан); 3) відношення каузації, яке пов’язує антецедент і консеквент. Каузативна ситуація реалізована конструкціями з причиново-наслідковими відношеннями, які постають між істотами (особами), предметами, явищами, діями, подіями, процесами та станами.

Теорія опису граматичних явищ на засадах функціонально-семантичної теорії передбачає наявність різнорівневих засобів і шляхів, які посідають різне за значимістю місце. Так, для структури функціонально-семантичної категорії каузативності притаманні значення центру та периферії. Центр утворюють

одиниці, найбільш спеціалізовані на вираженні такого роду відношень, а на периферії перебувають засоби, у яких семантика каузативності є вторинною.

Засоби вираження категорії каузативності поділено на: спеціалізовані та неспеціалізовані. Головним критерієм зарахування каузативних засобів до спеціалізованих є: експліцитність; постійна каузативна семантика без нашарувань додаткових значень; регулярність та пріоритетність уживання в каузативній функції. До неспеціалізованих засобів відносимо ті одиниці, яким притаманна: імпліцитність; непостійна каузативна семантика або синкретичність значень; нерегулярність та непріоритетність уживання в каузативній функції.

До спеціалізованих віднесено центральні (каузативні дієслова одиниці лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови) і основні засоби (прийменниково-відмінкові форми зі значенням причини та наслідку; сполучники і аналоги сполучників, які маркують каузативні відношення; прислівники причини; іменники з семантикою причини і наслідку).

До неспеціалізованих віднесено: просте речення ускладнене дієприслівниковим, дієприкметниковим, прикметниковим і субстантивним зворотами, однорідними членами, просте речення з прийменниково-відмінковими і безприйменниковими формами іменника, що виявляють синкретичність значень; конструкції з інфінітивом каузативно-оцінної семантики; складнопідрядне речення з підрядними, що виражають синкретичні відношення; безсполучникове складне речення з абсолютно імпліцитними каузативними відношеннями між його частинами; складносурядне складне речення з каузативними відношеннями між його частинами, що виступають на фоні єднальних.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАУЗАТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

2.1. Статус каузативного дієслова. Підходи до класифікації

У системі мови дієслова як клас ознакових слів характеризуються за багатьма ознаками — лексичними, словотвірними, морфологічними, синтаксичними та семантичними [279; 276; 7; 118; 281; 200; 280; 63, с. 218].

Вивчення КД має довгу історію. Наразі неможливо точно сказати, хто ввів термін *каузативне дієслово* в науковий обіг, але є праці, написані впродовж двох століть, автори яких зверталися до проблеми вираження каузативності дієслівними предикатами [371, с. 176-177, 245; 403, с. 51; 399; 99; 20, с. 125; 47, с. 344; 183, с. 373-381; 320, с. 273-278; 203, с. 190-193].

Досить повно дієслівна каузація досліджена на матеріалі багатьох мов. Зокрема, каузативи досліджені в англійській [290; 376]; німецькій [222]; французькій [2; 166]; румунській [380]; італійській [5]; санскриті [175]; російській [85; 339; 232; 108], білоруській [236; 234; 235] та інших мовах. Окремі універсальні положення стосовно теорії дієслівного каузатива, які багато в чому визначили концептуальні напрями досліджень, були сформульовані в працях російських та зарубіжних учених [99; 382; 225; 226; 157; 377; 15; 396; 346; 158; 9; 398; 129; 49; 385; 241].

В українській мові КД досі не були докладно вивчені. Наявні лише епізодичні звернення до дієслів або дієслівних предикатів із семантикою каузативності [143, с. 58-60; 7, с. 130-131; 151, с. 17-20; 94, с. 100-101; 265, с. 10-11; 266; 88; 93; 197; 322; 187; 198, с. 6; 82].

Оскільки традиційно упродовж тривалого періоду часу в лінгвістичних дослідженнях аналізували винятково каузативні дієслова, то з часом каузативність як категорія стала ототожнюватися з КД. Каузативність у цьому випадку розумілась як спричинення або спонукання, виражене дієсловом. У пропонованому дослідженні каузативне дієслово подано як один із головних засобів представлення ФСК каузативності, але не єдиний. Каузативні дієслова є ядром ФСК каузативності [160, с. 16].

Слід зауважити, що поряд із терміном *каузативний* функціонують і інші назви, якими позначають такі дієслова: *спонукальні дієслова*, *дієслова примусу*, *інспіраційні дієслова*, *дієслова зі значенням волевиявлення*, *дієслова зі значенням емоційно-вольового впливу на об'єкт*, *модальні дієслова впливу на мовця*, *релятивні дієслова зі значенням волевиявлення*, *дієслова з каузальним значенням*, *дієслова зі значенням зумовлення*, *дієслова зумовленості*, *ергативні дієслова* [99; 199, с. 47; 28, с. 12; 141, с. 144; 338; 71, с. 57; 250; 241, с. 42; 285, с. 86; 329, с. 248].

Проте найбільш проблемним питанням досі залишається: визначення каузативного дієслова і пов'язані з цим питання про кількісний та якісний склад групи каузативних дієслів [357].

Дослідників КД можна умовно поділити на дві групи: 1) прибічники вузького розуміння поняття *каузативне дієслово*; 2) прибічники широкого розуміння поняття *каузативне дієслово*.

А. В. Десницька зазначала, що каузативні дієслова, в основному, мають значення “спонукально-примусове” [99, с. 138]. О. Я. Гордон, яка ґрунтовно дослідила КД у російській мові, пропонує каузативним вважати таке дієслово, яке “має відповідний некаузативний корелят і означає спонукання до виконання дії або до зміни стану, ознаки або якості” [85, с. 5]. У лінгвотермінологічних словниках подано такі визначення: “Каузативні дієслова, або каузативи, — це перехідні дієслова, які мають значення причини (приводу) для виконання дії”, наприклад: *поїти* — це спричиняти дію, яка позначена дієсловом *пити*, *дзвонити* — викликати дію, яка позначена дієсловом *дзвеніти*, *гноїти* — це

викликати дію, яка позначена дієсловом *знити* [269, с. 106]; або “Каузативні дієслова — це утворені від дієслівних основ перехідні дієслова зі значенням “переводити в такий стан або спричиняти виконання такої дії, яка виражається у відповідній дієслівній основі” [74, с. 103]. О. О. Хлебцова до каузативних відносить “дієслова, у лексичному значенні яких відображені причиново-наслідкові відношення як об’єкт лексичної номінації”; “...*радувати* когось — каузувати когось *радіти*, тобто повинна існувати якась причина чиеїсь радості” [339, с. 8]. Т. Г. Хазагеров окреслює три складових, які мають бути неодмінно притаманні каузативним дієсловом: 1) стимул або цільова настанова, які зумовлюють реалізацію дії суб’єкта; 2) власне дія; 3) зміна стану об’єкта або його дія у відповідь, що постають як мета або вірогідний результат дій суб’єкта [338]. О. О. Тараненко характеризує каузативи як перехідні дієслова зі спонукальним значенням, яке він розуміє так: “робити так (сприяти чомусь, змушувати когось тощо), щоб стала можливою певна дія іншого суб’єкта, яка позначається переважно неперехідним дієсловом” [329, с. 248].

А. П. Чудинов стверджує, що каузативні дієслова — це дієслова, у яких основною категоріальною семою є каузативність (причиновість) [345, с. 58]. Ю. Д. Апресян до каузативних відносить ті дієслова, які мають значення “робити так, що певна ситуація починає відбуватися або відбувається” [9, с. 46]. Широке тлумачення каузативних дієслів пропонує І. Б. Шатуновський. Лінгвіст розуміє КД як вид зв’язки, в тому сенсі, що такі дієслова пов’язують дві ситуації або події А і В, які ілюструють таку ідею: “Якби не було А, то не було б і В”. Отже, такі дієслова-зв’язки виражають загальне відношення каузації [347, с. 51]. У дослідженні предикатних актантів В. С. Карпалюк знаходимо таке визначення: “каузативними вважаються дієслова, які позначають дію, яка визначає, змінює, виробляє або тягне за собою іншу дію” [151, с. 17]. О. О. Селіванова подає досить лаконічне визначення каузатива: “дієслово зі значенням спричинення чогось” [287, с. 205].

Попри наявність різнотлумачень у частині визначення КД, у попередніх дослідженнях КД чітко окреслено два підходи до визначення кількісного та

якісного складу групи каузативних дієслів, які можна назвати **широким** та **вузьким** розумінням дієслівної каузативності. У цьому дослідженні дотримано широкого розуміння поняття *каузативне дієслово*. Їхній статус визначено як такий, що здатен представляти усі підтипи ПНВ (спричинення, спонукання, обґрунтування тощо).

За основу виділення груп дієслів дослідники беруть різні критерії та характеристики, властиві КД. Нижче розглянуто ті класифікаційні схеми, які є важливими в з'ясуванні лексико-семантичної та граматико-семантичної структури КД, і проілюстровано їх українськими еквівалентами.

В. П. Недялков та Г. Г. Сильницький до каузативних відносять досить велику групу дієслів із різною кількістю сем — елементів каузативної ситуації, які називають *константами* [225, с. 9]. Лінгвісти запропонували власну класифікацію “дієслівних каузативних зв’язок”, у якій розподілили дієслова залежно від комбінації констант. Такими інтегральними семами є **“каузація”**, **“результат каузації”**, **“спосіб каузації”**. Отже, було виокремлено такі типи КД: 1) одноконстантні дієслова, які містять тільки константу “каузація”: *спричинити, викликати, призвести до, примусити, спонукати* тощо; 2) двоконстантні нерезультативні дієслова, які містять константи “каузація” і “спосіб каузації”: *просити, наказувати, умовляти, радити, пропонувати* тощо; 3) двоконстантні результативні дієслова, які містять константи “каузація” і “результат каузації”: *ощасливити, засмутити, налякати* (результативний стан можна представити як *щасливий, засмучений, наляканий*); 4) триконстантні, які містять константи “каузація”, “результат каузації” і “спосіб каузації”: *штовхати* (“спосіб каузації” — торкання об’єкта короткими різкими рухами, а “результат каузації” — рух об’єкта в напрямку від суб’єкта), *годувати* (“спосіб каузації” — безпосередньо або опосередковано давати їжу, “результат каузації” — їсти), *зацитькувати* (“спосіб каузації” — говорити “цить”, “цитьте”, а “результат каузації” — встановлення тиші, припинення крику, плачу, розмови тощо). Зазначені дієслова можуть змінювати свою належність

до названих груп залежно від функціонування в конкретній каузативній конструкції.

Н. Д. Арутюнова, яка аналізує мовні явища переважно в аспекті логічного підходу, пропонує згідно з ним логіко-граматичну класифікацію КД. Вона виділяє такі групи КД: 1) класичні каузативи, що встановлюють ПНВ між двома нерозчленованими подіями (*зумовити, привести до, викликати*); 2) особові каузативи, що описують якусь подію як результат впливу однієї особи на волю іншої (*умовляти, прохати*); 3) особові каузативи, що передають певну подію як безпосередній результат дії якоїсь особи (*зробити так, щоб*); 4) подієві каузативи, що репрезентують подію як результат впливу певної ситуації (особової або безособової) на агента дії або стану (*дощ змусив нас повернутися додому*); 5) “двоособові” каузативи, що зображують якусь суб’єктивну, психічну подію як стимульовану якоюсь особою (*підбадьорювати, переконувати*); 6) “двоособові” каузативи, що представляють зв’язок двох агентивних подій механічної дії (*годувати*); 7) подієві каузативи, що виражають якусь психічну подію як стимульовану агентивною або безособовою подією (*дратувати, заспокоювати*); 8) особові каузативи, що позначають зв’язок двох фізичних подій — агентивної та безагентної (*гнути, ламати*) [15, с. 176].

Досить поширеним є поділ каузативних дієслів на дві великі групи: **службові й повнозначні** [125, с. 231]. Такий поділ може бути відображений і в інших термінах: **експліцитні / імпліцитні; власне каузативні дієслова / невласне каузативні дієслова** [9, с. 35; 214]. Для першого типу характерним є те, що казувальна дія та казувана дія (стан, якість) виражені у формі однієї дієслівної лексеми. У такому випадку створюється модель імпліцитного вираження за допомогою повнозначного слова на лексичному або морфологічному рівнях. Наприклад: *годувати* — *їсти* + *каузація*. Коли ж казувальний і казуваний компоненти представлені розчленовано (у вигляді допоміжного або напівдопоміжного дієслова в сполученні з об’єктним інфінітивом), маємо експліцитну репрезентацію дієслівної каузативності на

синтаксичному рівні [167, с. 52]. Наприклад: *давати їсти* — *їсти* + *каузація*. Про невласне каузативні дієслова йдеться в термінах лексичної деривації, оскільки такі дієслова не є винятково каузативними, а дієсловами різних ЛСГ, до складу яких інтегровано компонент каузації.

Лексико-семантичний підхід до аналізу КД підтримували і розвивали у своїх працях Ю. Д. Апресян, Л. М. Васильєв, Р. М. Гайсіна, Т. А. Кільдибекова, А. П. Чудинов. Каузацію кваліфіковано як гіперсему, яка пронизує увесь зріз дієслівної лексики і є інтегральною для дієслів багатьох ЛСГ. Група каузативних дієслів є досить об'ємною, оскільки каузативність представлена в багатьох акціональних дієсловах, або дієсловах дії. Ознака *каузативність* розмежовує усю дієслівну лексику на дві великі групи: каузативні і некаузативні [159; 160; 158; 129]. Каузативні дієслова, які мають відповідні некаузативні опозити (кореляти) і презентують лексико-морфологічний тип каузативації, містять дієслова багатьох лексико-семантичних підгруп, які об'єднані спільною семою каузації.

Каузативні дієслова беруть активну участь в організації простого речення. Вони є предикатами дводії на відміну від некаузативних дієслів, наприклад *поїти* = *робити, щоб пив*, *садити* = *робити, щоб сидів*, *підкликати* = *робити, щоб підійшов*. Каузативні дієслівні предикати визначають обов'язкову кількість та семантичні функції актантів і сірконстантів. Такими при каузативних предикатах є насамперед позиції суб'єкта та об'єкта.

Каузативні дієслова входять до досить великої категорії акціональних дієслів. Предикати каузації і предикати дії мають багато спільних рис. М. В. Мірченко визначає підкатегорію предиката дії як таку, що позначає “діяльність, яку породжує діяч і активно її стимулює” [212, с. 11]. Як видно з визначення, каузація і є діяльністю, оскільки породження і стимулювання є її необхідними ознаками. Але не кожна дія є каузативною, тільки дію активного діяча, спрямовану на пасивного діяча, внаслідок якої відбуваються певні зміни, можна вважати каузативною. Відношення породження можна вважати

синонімічними до відношень каузації, якщо розглядати це поняття в широкому сенсі.

Сема каузації може входити до дієслів різних ЛСГ. Тому можна визначити такі лексико-семантичні підгрупи, ускладнені значенням каузації:

- 1) дієслова **каузації дії**: а) фізичної дії; б) каузації руху; в) функтивні дієслова;
- 2) дієслова **каузації стану**: а) психічного, емоційного; б) фізичного; в) інтелектуального;
- 3) дієслова **каузації відношень**: а) посесивних; б) екзистенціальних; в) інтерперсональних та ін. Наявність каузативної семантики в дієсловах різних ЛСГ підтверджено в різних дослідженнях [159; 158; 241]. Так, С. Д. Кацнельсон зазначає, що **дієслова давання** містять у своєму значенні семи посесивності та фактитивності: “дати значить зробити так, щоб об’єкт володіння перейшов від однієї особи до іншої” [157, с. 87].

Семантичні ознаки, на основі яких можна диференціювати значення каузативних дієслів, пропонує О. О. Хлебцова. Дослідниця визначає такі головні параметри: 1) каузація; 2) спосіб каузації; 3) результат каузації; 4) суб’єкт каузації; 5) об’єкт каузації [339, с. 5].

В. Ф. Велівченко пропонує такі критерії, за якими можливо здійснювати поділ каузативних дієслів на ЛСГ і підгрупи: 1) характер впливу на об’єкт спонукання; 2) фактор успішності завершення процесу спонукання; 3) часова віднесеність змін, викликаних в об’єкті спонукання; 4) наявність / відсутність семи способу виконання каузованої дії; 5) наявність / відсутність оцінної семи; б) модальність [50, с. 10].

М. В. Всеволодова виділяє клас дієслів, які вона називає **дієслова-релятори**. У межах цього класу вона виокремлює групу **дієслів зумовленості**, до якої належать форманти з семантикою: 1) породження ситуації (*викликати, призвести (до чогось), змусити, дозволити, породити* та ін.); 2) залежності (*залежати, впливати, визначати* та ін.); 3) логічного висновку (*свідчити, означати, показувати* та ін.) [71, с. 57].

До каузативних зараховують велику групу дієслів, що виражають так звану **пряму каузацію** [49, с. 176; 131, с. 285]. Наприклад, дієслово *відчиняти* у

словосполученні *відчиняти двері* може, з погляду каузативності, бути потрактовано як каузативне зі значенням *“робити, щоб двері відчинились”*. У такому випадку каузативні дієслова стають досить ємною групою лексичного складу мови, а увесь дієслівний склад можна групувати за інтегральним показником каузативності на дві великі групи: каузативні / некаузативні. Водночас не можна не погодитися з думкою тих дослідників, які стверджують, що, аналізуючи дієслівну каузативність, не слід розщепляти слова на семантичні атоми, щоб вивести каузативність там, де її немає, особливо у слов'янській мовній парадигмі [108]. С. Пінкер узагалі заявляє про відсутність такого явища, як *“пряма каузація”*: “коли я ріжу яблуко, я спершу вирішую це робити, потім надсилаю нервові імпульси до моєї руки, казую руку рухатись, казую ніж рухатись, казую ніж контактувати з поверхнею яблука, казую розрив поверхні яблука і т.д.” [391, с. 86]. Усе вище сказане доводить абсурдність сприйняття єдиної, монолітної дії у виразі “різати яблуко”, як такої, що налічує багато казувальних дій, які б передували досягненню результату. Тому каузативне трактування слід виконувати з погляду саме когнітивного сприйняття [391, с. 86].

Аналіз КД здійснюють також за такими параметрами, як **контактна / дистантна каузація** [226, с. 28-29; 400, с. 75; 376, с. 333]. **Контактна каузація** представлена макроситуацією, у якій каузатор (суб'єкт каузації) безпосередньо впливає на каузат (об'єкт каузації) з метою домогтися від останнього виконання певної дії. Обидві дії сприймаються як одне ціле. Каузатор у таких ситуаціях повністю контролює процес, а каузат позбавлений активного вольового начала в прийнятті рішення щодо виконання або невиконання казуваної дії. Зазвичай, описуючи контактну каузацію, дослідники мають на увазі ту, яка виражається лексичними каузативами. **Дистантна каузація** виражена макроситуацією, у якій каузатор опосередковано впливає на каузат. Каузатору належить подача початкового імпульсу, каузат має свободу у виконанні казуваної дії. Спостерігається деяка віддаленість каузатора від каузата, а також може бути часовий інтервал між діями обох учасників ситуації. КК, які виражають

дистанту каузацію, організовані за типом синтаксичного каузатива. Пор.: *Мати нагодувала дитину. Мати дала дитині їсти.*

Каузативне значення дієслів може бути виявлене за наявності їхніх некаузативних корелятивів [231, с. 65]. У дослідженнях, присвячених каузативним дієсловом, цей аспект позначають терміном “*каузативна опозиція*” [225; 226; 160; 235]. Опозиція — це протиставлення двох або більше однорідних мовних одиниць, відмінність між якими у плані вираження відповідає протилежності в плані змісту й навпаки [364, с. 348]. Інакше можна сказати, що *каузативна опозиція* — це бінарне протиставлення каузативної форми некаузативній. Каузативна форма — це некаузативна форма з додатним значенням “каузація”, а некаузативна форма — це каузативна форма з від’ємним значенням “каузація”. На семантичному зрізі між каузативною і некаузативною формою немає інших відмінностей, окрім наявності / відсутності семи каузативності.

Поряд із поняттям “каузативна опозиція” в семантиці та граматиці оперують такими поняттями каузативної альтернативи, як деривація, кореляція, трансформація, транспозиція тощо [192, с. 244-245; 160, с. 12-13; 272; 87; 231; 232; 380]. **Каузативна деривація** відображає словотвірні, лексичні, синтаксичні та семантичні процеси утворення з некаузативної форми каузативної.

У різних мовах виділяють різні *типи каузативної опозиції*: лексична, морфологічна, лексико-морфологічна, синтаксична, аналітична, аналітико-морфологічна, фразеологічна, синтагматична опозиції тощо [226; 48, с. 47; 159, с. 49-51; 166, с. 21-23; 380, с. 112-137]. Відповідно до типів протиставлення каузативних форм некаузативним розглядають різні **шляхи каузативної деривації**, тобто способи творення каузативних форм із некаузативних. Виокремлюють, зокрема, лексичний каузатив, фразеологічний каузатив, морфологічний каузатив, синтаксичний каузатив, синтагматичний каузатив, аналітичний каузатив тощо, а також такі, що поєднують характеристики зазначених способів, наприклад, лексико-морфологічний каузатив [225; 226;

222; 160, 166, с. 21-23, 380, с. 112-137]. Каузативні опозиції, досліджувані на матеріалі багатьох мов, в українській мові, на жаль, не були об'єктом спеціального дослідження.

У пропонованому дослідженні розподіляємо каузативні дієслова залежно від типу каузативної опозиції (деривації) на: 1) *лексичний каузатив*; 2) *фразеологічний каузатив*; 3) *словотвірний каузатив*; 4) *морфологічний каузатив*; 5) *синтаксичний каузатив*.

2.1.1. Типи дієслівного каузатива.

2.1.1.1. Лексичний каузатив.

Дієслівну лексику взагалі, й українську зокрема, класифікують згідно з лексико-семантичними показниками дієслова. За спільними показниками дієслова об'єднуються в ЛСГ. Хоча дослідники сучасної дієслівної лексики одностайні у визнанні факту розмитості меж ЛСГ, накладанні одних груп на інші [281; 280]. Компонент каузації притаманний багатьом групам дієслів. Семи, які входять до складу дієслівної семени, є певним чином організовані. Лексичні каузативні дієслова — це дієслова, які поєднують у своєму лексичному значенні сему каузативності з іншими семимами.

Сема *каузативність* представлена в дієсловах багатьох ЛСГ дієслів дії. Каузативні дієслова як клас активних дієслів належать до групи дієслів на позначення динамічних процесів, тобто до дієслів дії. Статичні ознаки притаманні дієсловам стану та якості, які не можуть бути каузативними. Приєднуючи сему каузативності, дієслово переходить до розряду динамічних.

Компонент “каузація” є основоположним у всій дієслівній лексиці [10; 241, с. 36; 245]. Тому каузативність тлумачать як гіперсему [159; 160]. У ряді праць були запропоновані фундаментальні класифікаційні підходи до каузативних дієслів різних ЛСГ [9; 15; 129; 159; 158; 225; 226; 245; 241]. Окремі фрагменти дієслівної лексики із семантикою каузації були предметом багатьох

досліджень на матеріалі української, російської та інших мов [48, с. 56-66, с. 95-154; 15, с. 168-169; 346, с. 61; 211; 72, с. 140-146]. Сема каузативності приєднується як додаткова до основної дієслівної семи. Особливо виразним є поєднання семантики каузативності з семантикою руху. Аналізуючи дієслово, В. фон Гумбольдт писав: “Рух до предмета з погляду своєї причиновості може визначатись як довільний чи вимушений, як результат активного волевиявлення чи пасивного становлення — з погляду наслідків, — як каузування, досягнення тощо” [95, с. 202]. До того ж, в українській мові первинні значення дієслів руху зазнали переосмислення, метафоризації, фразеологізації. Наприклад: *нашттовхнути на думку, довести до сліз* тощо.

Є окремі праці на матеріалі різних мов, які присвячені різним виявам компонента “результат каузації” в семантиці дієслова [15, с.168-169; 48; 72, с. 140-146; 158; 339; 219; 357; 198; 186]. В основному лінгвісти вивчають дієслова, у яких результативна сема позначає: 1) *рух* [132; 133; 129, с. 74, 78; 11, с. 7]; 2) *просторову локалізацію* [327; 208]; 3) *емоційний, психічний* [48, с. 56-66]; 4) *ментальний стан* [48, с. 70-95, с. 167-208; 67]; 5) *фізичний, фізіологічний стан* [Чудинов1984, с. 61; 211]; 6) *посесивні відношення* [158, с. 130-131; 91]; 7) *функтивні відношення* [158, с. 122-127]; 8) *контакт* [11, с. 7-8; 158, с. 115-122]; 9) *якість, ознака* [158, с. 103-115; 219]; 10) *створення / руйнування* [158, с. 97-103; 249; 331]. На матеріалі української мови лише починають з’являтися спеціальні дослідження семантики каузативних дієслів залежно від вияву результату каузації. Каузація розглядається в наукових розвідках, присвячених розгляду дієслів різних ЛСГ, як інтегральний або як диференціальний компонент дієслівної семантики [91; 208; 152].

За типом каузованої ситуації (результат каузації) усі каузативні дієслова можна поділити на два класи: 1) дієслова каузації дії; 2) дієслова каузації стану або процесу [381, с. 36]. Проте в науковій літературі є приклади більш детального поділу [357, с. 115-116].

Каузація як компонент лексичної структури слова входить до таких груп дієслів:

1. Дієслова переміщення, руху. Сюди відносять такі дієслова: *вести, везти, гнати, кидати, котити, лити, мчати, нести, опускати, піднімати, пхати, сипати, сунути, тягнути, штовхати* тощо.

2. Дієслова просторової локалізації. Сюди відносять дієслова, що презентують ситуації розташування каузата (предмета або особи) у певній площині або позиції. Наприклад: *абеткувати, виставляти, вішати, госпіталізувати, групувати, друкувати, занурювати, класти, поміщати, розміщувати, розташовувати, саджати, спаковувати, ховати* тощо.

3. Емотивні дієслова, дієслова психоемоційного, фізичного та фізіологічного впливу. Сюди належать лексеми, які вказують на каузацію певних емоцій, почуттів, зміну фізичного або фізіологічного стану. У межах цієї групи розглянуто також і дієслова, які вказують на спровокований вияв емоцій та почуттів. Психічно-емоційний стан може мати різне забарвлення: а) нейтральне: *дивувати, вражати*; б) негативне: *засмучувати, розізлити, збентежити, ранили, турбувати*; в) позитивне: *веселити, гоїти, тішити*.

4. Дієслова відношень. У межах цієї групи виділено дієслова таких відношень: а) посесивних (*давати, нагороджувати, вручати, забезпечувати, дарувати, доставляти, обдаровувати, преміювати, забирати, продавати, купувати, конфісковувати, обеззброювати, позбавляти*); б) функтивних — дієсловами цієї підгрупи позначено ситуації, у яких каузатор створює відповідні умови для належної діяльності, функціонування предмета або особи (*підготувати, споряджати, мобілізувати, вмикати, заготовляти, регулювати, налаштовувати, експлуатувати*); в) контакту — сюди належать дієслова зі значенням встановлення контакту між предметами та позбавлення предметів контакту (*відчепити, з'єднувати, збивати, зв'язувати, роз'єднати, розбивати, складати, склеювати, зліплювати* тощо).

5. Дієслова зміни якості, ознаки, характеристики. Сюди відносимо дієслова: *збільшувати, зменшувати, покращувати, підвищувати, знебарвлювати, збагачувати, озеленювати, пожсвавлювати* тощо.

6. Дієслова створення. Сюди віднесено такі дієслова: *будувати, виготовляти, винаходити, випускати, виробляти, запроваджувати, зробити, народжувати, створювати* тощо.

7. Дієслова знищення, руйнування. Цю підгрупу утворюють дієслова зі значенням деструктивного впливу на об'єкт (особу або предмет), результатом каузативу є припинення існування, зникнення, руйнація, порушення цілісності. Сюди належать дієслова: *знищувати, руйнувати, усувати, розбивати, спалювати, вбивати* тощо. Каузативні дієслова цієї та попередньої підгрупи перебувають в антонімічних відношеннях.

8. Дієслова знання, уміння, сприйняття, ментального впливу. Дієслова цієї підгрупи описують ситуації, результатом яких є засвоєння суб'єктом певної інформації, умінь або навичок, формування ментальної сфери. Спосіб, у який передається інформація, може бути визначений як вербальний, невербальний або не визначений узагалі, наприклад: *переконувати, запевняти, інформувати, повідомляти, показувати, оголошувати, розтлумачувати, урозумляти, спантеличувати, навчати, тренувати* тощо.

Каузативність лексична характеризується протиставленням каузативних дієслів їх некаузативним корелятам, тобто йдеться не про дериваційні відношення, а про опозиційні, кореляційні, альтернативні або конверсивні [226, с. 25; 160, с. 16; 383]. Крім того, каузативні дієслова можуть вступати в антонімічні та синонімічні відношення з іншими каузативними дієсловами [343]. У теорії каузативу *лексичний каузатив* розглядається як непродуктивний, нерегулярний спосіб творення дієслівної лексики, протиставлений морфологічному [226, с. 25; 206, с. 387-388]. Каузативні дієслова мають у межах лексичного каузатива свої некаузативні відповідники, які учені називають по-різному: декаузативи, антикаузативи, автокаузативи, рефлексиви тощо [160; 226; 206]. На відміну від синтаксичного, лексичний каузатив позначає безпосередню каузативність, оскільки і каузувальна, і каузована дії представлені в межах однієї лексеми [206, с. 388-389]. Пор.: *дати їсти* — *годувати*.

Найпоширенішими в українській мові є каузативні дієслова, які мають відповідні семантичні кореляти — некаузативні дієслова. Майже усі каузативні дієслова мають некаузативні відповідники, крім дієслів створення, на зразок *будувати, малювати, чеканити, в'язати* тощо, які презентують ідею каузації буття [160, с. 16].

В українській мові лексичний каузатив має кілька різновидів, які виділено залежно від різних лексико-морфологічних альтернацій каузативного дієслова. Терміни на позначення типів опозиції вживаємо за Т. А. Кільдибековою та А. П. Чудиновим [345, с. 60; 160, с. 17].

1. Суплетивний тип опозиції. Такій опозиції, каузативний і некаузативний члени якої виражені різнокореневими дієсловами, властивий невисокий ступінь продуктивності. Наприклад: *їсти — годувати, горіти — палити, текти — лити, лежати — класти* тощо. Цей тип каузативної опозиції і досі викликає заперечення з боку деяких лінгвістів. Наприклад, різнокореневі дієслова *kill* (*убивати*) та *die* (*помирати*), на думку А. Вежбицької, не утворюють каузативної пари, оскільки “убивати” не тотожне із “каузація + помирати” [402, с. 211].

2. Симетричний тип опозиції. Такий тип каузативної опозиції передбачає поєднання каузативного та некаузативного значення в одній лексемі. Симетрична каузативація ґрунтується насамперед на явищі *лабільності*. Лабільність передбачає належність певного дієслова до граматичного класу перехідних і неперехідних: *бунтувати, капати, нервувати* тощо. На думку, О. О. Тараненка, такі варіації є явищем конверсії з наближенням до енантіосемії [329, с. 248]. Цей тип опозиції часто утворюють дієслова руху та просторової локалізації типу *мчати, знати, причалювати, повертати* можуть демонструвати як некаузативне вживання (самостійний рух або зміна просторової локалізації), так і каузативне (вимушений рух або зміна просторової локалізації). Пор.: *Я домчав додому. — Він домчав мене додому на своєму авто. Ми причалили до острова. — Ми причалили човен до берега.* Як стилістично-марковані елементи некаузативні дієслова іноді вживають у

каузативному значенні. Таким КК властиве метафоричне перенесення. Пор.: *Мене вигнали з роботи. — Мене “пішли” з роботи. Андрій встав, вірніше, його “встали” оперативники, схопивши під руки* (Багр.², с. 222).

3. Нульовий тип опозиції. Каузативні дієслова такого типу не мають некаузативних відповідників. Насамперед це дієслова створення: *пекти* (хліб), *будувати* (завод), *рити* (канал), *організувати* (партію) та інші. Такі каузативні дієслова, що виражають динамічну ознаку, корелюють із дієприкметниками, виражають статичну ознаку з семантикою результативного, каузованого стану. Наприклад: *пошити* сукню → сукня *пошита*.

2.1.1.2. Фразеологічний каузатив.

Каузативність може бути виражена за допомогою фразеологічних одиниць (ФО). Залежно від стрижневого компонента ФО можуть співвідноситися з різними частинами мови. У цьому розділі йтиметься про дієслівні ФО, які відповідають моделі міжособистісної каузації, а зі структурного погляду переважно мають форму “дієслово + іменник” або “дієслово + прийменник + іменник”. Наприклад: *мотати душу, поставити на ноги* тощо.

Фразеологічний каузатив недостатньо вивчений в українській мові, на відміну від інших мов [160, с. 17; 100; 126; 380, с. 115-116]. На матеріалі української мови досліджено тільки стійкі дієслівні сполуки, до яких належать і каузативні одиниці, як один із підтипів фразеологічного каузатива [34; 88; 89].

До фразеологічного каузатива ми відносимо сполуки з різним ступенем фразеологізації: одні з них залишаються синтаксично вільними словосполученнями, інші перебувають на стику лексики і фразеології, решта ж поповнили фразеологічний шар української лексики.

Фразеологічний каузатив можна розглядати в поняттях опозиції. Так, Т. А. Кільдибекова зазначає наявність фразеологічної опозиції в російській мові [160, с. 17]. Таке мовне явище притаманне й українській мові, каузативна

семантика при цьому виражається не одним дієсловом, а дієслівно-іменними сполуками з різним рівнем ідіоматизації. Наприклад, некаузативне дієслово *боятися* може корелювати з каузативним дієсловом *лякати* (лексична опозиція), або йому може відповідати каузатив у формі фразеологічного сполучення *наганяти страх* (фразеологічна опозиція). Такі сполучення є одним із способів вираження каузативної семантики за допомогою ФО, які об'єднано під назвою фразеологічний каузатив. Класифікація ФО з каузативною семантикою побудована на основі загальноприйнятих класифікацій ФО.

Найпопулярнішим є групування, запропоноване В.В. Виноградовим, згідно з яким ФО розрізняють на *фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення* [53, с. 140-161]. Подібну класифікацію ФО пропонує дослідник фразеологічного шару української лексики М. Ф. Алефіренко. Учений, спираючись на взаємодію фразеологічних і синтаксичних одиниць, та залежно від ступеню структурно-семантичної цілісності, усі словосполучення української мови ділить на три групи: 1) стійкі словосполучення з неподільною семантичною і формально-граматичною структурою, тобто *фраземи*; 2) словосполучення з ізоморфною членованістю семантичної і синтаксичної структури, тобто *синтаксично вільні словосполучення*; 3) *словосполучення проміжного типу*, які за природою лексичних значень слів наближаються до синтаксично вільних словосполучень, а за здатністю відтворюватися в мовленні — до фразем [4, с. 70].

Окрім ФО, каузативність може бути виражена за допомогою *стійких дієслівних сполук* (СДС) [34, с. 5; 88]. Стійкість таких сполук “є менш жорсткою порівняно зі стійкістю фразеологічних одиниць” [34, с. 5]. Залежно від рівня відтворюваності в мові та ідіоматичності їх компонентів СДС знаходяться між ФО та вільними словосполученнями, іншими словами “на межі фразеологізмів та вільних словосполучень” [34, с. 5].

Враховуючи особливості різних класифікаційних поділів ФО, та проектуючи їх на каузативні форманти, можна запропонувати таку

класифікацію фразеологічного каузатива залежно від рівня їх структурно-семантичної цілісності:

1) власне фразеологічний каузатив, представлений *фразеологічними зрощеннями* і *фразеологічними єдностями* (за класифікацією В. В. Виноградова), або *фраземами* (за класифікацією М. Ф. Алефіренка). Такі сполуки поповнили фразеологічний шар української лексики, постійно відтворюються в мовленні, характеризуються семантичною цілісністю та синтаксичною неподільністю, зафіксовані у фразеологічних словниках як сполуки з високим рівнем ідіоматизації, мають каузативну семантику.

2) фразеологічно-лексичний каузатив, представлений *фразеологічними сполученнями* (за класифікацією В. В. Виноградова), або *словосполученнями проміжного типу* (за класифікацією М. Ф. Алефіренка), а також стійкими дієслівними сполуками. У деяких випадках такі сполуки можуть класифікувати як ФО, в інших випадках — як одиниці, що перебувають на межі фразеології та лексики. Вони постійно відтворюються в мовленні, дієслівний компонент таких сполук виступає зі зв'язаним значенням каузації, а іменниковому компоненту притаманне відносно вільне вживання й основне смислове навантаження, такі сполуки мають середній або нижче середнього рівень ідіоматизації, володіють каузативною семантикою.

1. Власне фразеологічний каузатив — сюди відносимо фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності.

Фразеологічні зрощення, стійкі неподільні словосполучення, значення яких не можна вивести зі значень його компонентів, можуть представляти антецедент КС і містити константи “каузація” та “результат каузації”. Наприклад, *збити з пантелику* (каузація — *виклик*, результат каузації — *стан розгублення, збентеження, подиву*) (ФСУМ, с. 322-323). Фразеологічні зрощення можуть інколи виражати лише сему “каузація” і виконувати роль своєрідного дієслівного фразеологізму-зв'язки. Наприклад, *брати (хапати) за барки* виражає каузацію із відтінком примусу, домагання (ФСУМ, с. 165).

Фразеологічні єдності, стійкі неподільні словосполучення, значення яких можна частково вивести зі значень його компонентів, можуть презентувати антецедент КС і містити константи “каузація” та “результат каузації”. Каузативне значення можна вивести шляхом переосмислення значення слів, які входять до ФО. Наприклад, *вкоротити язика* презентує сему “каузація” з відтінком примусу, та “результат каузації”, який можуть представляти дії “*говорити менше, припинити говорити взагалі, висловлюватись обережніше*” (ФСУМ, с. 136).

Можна навести такі приклади власне фразеологічного каузатива: *выводити з рівноваги; збивати з шляху; пускати по світу, ятрити рану; тягти за язик; вбивати в голову; брати в шори; піднімати на ноги; на мотузці тягти; псувати кров; пригнути до землі; не давати спокою; зрушити з місця; наводити на думку; доводити до крайнощів.*

2. Фразеологічно-лексичний каузатив.

Фразеологічні сполучення, іменник у складі яких несе основне смислове навантаження, дуже часто виражають каузований стан, якість. Дієслово в складі таких сполук виявляє виразну тенденцію до асемантичності й спеціалізації на вираженні окремих відтінків каузації.

До одиниць фразеологічно-лексичного каузатива відносимо такі: *викликати занепокоєння, [на відвертість, підозру, подив]; відкривати можливість, вкидати в подив, вселяти віру, [довіру, надію, сподівання]; давати наснагу, [насолоду]; дарувати волю, [життя, щастя]; доводити до розпачу, [сказу]; завдавати болю, [втрат, горя, збитків, клопоту, завдавати муки, образи, прикростей, турботи, шкоди, поразки]; збуджувати кохання, [спомини]; наvertати до віри; наводити порядок, наганяти думи, [нудьгу, страх, сум]; надихати до боротьби, [на війну]; накладати відбиток, [заборону, кару, обмеження, обов'язки, спокуту]; наражати на небезпеку, [ризик]; піднімати настрій, приносити біду, [біль, втіху]; приносити жертви, [звістку, зміни, кінець, користь, насолоду, радість, результат, страждання, щастя]; прищеплювати любов, [цікавість, симпатію, повагу,*

ідею, уміння]; **пробуджувати** бажання, [енергію, жагу, інстинкт, свідомість, творчість]; **розпалювати** апетит, [бажання, війну, жагу, повстання, уяву, цікавість]; **сіяти** ворожнечу, [добро, красу, ненависть, смерть, тривогу, щастя]; **сповнювати** жалем, [заворушенням, задоволенням, смутком, тугою]; **справляти** [вплив, враження]; **створювати** враження, [можливість]; **штовхати** до війни, [до нападу, на вбивство]. Наприклад: Це **розпалило** запеклу теологічну **війну** (Чап., 2, с. 327); Але ця уява **завдає** мені **болю**, **поволи** **вбиває** мене (Рейм., с. 112); Знову — **вкотре** **вже** — **зарікавсь** у **думці**: **ніколи** **більше** **не** **завдаватиме** **горя** **та** **прикроців** мамі, **не** **буде** її **тиранити** **більш!** (Гонч., 5, с. 399); — Я **ніколи** **плітками** **не** **займалась**, **не** **вмію** **сіяти** **ворожнечі**, **але...** (Рейм., с. 43); **Ти** **сіяв** **добро** **і** **щастя** **людям** **на** **землі** (Л. Бонд.¹, с. 113); **На** **внутрішню** **ситуацію** **в** **країні** **накладали** **свій** **відбиток** **тривала** **війна**, **зростаюче** **посилення** **позицій** **української** **феодальної** **верхівки...** (Володарі, с. 218); **Згадка** **про** **нього** **піднімала** **мені** **настрій** **у** **хвилину** **знемоги** (Л. Бонд.¹, с. 79); **Вечорова** **голуба** **красуня...** **пробуджує** **в** **душі** **солодку** **жагу** **мандрів**, **польотів**, **відкриттів...** (Гонч., 5, с. 101); ...ми **були** **переконані**, **що** **ніхто** **не** **йшов** **і** **не** **прийде** **на** **наші** **землі**, **щоб** **дарувати** **волю** **і** **щастя** **народові** (Л. Бонд.¹, с. 26); **Ти** **приніс** **мені** **велику** **радість** **та** **втіху** (Л. Бонд.¹, с. 142); **Але** **артилерійський** **обстріл** **приніс** **туркам** **мізерний** **результат** (Володарі, с. 122); **Гроза** **принесла** **зміну** **погоди...** (Твен², с. 66); ...**хоч** **нам** **і** **пробують** **вселити** **сподівання** **на** **ліпшу** **долю** (Андр., с. 391); ...**вдень** **ці** **розкидані** **по** **степу** **макети** **літаків**, **машин**, **ракет** **своєю** **мертвотною** **непорушністю** **здатні** **були** **нагнати** **лише** **сум** **і** **нудьгу** (Гонч., 5, с. 241); Я **подумав**, **що** **це**, **напевне**, **запах** **домівки**, **людського** **стійла**, **бо** **він** **розпирав** **груди** **не** **міцністю**, **а** **лише** **легким** **натяком** **і** **збуджував** **якісь** **невизначні** **спомини**, **як** **образ** **богоматері**, **що** **годує** **святе** **дитя** (Андр., с. 243); Ф. Рузвельт **дуже** **добре** **знав**, **що** **Японія** **нападе**, **бо** **сам** **навмисно** **і** **свідомо** **штовхав** **її** **до** **нападу** (Шт., с. 246); **Тут** **він** **творить** **чудеса**, **а** **на** **березі** **тільки** **посилає** **осяяння** **та** **навертає** **до** **віри...** (Чап., 1, с. 61); **Такий** **“імідж”** **Виговського...** **створював** **додаткові** **можливості** **для** **дипломатичного** **маневру** (Володарі, с. 202); **Самого** **Г. Х. Бонді** **при** **якійсь**

нагоді *вкинула в подив* енциклопедична обізнаність пана Повондри в усьому, що стосувалося саламандр (Чап., 1, с. 506).

Фразеологічний та фразеологічно-лексичний підтипи каузативності мають ряд особливостей.

Каузативні ФО та СДС можуть вступати з іншими ФО та СДС в синонімічні, антонімічні та опозиційні (конверсивні) відношення [246, с. 79, 143; 100, с. 29]. Синонімічні засоби реалізують такі каузативні семи: “зробити так, щоб замовк” — *затуляти рота, зав’язати язика*; “зробити так, щоб став покірним, скорився” — *зігнути в баранячий ріг, зламати хребет, обламати крила, поставити на коліна, скрутити на гужа*; “зробити так, щоб працював” — *запрягати в ярмо, тягти жили* (ФСУМ, с. 319, 301, 334, 413, 569, 857, 821, 316, 906). Антонімічні відношення представляють ФО, які виражають каузацію протилежних за семантикою дій або станів: “зробити так, щоб говорив” — “зробити так, щоб замовк” (*тягнути за язик — затуляти рота*). Опозиційні (конверсивні) відношення можуть бути представлені сполуками типу *доводити до крайнощів — доходити до крайнощів; вкидати у відчай — впадати у відчай, загнати в могилу — зійти в могилу*. У зазначених сполуках перший з виразів має таку ж семантику, як і другий, але різниться від нього наявністю компонента “каузація”.

2.1.1.3. Словотвірний каузатив.

В українській мові каузативність не має стабільних морфологічних формантів, проте, є певні словотвірні моделі, що можуть прислужитись у творенні каузативних дієслів. На противагу каузативній деривації типу “*некаузативне дієслово → каузативне дієслово*”, яка може бути прикладом як морфологічної (на діяхронічному рівні), так і лексичної каузативації, словотвірний каузатив передбачає відсубстантивне та відад’єктивне творення дієслів із семантикою каузації смислу, представленого твірною основою іменника або прикметника, наприклад: *холодний → охолодити, німець →*

онімечити. У цьому дослідженні відсубстантивні, відад'єктивні способи каузативної деривації розглянуто в межах словотвірного каузатива.

Поняття словотвірного каузатива є своєрідним відгалуженням від морфологічного каузатива. Деякі дослідники його взагалі не виокремлюють [225; 226]. Хоча в теоретичному мовознавстві є дані про те, що в ряді мов каузатив є словозмінною категорією [243, с. 220]. Тому й виділяють **словотвірний каузатив** [84, с. 11; 160, с. 15; 206, с. 379]. Словотвірний каузатив охоплює систему словотвірних засобів, які допомагають від некаузативної основи (основ) утворити каузативну зі значенням “*робити так, щоб об'єкт набув такої якості, стану, які виражені твірною основою*”. Як різновид словотвірного каузатива І. О. Мельчук виділяє **трансформатив**, у межах якого він об'єднує відсубстантивний та відад'єктивний підтипи каузативної деривації [206, с. 383]. У працях українських дослідників є факти, що підтверджують наявність в українській мові відприкметникової та відіменникової каузативної деривації зі значенням “*робити що-небудь таким, як визначено твірною основою*” [94, с. 101; 265, с. 10-12; 266; 311].

Словотвірний каузатив в українській мові представлений такими підтипами.

1. Каузація позбавлення об'єкта певної якості або предмета, виражених твірною основою. Каузативні дієслова утворюються за допомогою префіксів **зне-**, **обез-** від основи іменників. Наприклад: *шкода* — *знешкодити* (позбавити шкоди); *слава* — *знеславити* (позбавити слави); *барви* — *знебарвити* (позбавити барв); *біль* — *знеболити* (позбавити болю); *глава (голова)* — *обезглавлювати* (позбавляти голови); *біль* — *обезболювати* (позбавляти болю); *зброя* — *обеззброювати* (позбавляти зброї); *честь* — *обезчестити* (позбавити честі); *кров* — *обезкровити* (позбавити крові); *жир* — *обезжирити* (позбавити жиру); *доля* — *обездолити* (позбавити долі). Обов'язковим формальним показником каузативності в таких дієсловах є наявність суфікса **-и** у формі доконаного виду та **-ува-** (**-юва-**) у формі недоконаного виду. У некаузативних дієслів із такими префіксами використовується суфікс **-і-**. Некаузативні

дієслова означають самостійний перехід у стан або набуття якості, виражених твірною основою. Наприклад: **знепритомніти** (*позбутися притомності*).

2. Каузація набуття суб'єктом-істотою певного стану, вираженого твірною основою. Каузативні дієслова утворюються за допомогою суфіксів **-и-** та **-а-** від основ іменників. Ця словотвірна модель представлена іменниками на позначення переважно психологічно-емоційного стану суб'єкта, рідше фізіологічного стану або соціальних відношень. Актуалізоване КВ можна представити виразом “робити так, щоб відчував, зазнавав, виявляв”. Наприклад: *тривога — тривожити, втіха — втішати, кривда — кривдити, сміх — смішити, образа — ображати, мука — мучити, ганьба — ганьбити, слава — славити* тощо.

3. Каузація набуття або посилення певної якості, вираженої твірною основою. Каузативне дієслово утворюється від основи прикметника за допомогою таких словотвірних засобів: суфікси **-ува-** (**-юва-**), **-а-** у формі недоконаного виду і суфіксом **-и-** у формі доконаного виду та таких префіксів: **з-, с-, у-/в-, ви-, на-, по-, о-, за-, під-, при-**. Наприклад: *вільний — звільнити, міцний — зміцнювати, пустий — спустошувати, повільний — сповільнювати, повний — сповнювати, порожній — спорожнити, короткий — скорочувати, повільний — уповільнювати, безпечний — убезпечувати, мертвий — умертвляти, досконалий — удосконалити, покірний — упокорювати, короткий — укорочувати, щасливий — ущасливлювати, малий — умалити, тверезий — витверезжувати, довгий — видовжувати, ніжний — виніжувати, прямий — випрямляти, повний — наповнювати, близький — наближати, жвавий — пожжавлювати, кращий — покращувати, знайомий — познайомити, довгий — подовжувати, щасливий — ощасливлювати, сліпий — осліплювати, знайомий — ознайомити, холодний — охолоджувати, благородний — облагороджувати, молодий — омолоджувати) сліпий — засліплювати, вищий — підвищувати, менший — применшувати, швидший — пришвидшувати. Окремо слід зауважити слова іншомовного походження з суфіксами **-ізува, -изува, -ува, -юва**, утворені від прикметникових, рідше*

іменникових основ. Наприклад: *легальний* — *легалізувати*, *активний* — *активізувати* та ін. Такий підтип каузативної деривації виявляється й у власне суфіксальному (безпрефіксальному) творенні каузативних дієслів від основ іменників і прикметників. Наприклад: *сором* — *соромити*, *солодкий* — *солодити*, *чистий* — *чистити*, *білий* — *білити*, *синій* — *синити*. Дієслова на зразок *білити*, *синити* та ін. часто подають як каузативні опозити до інхоативних дієслів *біліти*, *синіти*. На нашу думку, тут можна спостерігати каузативну опозицію, однак якщо йдеться про каузативну деривацію, то модель є такою: “прикметник → дієслово”. Наприклад: *білий* → *білити* (“робити так, щоб був білим”). І. Р. Вихованець засвідчує глибинні семантичні трансформації, які відбуваються при таких процесах: “коренева морфема відприкметникового походження зосереджує в собі ядро лексичної семантики, а суфіксальна дієслівна морфема втілює узагальнену семантику предиката дії” [64, с. 118]. Такі КД виражають не просто дію, а результативну дію, що переходить на об’єкт.

Словотвірна каузативна деривація типу “прикметник → дієслово” є продуктивним процесом поповнення української лексики каузативними дієсловами. Наприклад: *Простота людська облагороднює все...* (Гум., с. 3); *Імпрези такі часто стирають різні непорозуміння, злагіднюють відносини й уприємлюють життя* (Л. Бонд.¹, с. 170). Так, каузативним дієсловом від прикметника *благородний* є лексична одиниця *облагороджувати* (СУМ, Т. 5, с. 517). Однак у літературі зустрічається незафіксований у словнику каузативний новотвір *облагороднювати*. Крім того, у словнику зафіксовано дієслово *злагіднити* — форма доконаного виду від *лагіднити* (ставати лагідним) (СУМ, Т. 4, с. 431). Відсутність же каузативної форми зі значенням “робити лагідним” покриває цей авторський словотвірний варіант, який сприймається цілком природно.

Усі перераховані випадки свідчать про словотвірну модель із відтінком причинового значення “каузація певної якості”, що твориться від прикметників.

Причому значення слів на зразок *злагіднити, уприємлювати, унаочнювати* є цілком зрозумілим.

Проте є й винятки з правил каузативної деривації. Не від кожного прикметника чи іменника можна утворити відповідне КД. Так, від іменника похідне дієслово *уrozumляти*, утворене від іменника *розум*, втратило каузативний зв'язок із твірним і не має значення “робити так, щоб був розум”. А наприклад, дієслово *здобрювати* в реченні на зразок *Навесні, коли зовсім прикрутило, приїздить порадник з області: камкою годуйте! Січіть, здобрюйте і годуйте* (Гонч., 5, с. 8), — вратило значення “робити так, щоб був добрим”, і розвинуло інше: “покрещувати смак, поліпшувати якість” (СУМ, Т. 3, с. 542).

Каузативність як словотвірна категорія виявляється тоді, коли від немаркованого дієслова афіксальним способом утворюються каузативні новоутворення з різним рівнем спорідненості по відношенню до твірної основи. Проілюструємо це положення за допомогою некаузативного дієслова *говорити*. Каузативними похідними від нього будуть: *розговорити, відговорити, вговорити, підговорити, заговорити*. Всі перераховані дієслова будуть каузативними, але окрім сем “каузація” та “розмова”, будуть з'являтися інші семантичні відтінки в кожного з них.

Отже, каузативна кореляція не обмежується наявністю тільки парних опозитів. Деривація від некаузативного до каузативного триває і далі до нових каузативних утворень. Наприклад, *сідити — садити — присаджувати*. Причому, каузативне дієслово *присаджувати*, походзячи від *садити*, хоча й має застаріле каузативне значення “змушувати сидіти”, у сучасній українській мові більш вживане з іншим відтінком каузативного значення: “*примушувати кого-небудь вгамовувати свої пориви, надмірне захоплення чим-небудь; примушувати кого-небудь замовкнути*”.

2.1.1.4. Морфологічний каузатив.

Каузативна семантична деривація передбачає додавання до некаузативної основи каузативної морфеми, й обидва дієслова, маючи спільну основу, розрізняються лише набором морфем: у похідної словоформи їх на одну або кілька більше, ніж у твірної. Утворене в такий спосіб дієслово, називають *морфологічним каузативом*, а протиставлення некаузативної форми каузативній іменують *морфологічною каузативною опозицією*. Набуття некаузативним дієсловом каузативного значення позначають терміном *каузативація* (*каузативна деривація*), а протилежне явище, тобто втрату каузативного смислу, — *декаузативація* [226, с. 20; 6, с. 90-92].

Морфологічний каузатив досить продуктивний у деяких мовах завдяки наявності групи нелексичних морфем із каузативним значенням, які мають регулярне вживання, виконують винятково каузативну дериваційну функцію, можуть додаватись практично до будь-якого дієслова і переводити його в розряд каузативних. Така регулярна морфологічна каузативна деривація властива турецькій, угорській, японській та інших мовам [6, с. 90-92]. В українській мові морфологічну каузативну деривацію можна спостерігати тільки в діяхронії.

В індоєвропейський період існував продуктивний морфологічний спосіб каузативної деривації — від дієслова за допомогою суфіксів і чергування кореневих морфем утворювалося нове дієслово з каузативним значенням. [99; 344, с. 20]. У старослов'янській мові був ряд парних дієслів, деякі з них збереглись і до сьогодні: *мерти* — *морити*; *текти* — *точити* тощо [329, с. 248]. Занепад такого продуктивного способу по-різному позначився на європейських мовах. Насамперед почали розвиватися власні засоби передачі КВ. Наприклад, виникнення синтаксичного (аналітичного каузатива), лабільних каузативних дієслів в англійській мові та ін. [344, с. 21].

У сучасній українській мові немає в мовному арсеналі спеціальних морфем (суфіксів, префіксів) чи іншого способу вираження каузативної деривації, за допомогою яких від некаузативного дієслова формувався б його

каузативний дериват. Тобто регулярного морфологічного способу в українській мові немає. Наразі є тільки нерегулярні морфологічні опозиції. В українській мові вирізняють такі типи морфологічної опозиції:

1. Суфіксальний. Наприклад: *бадьоріти* — *бадьорити*, *біліти* — *білити*, *знесиліти* — *знесилити*, *зубожіти* — *зубожити*, *кисліти* — *кислити*, *осиротіти* — *осиротити*, *поганіти* — *поганити*, *протверезіти* — *протверезити*, *солодіти* — *солодити*, *радіти* — *радувати*, *кипіти* — *кип'ятити*, *м'якшати* — *м'якшити*, *палати* — *палити*, *в'янути* — *в'ялити*. Творення каузативних форм може супроводжуватись морфонологічними явищами, а саме чергування приголосних та голосних у корені. Наприклад: *висіти* — *вішати*, *глохнути* — *глушити*, *мокнути* — *мочити*, *пити* — *поїти*, *сидіти* — *садити*, *сохнути* — *сушити*, *холоннути* — *холодити*.

2. Префіксальний. Наприклад: *грати* — *заграти*, *цікавити* — *зацікавити*, *кохати* — *закохати*, *жити* — *зжити*, *згадати* — *нагадати*, *містити* — *розмістити*, *прямувати* — *спрямувати*, *спати* — *приспати*.

3. Постфіксальний. Наприклад: *нервувати* — *нервуватись*, *хвилювати* — *хвилюватись*, *хитати* — *хитатись*, *веселити* — *веселитись* тощо. Такий тип опозиції передбачає наявність граматично немаркованих каузативних дієслів та маркованих постфіксом *-ся* зворотніх некаузативних дієслів. Такий тип опозиції дослідники розглядають в аспекті декаузативної або автокаузативної деривації [160; 242]. Декаузативація передбачає від'ємну деривацію, тобто утворення від морфологічно складнішого, але семантичного простішого некаузативного дієслова його морфологічно простіший, але семантично складніший корелят. Слід зауважити, що цей тип каузативної деривації має свої винятки. Наприклад: *сміятись* — *смішити*.

2.1.1.5. Синтаксичний каузатив.

Спосіб передачі каузативної семантики за допомогою дієслівних зв'язок (власне дієслів та дієслівних сполук) і залежних від них елементів у реченні

називаємо *синтаксичним каузативом*. Синтаксичний каузатив зазвичай протиставляють синтетичному (лексичному, фразеологічному морфологічному, словотвірному). Основна відмінність між синтаксичним та синтетичним каузативами полягає в тому, що в синтетичному каузативі казувальна та казувана мікроситуації представлені в межах однієї лексичної або фразеологічної одиниці, а у випадку з синтаксичним каузативом маємо напівдопоміжне каузативне дієслово (дієслівну сполуку) на позначення казувальної ситуації та відношення каузації й окремо представлену казувану ситуацію (переважно у формі залежного інфінітива).

Синтаксичний каузатив властивий багатьом мовам. Його ще називають аналітичним або синтагматичним каузативом. Із цієї проблеми існують значні теоретичні та практичні напрацювання [225; 222; 290; 166, с. 108-120; 151, с. 17-23; 150, с. 98; 88; 286; 317; 380], але синтаксичний каузатив вивчено недостатньо. З усіх термінів прийнятнішим вважаємо термін “синтаксичний каузатив”, оскільки дієслово, беручи участь у творенні цього каузатива, не втрачає цілком свого лексичного значення і має лише деякі ознаки аналітичності. Такі каузативні дієслова учені називають по-різному: *напівдопоміжні каузативні дієслова, службові каузативні, допоміжні каузативні, власне каузативні, експліцитні каузативні* [223; 290, с. 17-18; 125, с. 231; 214, с. 13-15]. Синтаксичні каузативні дієслова в ролі зв’язок виражають своє значення тільки з залежними від них формами інфінітива, іменних слів, предикатів тощо [129, с. 72; 71, с. 57]. Хоча каузативні дієслова української мови важко кваліфікувати як службові або зв’язки в традиційному розумінні. Службові каузативні дієслова, на думку Г. Г. Сильницького, можна схарактеризувати за такими ознаками: 1) найбільш загальне значення; 2) найвища частотність уживання; 3) “делексикалізація” значення; 4) найширший набір породжуваних конструкцій [290, с. 17]. Тому в цьому дослідженні дієслівний компонент синтаксичного каузатива умовно названо напівдопоміжним. У таких дієсловах спостерігається або неповна втрата лексичного значення, або переосмислення первинного лексичного значення,

або й збереження конкретного лексичного значення. Напівдопоміжні КД української мови можна поділити на такі підгрупи: 1) дієслова з власне каузативним значенням (*змушувати, спонукати, давати*); 2) дієслова з конкретним лексичним значенням та компонентом “каузативність” (переважно дієслова вербальної каузації: *наказувати, розпоряджатися, просити, рекомендувати* тощо); 3) дієслова з переосмисленим первинним лексичним значенням та компонентом “каузативність” (*підштовхувати, уламувати, схилити, навівати* тощо). За параметрами, які визначають належність до напівдопоміжних каузативних дієслів та й напівдопоміжних дієслів узагалі, можна назвати дієслова усіх зазначених вище груп.

Стосовно конструкцій із власне каузативними дієсловами, переважно вживають термін *аналітичний каузатив*. Використовують його переважно дослідники романо-германської філології, оскільки він властивий німецькій, французькій, англійській мовам, де є дієслова *lassen, faire, laisser, make, let*, які повністю десемантизувались і спеціалізуються тільки на вираженні каузативності [223; 222, с. 8; 166, с. 22]. Подібні українські та російські КД у сполуках із залежним інфінітивом тлумачать по-різному. Так, Г. О. Золотова сполуки “каузативне дієслово + інфінітив” типу *змушувати працювати* вважає присудком та додатком відповідно [131, с. 279]. На це є низка причин: 1) дієслова *змушувати, спонукати* не є синсемантичними; 2) і тому вони не є типовою зв'язкою в складі дієслівного складеного присудка. Щодо останнього положення, то існують заперечення в ряді досліджень українських та російських лінгвістів. Такі каузативні дієслова трактують як частину присудка [32, с. 81-82; 333, с. 90; 30; 143, с. 58-59]. Наразі це питання в українському мовознавстві залишається відкритим, хоча переважна більшість вітчизняних дослідників каузативні дієслова не відносить ні до зв'язок, ні напівзв'язок.

Питання про типологію синтаксичного каузатива є об'єктом досить інтенсивного вивчення. У межах синтаксичного каузатива, а в деяких мовах і морфологічного, учені виділяють зокрема: 1) *фактитивний каузатив* (КК з семантикою примусу, спонукання); 2) *пермісивний каузатив* (КК з семантикою

дозволу); 3) *прогібітивний каузатив* (КК з семантикою заборони)

4) *асистивний каузатив* (КК з семантикою допомоги, сприяння) [226, с. 28-32; 222, с. 15-21]. До цих чотирьох головних типів можна додавати ще багато інших. Так, А. Мустайокі рорізняє дев'ять семантичних різновидів каузації з вершинними дієсловами-предикатами: 1) чиста каузація (*викликати*); 2) фактитивна каузація (*зобов'язувати*); 3) деонтична каузація (*змушувати*); 4) мовленнєва каузація (*умовляти*); 5) превентивна каузація (*заважати*); 6) пермісивна каузація (*дозволяти*); 7) прогібітивна каузація (*забороняти*); 8) асистивна каузація (*допомагати*); 9) каузація уміння (*учити*). Речення на зразок *Зливи викликали наводок* учений пропонує розглядати не як вияв відношення каузації, а окремо, як конструкції з причиново-наслідковими відношеннями [217, с. 279-284, 420]. Подібний погляд на проблему демонструє І. Р. Вихованець, який дієслова типу *спричинювати, зумовлювати, викликати, породжувати, призводити* тлумачать як виразники не каузативних, а каузальних відношень [329, с. 248]. Беручи за основу фактор модальності, Г. О. Золотова поділяє усі синтаксичні каузативні дієслова на два розряди: 1) одиниці, які мають позитивне модально-волюнтативне відношення до дії (*просити, молити, вмовляти, дозволяти, давати, радити* тощо); 2) одиниці, які мають негативне модально-волюнтативне відношення до дії (*забороняти, заважати, не давати, відмовляти, відраджувати* тощо) [131, с. 280]. Цікавий розподіл неповнозначних дієслів-реляторів, запропонувала М. В. Всеволодова. У межах названої групи вони виділяє дієслова зумовленості з такими значеннями: 1) породження (*викликати, призвести до, змусити, дозволити* та ін.); 2) залежності (*залежати, визначати* та ін.); 3) логічного висновку (*свідчити, означати* та ін.) [71, с. 57]. Із запропонованих до уваги основних класифікаційних схем допоміжних каузативних дієслів можна помітити значне розходження в підходах. У цьому дослідженні під каузативними розуміємо усі відношення спричинення, тому каузативні дієслова, які утворюють в українській мові синтаксичний каузатив, пропонуємо ділити на три підтипи, кожен із яких виражає якісно відмінний різновид каузації в реченні:

1) *інтерперсональний каузатив*; 2) *міжподієвий каузатив*; 3) *логічний каузатив*. Каузативні напівзв'язки функціонують у КК з семантикою: 1) спонукання; 2) спричинення; 3) обґрунтування.

Каузативне значення, окрім семантики дієслова, переважно залежить від позицій суб'єкта та об'єкта КК. Інтерперсональний синтаксичний каузатив передбачає вживання в позиціях суб'єкта та об'єкта назв істот, переважно осіб. Міжподієвий каузатив передбачає заповнення позиції суб'єкта та об'єкта або тільки суб'єкта предикатними іменами. Логічний каузатив передбачає заповнення позицій і суб'єкта, і об'єкта предикатними іменами.

Інтерперсональний синтаксичний каузатив формує багато дієслів так званої мовленнєвої каузації. Залежно від семантичних відтінків дієслівних напівзв'язок, він має такі варіанти:

1) **спонукання**: *підбивати, підштовхувати, понукувати, приневолювати, спонукати, спонукувати, схилити, тягнути, штовхати* тощо. Наприклад: *Він [Заславський] схиляв до участі в ньому [товаристві] й інших осіб* (Кан., 4, с. 417); *Чоловік, що лежав ниць, спонукував його квапитись* (Коб., 4, с. 397);

2) **примус**: *змушувати, зобов'язувати, неволити, примушувати, приневолювати, силувати* тощо. Наприклад: *Проте Господарський суд Києва зобов'язав владу продовжити договір оренди ділянки "Марсом" на тих самих умовах* (Вечірній Київ, № 35 (18370), с. 5); *Ніхто нікого не неволить ризикувати, навіть розумно відступатися від інструкції* (Логв., с. 29);

3) **наказ, вимога**: *веліти, вимагати, домагатися, доручати, загадати, наказувати, посилати, розпоряджатися, сказати, скомандувати* тощо. Наприклад: *З настанням темряви я наказав залишити позиції і через гори пробиватися до Севастополя* (Логв., с. 328); *І чим йому належало перевіряти биття молодого серця, коли він домагався свого зарахування на флот...* (Логв., с. 216);

4) **дозвіл / заборона**: *благословляти, давати право; давати, дозволяти, допускати, санкціонувати, боронити, забороняти, заказувати* тощо.

Наприклад: *Доки очі не звикнуть до гірських умов, старший лейтенант заборонив і собі, і своїм підлеглим визначати дистанції на око* (Гонч., 1, с. 152); *Командир роти не допускав найменших відхилень — так, ніби рота стояла десь у мирних таборах* (Гонч., 1, с. 77);

5) **допомога / перешкоджання:** *допомагати, давати можливість, давати змогу, дати нагоду, сприяти, зараджувати, пособляти; перешкоджати, заважати, перебивати* тощо. Наприклад: *Адже він, поза власною волею, дав їм нагоду виявити себе, свою сутність, дав змогу, скажімо, й цим хутірським балакухам забути про чвари, згуртуватись...* (Гонч., 7, с. 277);

б) **пропозиція, порада:** *пропонувати, запрошувати, кликати, закликати, радити, рекомендувати, підказувати* тощо. Наприклад: — *Приймай роту, Женько, — запропонував він похмуро* (Гонч., 1, с. 397); — *Потім Сагайдачний зліз з коня і запросив нас обідати* (Тул., с. 203);

7) **умовляння, заклик, підбурювання:** *агітувати, намовляти, переконувати, схиляти, уговорювати, уламувати, умовляти, закликати, намовляти, підохочувати, підговорювати, підбурювати* тощо. Наприклад: *Та й коронний канцлер через свого шляхтича Ястрембського закликав його саме до такого поводження* (Риб., 4, с. 264); — *Ми насилу вмовили її їхати з нами на село* (Н.-Лев., 8, с. 12);

8) **прохання, благання:** *просити, прохати, вмовляти, молити, благати, заклинати, упрохувати, проситися* тощо. Наприклад: — *Я тебе заклинала, щоб ти не оступався од України, од своєї мови й віри, а ти мене не послухав і став ворогом рідного краю* (Н.-Лев., 7, с. 149);

9) **настанови, повчання:** *відучити, вчити, заповідати, навчити, напучувати, наставляти* тощо. Наприклад: *Не тому, що ми жорстокі, “жадаємо крові”, а тому, що це навчить і інших шанувати дисципліну* (Гум., с. 42);

10) **залучення, заохочення / попередження, застереження:** *заохочувати, приохочувати, прихилити, стимулювати, залучати, прилучати,*

втягувати, попереджати, застерігати, остерігати тощо. Наприклад: *До перевірок залучили фахівців Головного управління захисту прав споживачів м. Києва, КП “Київ реклама” та податківців* (Вечірній Київ, № 30 (18365), с. 2); *Гроші я вислав окремо, але в листі попередив Марину, щоб не сплачувала штрафу за бункер* (Андр., с. 387);

Міжподієвий каузатив. Виражає значення зумовленості, спричинення. Позиція суб’єкта в таких КК завжди заступає ім’я предикатного значення, рідше іменник позначає аргумент пропозиції причини. Позиція об’єкта може бути зайнятою як ім’ям предметної семантики (переважно особовим), так й ім’ям непередметної семантики. Міжподієвий каузатив поділено на два типи, залежно від семантики дієслова і типу об’єкта КК, організованої таким дієслівним предикатом:

1) **власне спричинення:** *спричиняти, спричинятися, породжувати, зумовлювати, викликати, давати, приносити, призводити, приводити, обумовлювати, визначати* тощо. Наприклад: *Додому не хотілося йти, і на вулиці гаряче обговорювали подію, що призвела до сьогоднішніх запальних виступів* (Коп., 2, с. 533); *Та не скоро ще ця виснажлива праця принесла радість...* (Довж.², 3, с. 257); *Падіння ж Батурина зумовило поразку під Полтавою...* (Інформаційний бюлетень, № 29 (778), с. 3);

2) **спричинення з різними відтінками:**

а) **сприяння / завади** (*допомогти, давати, дозволяти, давати можливість, заважати, перешкоджати*). Наприклад: — *Оце, Миколо, той гак, що допоміг тобі чемпіоном бути* (Вишня, 5, с. 229); *А зрештою, дощі допоможуть нашому повільному дядькові швидше повертатись* (М. Ст., 6, с. 483); *Несподіваний успіх місцевого масштабу не запаморочив дівчину, не завадив їй бути й далі сумлінною у навчанні...* (Гонч., 6, с. 12);

б) **обов’язковості** (*змушувати, примушувати, створювати необхідність, вимагати*). Наприклад: *Яке горе примусило її кинути науку?* (Зб.¹, с. 319). *Депутати, стомлені десятком попередніх промов, хоч і*

намагалися бути уважними, але розпарене повітря **вимагало** надмірних зусиль... (Панч¹, с. 139);

в) **стимулу** (*штовхати, наштовхувати, стимулювати, заохочувати, схилити, спонукати*). Наприклад: *Нагодивсь до гетьманської канцелярії Гармаш. Спонукав його і свій клопіт* (Риб., 3, с. 96); *Холодна гірська ніч на чужині мимоволі схиляла до інтимності* (Гонч., 1, с. 122);

г) **виклику** (*викликати, породжувати, пробуджувати, навівати, сіяти, вселяти, наводити, наганяти* тощо). Наприклад: *Поведінка лікаря породила в Олені недобрі підозріння* (Вільде², с. 142); *Шелест цей наганяв на Василя смуток...* (Сенч.³, с. 460)

Логічний каузатив представлений конструкціями з семантикою каузації типу *ratio*. У таких КК антецедент і консеквент постають як судження, які потребують мотивації, аргументації, обґрунтування. Сюди відносимо такі дієслова: *залежати, впливати, пояснюватися* тощо. Наприклад: *Водночас, пані Білорусець надала “Вечірці” копії відповідних документів, з яких причетність пана Куровського до ТОВ “Інвестиційно-будівельна група” впливає неспростовно* (Вечірній Київ, № 35 (18370), с. 5); *Такий вибір пояснюється швидкістю їх росту — від посіву насіння до цвітіння минає всього два тижні...* (Вечірній Київ, № 54 (18389), с. 14).

Тепер розглянемо **структуру** синтаксичного каузатива. Як було зазначено, напівдопоміжні каузативні дієслова є синтаксично зв'язаними і потребують поширення свого значення за допомогою об'єктного інфінітива (*змушувати працювати*) або інших еквівалентних конструкцій (*розпорядитися, щоб виконали; штовхати на злочин; спричиняти падіння*), які виражають результат каузації і є частиною консеквента.

Проблема тлумачення функцій структури синтаксичного каузатива в реченні не знаходить однозначного вирішення. Так, В. Б. Касевич зазначає, що “для граматик, які оперують функціональними одиницями, у низці випадків виникає проблема, яку можна сформулювати як питання: “один чи два члена речення?” [156, с. 95-96].

Лексеми, віднесені в цьому дослідженні до напівдопоміжних каузативних дієслів, розглядають переважно як дієслова, які можуть сполучатися з об'єктним-інфінітивом і, на думку Б. М. Кулика, означають певну форму впливу на волю тієї особи, яка займає позицію додатка по відношенню до дієслова-присудка [174, с. 76].

Проте Л. О. Кадомцева, аналізуючи будову простого речення і повторюючи твердження В. В. Богданова, доводить те, що особові дієслова в дієслівних складених присудках слід поділити на три групи: 1) *фазисні предикатні знаки*; 2) *модальні предикатні знаки*, 3) *каузативні предикатні знаки* [32, с. 78-82; 143, с. 59].

На тлі недостатньої уваги українців до допоміжних каузативних дієслів, а радше невизнання за цими дієсловами статусу дієслівних каузативних зв'язок, окремо стоїть дисертаційне дослідження В. С. Карпалюк, у якому цілий розділ присвячено аналізу синтаксичних конструкцій із каузативними предикатними актантами [150; 151, с. 17-20]. На матеріалі російської мови синтаксичні конструкції, організовані каузативними дієсловами, детально досліджені в дисертаційній роботі М. Ю. Селіванової [286].

Отже, питання про статус синтаксичного каузатива як частини речення залишається відкритим. Згідно з кількісно-якісними показниками, синтаксичний каузатив функціонує в таких основних моделях:

1) каузативне дієслово + об'єктний інфінітив (*агітувати, благословляти, боронити, веліти, відучити, вмовляти, втягувати, вчити, давати можливість, давати право, давати, дозволяти, допомагати, допускати, забороняти, заважати, заказувати, закликати, залучати, заохочувати, заповідати, зараджувати, застерігати, змушувати, молити, навчити, наказувати, намовляти, напучувати, наставляти, перебувати, переконувати, перешкоджати, підбивати, підштовхувати, понукувати, попереджати, пособляти, прилучати, приневолювати, приохочувати, прихилити, просити, прохати, розпорядитися, санкціонувати, спонукати, спонукувати, стимулювати, схилити, тягнути, уговорювати, уламувати, упрохувати).*

Наприклад: *Токовий **розпорядився** труби списати в брак...* (Загр.³, 6, с. 195); *Однак хто ж їй **допоміг** на гору лантух винести?* (Буз., с. 101); *Ну, звичайно... **загітували** їх прийти на свято пуску проби* (Ле¹, с. 306); *Він не **дав** мені далі й слова промовити* (Н.-Лев., 3, с. 22); *...він... **гаряче вмовляв** начальника загону не лишати жодного живого бандита* (Сміл., 1, с. 409); *Мабуть, після хмільного полуденка **постерігся** втрапити на очі готельної адміністраторки, яку вчора ледве **впросив** переночувати...* (Фед.³, с. 38).

2) каузативне дієслово + іменник або ПВФ (*вимагати, штовхати, допомагати, сприяти, санкціонувати, допускати, схилити, намовляти, агітувати, спровокувати, стимулювати, закликати, підбурювати*). Наприклад: *Але мало того: він навіть Марфу Галактіоновну **загітував** на таке широке членство і, головне, на таку безкорисливість...* (Хв., 2, с. 11); *Курибіда пам'ятає, як він **спровокував** одного хлопця на відвертість* (Панч², 2, с. 327); *Інколи я починаю навіть вірити, що в мені сидить якийсь “чорний” і **штовхає** на вчинки, які йдуть проти моїх переконань...* (Мак, с. 38); *І Хаєцький, невпинно зростаючи сам, водночас **сприяв** і майорові в його роботі* (Гонч., 1, с. 240); *Хіба на те вас ваші власті Попом поставили ось тут, Щоб ви напроти мене люд **Підбурювали** до напасти і вчили панську власність красти ?* (Фр.², 2, с. 39).

3) каузативне дієслово + підрядне речення з сполучником *щоб* (*агітувати, благати, веліти, вимагати, вмовляти, вчити, доручати, домагався, загадати, закликати, заклинати, заповідати, застерігати, молити, навчити, наказувати, намовляти, напучувати, наставляти, остерігати, переконувати, підбурювати, підговорювати, підохочувати, попереджати, посилати, просити, проситися, прохати, розпоряджатися, сказати, скомандувати, спонукати, уговорювати, уламувати*). Наприклад: *Виснажене військо **нарікало, жовніри просилися, щоб** їх скоріше випустили...* (Кост., с. 400); *Він також **розпорядився, щоб** Чемерис “гнав трубу” далі* (Загр.³, 6, с. 195); *... я їй **наказав, щоб** вона налила мені ще склянку чаю та й геть собі йшла ...* (Мирн.², с. 359); *Тоді ще політичні твердо **вимагали** від тюремників, щоб вони*

зверталися до них на ви, бо за ти ховалася ціла система образ (Буз., с. 22); Залякані люди вибігали з хат та **благали**, щоб він замовк (Коц., 2, с. 253); Захар Іванович знов **попереджав**, щоб ми не зубрили все напам'ять, а насамперед намагалися зрозуміти кожне правило (Донч., 5, с. 206);

4) каузативне дієслово + пряма мова (агітувати, благати, веліти, вимагати, вмовляти, доручати, загадати, закликати, заклинати, запрошувати, застерігати, кликати, молити, наказувати, намовляти, остерігати, переконувати, підбурювати, підговорювати, підказувати, підохочувати, попереджати, посилати, пропонувати, просити, прохати, радити, рекомендувати, розпоряджатися, сказати, скомандувати, уговорювати). Наприклад: — Ти ж не замерзни, — **наказали** погоничу... (Буз., с. 170); Він переступав з ноги на ногу, боязко позирав на Гонтаря, наче **застерігав** його: “Гляди ж, не викажи!” — і знову кашляв (Баш, с. 45).

Більшість каузативних дієслів можуть утворювати КК різних структурних типів. Наприклад, дієслово закликати можна проілюструвати такими структурно відмінними типами КК: Змокрів посинілий вид земському, **до благородності закликав** він людей, **до вірності престолу, щоб остерігалися** злочинців, **любоборно свої справи порішили** (Горд., 1, с. 235); **Закликав** робітників **розібрати** рейки, **руйнувати** дорогу, що веде на Суми і Полтаву (Горд., 1, с. 347); **А тепер, товариші, давайте поговоримо про нашу газету!** — **закликав** головуєчий (С. Ол.¹, с. 318).

2.1.2. Зв'язок каузативності з граматичними категоріями дієслова.

Дієслово є основною ланкою реалізації суб'єктно-об'єктних відношень у реченні, які своєрідно відображає категорія стану. Традиційно в царині формальної граматики української мови категорію дієслівного стану розглядають на протиставленні двох корелятивно взаємопов'язаних форм активу й пасиву [312, с. 415; 63, с. 242]. Ряд дослідників виділяє також

зворотно-середній стан, виокремлюючи його форми з пасивного стану з різними значеннями: власне зворотними, непрямо-зворотними, взаємно-зворотними та ін. [115, с. 348-353; 313, с. 277-279]. У теорії функціональної граматики, у якій стан аналізують у межах поля становості, поряд із активом і пасивом виокремлюють також рефлексив, реципрок та інші модифікації форм пасивного стану [36].

На думку одних учених, стан є *словозмінною морфологічною категорією*, інші тлумачать його як *синтаксичну категорію*. В. М. Русанівський наполягає на його *лексико-семантичній* природі [277, с. 3-6], а І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська трактують як *морфолого-словотвірну-синтаксичну* [63, с. 242]. Трансформація актив / пасив є прикладом лексичної деривації, якщо йти за працями І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка [64, с. 90-91, 119, с. 154]. Так само лексична деривація є одним із головних типів творення дієслівних декаузативних формантів від каузативних в українській мові. Наприклад: *відчинити* (актив, каузатив) → *відчинитись* (пасив / декаузатив). Пор.: *Батько відчинив двері* (актив) — *Двері відчинились, і в кімнату увійшов гість* (декаузатив). — *Двері відчинились* (пасив). Декаузатив у такій конструкції є дериватом від каузатива, оскільки двері відчинилися внаслідок цілеспрямованої дії на них каузатора, але конструкція формально позбавлена суб'єкта каузації в притаманній йому позиції підмета, і тому каузативне значення імпліцитне. Приклад вживання пасиву представляє автономну ситуацію, яка відбувається ніби сама собою, без впливу якогось конкретного активного діяча.

Існує ряд мов (аварська, бурятська, комі, чукотська, ескімоська, іспанська, турецька, японська, французька та ін.), у яких учені оперують такими термінами, як *каузативний стан*, *спонукальний стан* [1; 32, с. 123; 154, с. 879-880]. І. О. Мельчук вважає неправомірним виділення каузативного стану [206, с. 385].

Досліджуючи можливість лексичної деривації в системі українського дієслова, А. П. Загнітко виокремлює такі варіанти: актив (*Хлопець зачиняє*

двері), пасив (*Двері зачиняються хлопцем*), результатив (*Двері зачинені*), реципрок (*Василь з Петром б'ються*), рефлексив (*Пташка б'ється в шибку*) та інші дериватами [119, с. 154].

Дослідники російської, англійської та інших мов каузативність пов'язують із рефлексивністю (зворотністю), і серед рефлексивних дієслів виділяють такі ЛСГ, як каузативні, декаузативні та автокаузативні [102; 78, с. 261-265, 270; 161, с. 275-280, 283-287]. Дієслівна категорія каузативності ґрунтується на опозиції каузатив / декаузатив [206, с. 392-396; 242, с. 52-54]. Лексико-морфологічним засобом є постфікс *-ся* як маркер каузативності / декаузативності дієслова.

Поряд із терміном *стан* у науковому обігу існує поняття *діатеза*, яким позначають відповідність одиниць трьох рівнів: 1) референтного, або рівня учасників абстрактних ситуацій; 2) семантичного, або рівня ролей; 3) синтаксичного, або рівня актантів [125, с. 10]. Наприклад, лексема *побити* може мати: активну діатезу (*Петро побив Івана*), пасивну діатезу- (*Іван був побитий Петром*), рефлексивну діатезу (*Іван побився*), реципрокную діатезу (*Іван і Петро побились*). У лінгвістиці термін *діатеза* вперше запропонував Л. Теньєр, який виділяв і каузативну діатезу, яку він розумів як збільшення актантів на одну одиницю. Так, дієслова *бачити* і *показувати* у французькій мові перебувають у відношенні актантної деривації, причому лексема *показувати* має на один актант більше і є каузативом, утвореним від некаузативного дієслова *бачити*. Пояснює вчений це таким чином: “якщо число актантів збільшити на одну одиницю, то нове дієслово буде каузативним по відношенню до попереднього” [320, с. 273]. Про переваги терміна *діатеза* перед *станом* йдеться в ряді досліджень [206, с. 385; 125, с. 276].

Учені стверджують, що активні і пасивні конструкції виражають тотожну або подібну позамовну ситуацію і різняться тільки оцінкою її мовцем і кутом зору на цю ситуацію: з позиції суб'єкта або об'єкта [35, с. 58-66; 64, с. 90; 158, с. 76]. Наприклад: *Учені створюють проект.* — *Проект створюється ученими.* На відміну від них, каузативні і некаузативні (декаузативні,

рефлексивні, автокаузативні) конструкції виражають різні денотативні ситуації, оскільки КК представляє макроситуацію, яку формують дві взаємопов'язані мікроситуації з суб'єктом та об'єктом каузації, некаузативні (декаузативні, рефлексивні, автокаузативні) конструкції презентують одну мікроситуацію з одним діячем або носієм ознаки. Пор.: *Кухар зварив борщ. — Борщ зварився.*

Тому є підстави погодитися, що категорія стану може розпадатись на багато окремих типів, проте для стрункості побудови моделі за вихідну беремо бінарну опозицію актив / пасив, а в межах пасиву можливі різні альтернації, які дозволяють виділити власне пасивні, рефлексивні, каузативні дериватами тощо.

Позамовна ситуація, презентована в реченні, може бути виражена або з погляду суб'єкта, або об'єкта. У першому випадку маємо активну дію та ініціатора такої дії в ролі суб'єкта речення. У другому випадку ініціатор дії усувається з центральної позиції (у позицію об'єкта або не есплікується взагалі), а позицію суб'єкта речення займає логічний об'єкт дії [36, с. 129]. Т. А. Кільдибекова наголошує на тому, що “активні конструкції орієнтовані на сферу діяльності людини. Пасивні ж конструкції пов'язують сферу діяльності людини зі сферою стану предметів та істот. Цей зв'язок здійснюється через сему каузативності, яка міститься в каузативних дієсловах [158, с. 77].

Суб'єктно-об'єктні відношення є важливими для опису КК, побудованих за допомогою імпліцитних каузативних дієслів. Важливо й те, що граматична категорія стану та семантична категорія каузативності мають багато спільного і багато в чому перетинаються. У світлі сучасних теорій суб'єктно-об'єктні відношення охоплюють багато окремих підтипів відношень: особовість / неособовість, перехідність / неперехідність, каузативність / некаузативність, активність / пасивність. За природою позначуваних ними відношень категорії стану та каузативності взаємодіють у суміжних площинах, але їх не слід ототожнювати або включати каузатив до категорії стану [206, с. 385].

Каузативні й активні конструкції перебувають в одній семантико-граматичній площині, але останні охоплюють ширше коло мовних явищ. Тому можна стверджувати, що усі каузативні конструкції є активними, але не всі

активні конструкції є каузативними. Йдеться не тільки про активну дію, виражену дієсловом, і активність діяча в її виконанні, активними є також конструкції, які реалізують значення стану, відношення, події, наприклад: *Він отримав подарунок. Книги належать учням. Йде дощ.* Перелічені речення не можна трактувати як каузативні, проте дієслова-предикати мають форму активного стану.

Обидва типи конструкцій збігаються в тих випадках, коли предикатами речення виступають імпліцитні перехідні каузативні дієслова, які виражають “вплив агентивного суб’єкта на якийсь інертний об’єкт — субстанцію, яка створюється, змінюється або знищується в процесі дії” [158, с. 76]. Наприклад: *Художник намалював портрет*, де дієслово-предикат має семантику “каузація створення”, агенс — каузатор у реченні, а пацієнс — каузат.

Граматики знаходять багато спільного між каузативністю та пасивністю, зокрема, в плані опозицій актив / пасив та каузатив / декаузатив [224; 77; 206, с. 392-396; 242, с. 52-54]. Термін *декаузатив* вживаємо слідом за О. В. Падучевою та І. О. Мельчуком як найбільш прийнятний на позначення неперехідного дієслова, яке є лексико-семантичним дериватом перехідного каузативного дієслова і має значення цього каузативного дієслова з від’ємною каузацією [206, с. 392, 242, с. 52]. Хоча К. А. Переверзев обстоює термінологічну правильність опозиції “каузатив / рефлексив”, аргументуючи це тим, що в сучасних слов’янських мовах, які описують каузований стан неактивних суб’єктів, є морфологічними похідними від каузативів, а утворюються вони додаванням постфікса *-ся* до каузатива, і тому формально є рефлексивами [247, с. 109-110].

У літературі, присвяченій проблемам каузативності та дієслівного стану, гостро постає проблема відмежування некаузативних форм (декаузатива) від пасиву [242, с. 54]. В українській мові декаузативні дієслова не виділено в окремий клас. Їх розглядають у межах пасивних, або зворотних дієслів. Спільним для них є те, що декаузативні та пасивні (зворотні) дієслова в українській мові мають один показник — постфікс *-ся* (*-сь*). Однак відмінність

пасиву від декаузатива полягає в тому, що в реченнях із пасивом виражена тотожна активу позамовна ситуація з присутнім або відсутнім тільки формально агенсом, а в декаузативних конструкціях виражена інша позамовна ситуація, відмінна від каузативної, у якій на одного учасника менше [253, с. 18-19].

О. В. Падучева зазначає, що більшість декаузативів походить від дієслів зміни стану, оскільки будь-яка зміна має свою причину [242, с. 65-67]. Серед них дослідниця виділяє лексеми із семантикою деформації, зміни місця розташування і просторової локалізації, емоційного стану, стану фізичного і фізіологічного. В українській мові декаузативна деривація властива таким дієсловом: 1) стану: а) емоційного (*тривожитися, веселитися*); б) фізіологічного (*травмуватися, загоїтися*); в) фізичного (*зваритися, нагрітися*); 2) відношень: а) посесивних (*позбавлятися*); б) соціальних (*знайомитися, миритися*); в) контакту (*тертися, розв'язуватися*); 3) дії: а) конкретної фізичної (*ударитися, умиватися*); б) розумової (*стримуватися*); в) руйнування (*розбитися, відламатися*); г) руху, переміщення (*розповсюджуватися, спускатися*) та ін.

Корпус дієслівної лексики багатьох мов, зокрема й української, засвідчує тісний зв'язок семантичної категорії каузативності з граматичною категорією перехідності / неперехідності. На цей факт звертає увагу багато дослідників дієслівної каузації в різних мовах [131, с. 288; 387, с. 488-494; 160, с. 11; 175, с. 4; 390; 372; 386]. Більшість словникових та енциклопедичних статей засвідчують, що саме *перехідність* є визначальним показником КД: каузативи — це “перехідні дієслова з спонукальним значенням: робити ... так, щоб стала можливою певна дія іншого суб'єкта, яка позначається переважно неперехідним дієсловом” [329, с. 248]. Оскільки в українській мові каузативність позиціонована як семантична категорія, а перехідність / неперехідність розглядають переважно в аспекті граматичної категорійної семантики, то існують неоднозначні погляди на встановлення спільних та відмінних рис перехідних і неперехідних дієслів. Наявні різні тлумачення

категорії каузативності і категорії перехідності / неперехідності в системі українського дієслова.

Традиційно поділ дієслів на перехідні / неперехідні ґрунтується на синтаксичних критеріях. За цими критеріями перехідність тлумачать як здатність дієслова виражати свою семантику самостійно або за допомогою залежного іменника. Перехідними є дієслова, дія яких спрямована на об'єкт, представлений іменником у формі знахідного відмінка без прийменника (*читати книгу, слухати пісню, пити чай*), або у формі родового відмінка, у випадку вживання дієслова з запереченням (*не пити чаю, не слухати пісню*). Решта дієслів належать до класу неперехідних [313, с. 273-274]. Інколи в поділ дієслів на перехідні / неперехідні уводять і морфологічні критерії. Так, формантом перехідності переважно виступає суфікс *-и-* (*білити, зеленити, ріднити*), а неперехідності — *-і-* (*біліти, зеленіти, видіти*) [214, с. 6]. Втім регулярної відповідності таке явище не становить, і тому “сталих морфологічних ознак, які б відрізняли перехідні дієслова від неперехідних, немає” [279, с. 211].

Історичний розвиток індоєвропейських мов (особливо санскриту, германських та слов'янських мов) засвідчує факт існування певного типу ***морфологічних перехідних дієслів***, які крім того виражали спонукання до дії. Такі дієслова отримали назву каузативних [1, с. 285]. Дослідники сучасного зрізу дієслівної лексики української, російської мов також кваліфікують каузативні дієслова як перехідні, хоча можна не погодитися з частковою тотожністю групи каузативних і групи перехідних дієслів, але це потребує деякого уточнення.

У процесі розгляду каузативів у різних мовах, склався підхід, за якого до класу каузативних відносять **службові** та **повнозначні** дієслова (уживані й інші терміни: експліцитні / імпліцитні, власне каузативні дієслова, допоміжні каузативні дієслова / невластне каузативні дієслова, аналітичний каузатив / синтетичний каузатив) [90; 330, с. 182]. Службовими каузативами називають зв'язки в каузативних конструкціях, які разом із об'єктним інфінітивом

формують синтагматичний (аналітичний) каузатив. Повнозначні каузативні дієслова виражають семантику каузації в своєму лексичному значенні. Каузативні дієслова типу *змушувати, спонукати, призводити* не мають статусу службових ні в українській, ні в російській мовах, а кваліфікують їх переважно як напівдопоміжні [225; 226; 324, с. 15-17; 227]. До таких напівдопоміжних дієслів належать насамперед дієслова мовленнєвої каузації (*наказувати, веліти, розпоряджатися*), а також прогібівні (*забороняти*), асистивні (*допомагати*), пермісивні (*дозволяти*) та ін. Такі дієслова, зокрема вказані вище, не є перехідними, оскільки керують іншими відмінковими формами іменника з прийменником або без, а не знахідним, хоча і є каузативними. У цьому підрозділі в межах каузативних розглянуто тільки синтетичні каузативи, тобто дієслова, які виражають каузативність у межах однієї лексеми.

Другим важливим питанням є виділення каузативних дієслів із групи перехідних. Формально перехідні дієслова не відрізняються від каузативних, проте семантичний потенціал у цих груп дієслів різний. Спроби розмежування каузативних і перехідних дієслів уже були [396; 159; 160; 158; 317; 6]. Хоча критерії їх розмежування вимагають деякого уточнення.

Звичайно, не всі перехідні дієслова є автоматично каузативами. Група перехідних дієслів є ширшою за групу каузативних. Основною відмінністю власне перехідних дієслів від каузативних перехідних є монопропозитивність перших і поліпропозитивність других. М. Шібатані запропонував спосіб перевірки наявності / відсутності каузативної семантики в дієслів за допомогою трансформації речень із такими дієсловами у функції предикатів у складні конструкції з частиною “але нічого не сталося”. Пор.: *John kicked the ice, but nothing happened to it. John melted the ice, *but nothing happened to it.* — Джон вдарив ногою об лід, але з ним нічого не сталося. Джон розтопив лід, *але з ним нічого не сталося) [396, с. 2]. М. Г. Симулов робить слушне зауваження з цього приводу, коли каже, що дія, представлена перехідним дієсловом, просто переходить на об’єкт і в об’єкті ж замикається, а дія, виражена каузативним

дієсловом, спонукає об'єкт виконати певну дію або перейти в новий стан залежно або незалежно від його волі [317, с. 48]

Окремі дослідження розглядають перехідність і каузативність у межах категорії **дієслівної валентності** [119, с. 45; 214; 200]. Так, за визначенням В. В. Мозгунова, “перехідність — це тип правобічної валентності, що відбиває його потенційну здатність керувати прямим об'єктом” [214, с. 9]. За типом валентності виділяють одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- і шестивалентні дієслова. До каузативних відносять двовалентні й більше дієслова, які мають два обов'язкових актанти: суб'єкт дії (у називному відмінку) і об'єкт дії (у знахідному відмінку). Каузативні дієслова, у зв'язку з цим, ще називають двомісними, оскільки вони відкривають облігаторні позиції суб'єкта та об'єкта каузації. Ю. Д. Апресян зауважує, що переважна більшість тривалентних дієслів є каузативними [9, с. 47]. Некаузативні дієслова завжди є одновалентними з заповненою позицією суб'єкта. Це положення про те, що відмінність між каузативними та некаузативними дієсловами полягає тільки у валентності, а не в значенні, поділяє й О. Є. Корді [166, с. 24]. У каузативних дієслів на одну валентність більше, ніж у їхніх некаузативних відповідників [9, с. 47].

У світлі сучасних мовознавчих теорій, коли категорія перехідності / неперехідності підлягає перегляду, актуальним постає і питання про поділ дієслів на каузативні / некаузативні. І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська основу опозиції “перехідність / неперехідність” вбачають у семантичних ознаках дієслова, таких, як “здатність або нездатність дії, вираженої дієсловом, поширюватися / не поширюватися, спрямовуватися / не спрямовуватися на об'єкт — конкретний предмет, особу чи іншу якусь істоту, що виступають у валентно зумовленій об'єктній позиції дієслова. Крім того, виражена дієсловом дія, може бути “джерелом створення або руйнування чого-небудь” [63, с. 248]. На таких же семантичних ознаках ґрунтується протиставлення каузативних / некаузативних дієслів, але, крім власне спрямування, поширення дії, вираженої дієсловом, на об'єкт, слід звертати увагу на зміни, викликані в об'єкті внаслідок

такого впливу. Про семантичну близькість некаузативних та неперехідних дієслів можна судити з висновку, до якого приходять В. М. Русанівський: “Неперехідні дієслова виражають ознаку, яка семантично не співвідноситься з причиною, що її породила, як з діячем” [279, с. 211-212]. Отже, перехідні дієслова представляють дію, яка безпосередньо пов’язана з каузатором (причиною або діячем).

Щодо дієслівної каузативності є сенс розглядати її як семантико-синтаксичну градуальну категорію, вияв якої на рівні дієслова значною мірою залежить від референтного статусу актантів, ступеня впливу суб’єкта на об’єкт, ступеня переходу дії на об’єкт, який залежить від показників транзитивності (можливості або неможливості абсолютивного вживання дієслова, можливості або неможливості дієслова приєднувати прямий / непрямий додаток) [233; 175]. Пор.: *Він пише. Він пише вірші. Він пише лист матері.* Так, Л. І. Куликов, аналізуючи каузативні дієслова в санскриті, уводить термін “шкала транзитивності”. При цьому він вказує на наявність у санскриті великої групи дієслів, які знаходяться між прототипово перехідними і прототипово неперехідними [175, с. 6]. А. Г. Ольшевська, яка аналізує дієслівний каузатив у білоруській та російській мовах, характеризує каузативність і пов’язану з нею перехідність (транзитивність) як градуальні категорії. Дослідниця вважає, що ступінь каузативності, як і транзитивності, у всіх дієсловах має певну градацію і залежить насамперед від категоріальної семантики суб’єкта та об’єкта [233, с. 138].

Л. З. Сова вказує на те, що транзитивність має двобічний характер: виявляється у формальному плані (пряме керування формою знахідного відмінка) та семантичному плані (дія дієслова-присудка безпосередньо спрямована, “переходить” на об’єкт). Відповідно розрізняють два класи дієслів: 1) *комітативи*, які є тільки формально транзитивними; 2) *каузативи*, які є транзитивними як за формою, так і за смислом [297, с. 35-39].

Перехідність / неперехідність має свої **словотворчі показники**. Подібно до протиставлення дієслівних пар за ознакою перехідності / неперехідності, у

каузативній опозиції семантично вищі за рангом форми (каузативні) є немаркованими. Неперехідні дієслова утворюються від перехідних за допомогою додавання постфікса *-ся* (*мити* — *митися*, *возити* — *возитися*). Додавання постфікса *-ся* до основи каузативного дієслова створює некаузативну форму — “декаузатив” [127]. Іншими словотворчими показниками перехідності і каузативності можуть бути суфікси *-и-*, *-ува-* та похідні від нього — *-ізува-* / *-изува-* та ін. (*білити*, *нервувати*, *активізувати*, *автоматизувати* тощо). Такі суфікси слугують утворенню **відприкметникових перехідних каузативних** дієслів зі значенням “*робити що-небудь таким, як визначено твірною основою*” [63, с. 250]. Неперехідне некаузативне (інхоативне) значення демонструють відприкметникові дієслова, утворені за допомогою суфіксів *-і-*, *-ну-* та *-а-*. Наприклад: *зеленіти*, *бліднути*, *добрішати* тощо.

Звичайно, у підходах до класифікації перехідних каузативних дієслів є суперечливі питання. Так, існує низка перехідних каузативних дієслів, які мають ознаки неперехідних і некаузативних. Наприклад, дієслівні предикати руху й переміщення, у випадку вживання з партитивом (частиною тіла) у ролі об’єкта каузації, мають такі ознаки (*схилити голову*, *підняти руку*). Такі дієслова тлумачать або як неперехідні дієслова дії, або як перехідні автокаузативи [131, с. 287-296; 381, с. 36-37].

2.1.3. Категорія суб’єкта дієслівних каузативних конструкцій.

Проблема визначення статусу суб’єкта і об’єкта посідає чільне місце у вітчизняних (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський та ін.) і зарубіжних (Т. Б. Алісова, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, О. В. Бондарко, В. Г. Гак, Г. О. Золотова, С. Д. Кацнельсон, О. Є. Корді, Н. К. Онипенко, Г. Г. Сильницький, Л. Теньєр, Ч. Філлмор та ін.) лінгвістичних дослідженнях.

Розвиток теоретичної думки, однак, супроводжує неупорядкованість термінологічного апарату, насамперед щодо поняття *суб'єкт*, визначаючи його як *граматичний суб'єкт* (підмет у реченні), *семантичний суб'єкт* (предмет або особа-діяч у змістовому плані речення), *логічний суб'єкт* (компонент речення, співвідносний із суб'єктом судження), *комунікативний суб'єкт* (тема повідомлення), *психологічний суб'єкт* (вихідне уявлення) [364, с. 497-498; 329, с. 660-661]. Крім того, типи суб'єкта та об'єкта КК описані в таких термінах, як *актант*, *аргумент*, *глибинний відмінок* та ін. [334; 335; 71, с. 134-145; 216; 320; 334; 335] та контекстних варіантів суб'єктно-об'єктних синтаксем, зокрема, з причиновою семантикою [254; 256]. Своєрідне трактування вченими ролей суб'єкта і об'єкта в дієслівних КК, зумовлених характером КВ [317, с. 11; 339, с. 11-15].

Ряд дослідників визначають КВ як один із типів **суб'єктно-об'єктних** відношень, що відбивають семантику спонукання, примусу, які надходять від особи й спрямовані переважно на особу [221; 5; 157; 150; 271; 158, 141, с. 147]. Учені вважають, що конструкція може бути каузативною тільки з **особовим суб'єктом** у ролі підмета. КС інколи об'єднує два взаємопов'язаних учасники: ініціатора (опосередкованого виконавця) та ініційованого (безпосереднього виконавця) каузованої дії. Ініціатор впливає на ініційованого, маючи на меті домогтися від нього виконання каузованої дії. Ситуація при цьому передбачає виконання двох дій: спонукання з боку ініціатора та результативної дії з боку ініційованого. Аналізуючи дієслово *заставлять*, С. Д. Кацнельсон зазначає різні значення, яке воно може виражати. Лінгвіст розрізняє дію, продиктовану чужою волею, і дію, виконану під тиском обставин, та протиставляє суб'єкта-ініціатора й суб'єкта-причину. Конструкції з суб'єктом-причиною, на думку ученого, не потрапляють до кола каузативних [157, с. 85-86].

Відоме й широке розуміння каузативності, прибічниками якого є такі учені, як В. П. Недялков, Г. Г. Сильницький, Г. О. Золотова, О. Є. Корді. Крім міжособистісного спонукання або примусу, вираженого в КК, зокрема дієслівних, значення каузативності може бути реалізованим і в тих реченнях, де роль

суб'єкта або об'єкта виконують не особи, а істоти, предмети, події, явища та абстрактні назви. Каузативність у таких конструкціях має значення не власне спонукання чи примусу, а й спричинення, зумовлення тощо [225; 166; 129]. Чітко сформульована схема ситуацій суб'єктно-об'єктної каузації представлена в праці О.Є. Корді, в якій виділено такі функції: 1) вплив людини на людину; 2) вплив людини на події (речі); 3) вплив подій на людину; 4) вплив одних подій на інші [166, с. 111-115]. Отже, якщо в ролі і суб'єкта, і об'єкта виступають не тільки особи, а й події [179; 286, с. 7], то міжособистісна каузація — це лише один із типів ПНВ, але не єдиний. Б. Комрі засвідчує, що каузатором може бути “особа, предмет або дія” [376, с. 332]. У свою чергу автори “Коммуникативной грамматики русского языка” стверджують, що “каузатором може бути і особа, і явище, подія, дія, якість” [129, с. 74]. О. О. Хлебцова виокремлює вісім суб'єктних компонентів — заповнювачів позиції каузатора: *особа, неособа, характеризувана особа, група осіб, тварина, подія, стан, обладнання, умова* [339, с. 14]. Ю. Д. Апресян розглядає варіанти заповнення суб'єктної та об'єктної синтаксеми словами на позначення однієї людини, сукупності людей, тварин, метафоричними сполуками з назвами частин тіла, органів людини, продуктів діяльності та інших автономних сутностей [8, с. 24]. Аналізуючи вплив на непрямий суб'єкт, що спричиняє його видозміну, у конструкціях типу *робити когось сильним* або *лишати когось сиротою*, Н. В. Гуйванюк зазначає, що каузатором у таких реченнях може виступати як конкретна особа чи предмет, так і абстрактне поняття, явище, дія, властивість [94, с. 244].

Суб'єкт КК, який є лівобічним актантом каузативного предиката і виконує функцію підмета в реченні, у мовознавчих дослідженнях має низку термінологічних позначень: *каузатор, причина, ініціатор, опосередкований виконавець дії, суб'єкт, котрий впливає, каузувальний суб'єкт, носій каузації* та ін. [157, с. 85; 263, с. 26; 270, с. 202; 339, с. 14-16; 288, с. 177; 149, с. 246].

Об'єкт КК, який є правобічним актантом каузативного предиката і виконує функцію прямого або непрямого додатка в реченні, у науковій

літературі з проблем причиновості називають по різному: *каузований, ініційований, каузований суб'єкт, суб'єкт, на котрого впливають, пацієнс, реальний суб'єкт, прямий виконавець дії, об'єкт каузації, або об'єкт каузативної конструкції, суб'єкт каузованої дії, пацієнс, контрагенс* [157, с. 85; 263, с. 26-29; 270, с. 202; 339, с. 14-164; 103, с. 178; 288, с. 177; 149, с. 246]. У зарубіжній літературі поширений термін “*causee*”, який можна перекласти як “*каузований*”. Б. Гошович об'єкт КК називає терміном *каузат*, який протиставляє каузатору [327]. Терміни *каузатор* і *каузат* на позначення відповідно суб'єкта та об'єкта КК використано й у цьому дослідженні.

Поняттю *каузатор* іноді протиставляють *пацієнс* [149]. Пацієнс — це пасивний учасник ситуації, яку він і не виконує, і не контролює. Терміном *пацієнс* позначають того, хто перебуває під певним впливом і в результаті змінює свій стан [364, с. 369]. Однак пацієнс доцільно розглядати як різновид каузата, оскільки останній може не тільки змінювати свій стан, а й виконувати дію.

У мовознавчій практиці є спроби дати інше тлумачення типів суб'єктів КК. І.Р. Вихованець вбачає можливість виникнення супровідного причинового значення суб'єктної форми називного відмінка. Наприклад: *Кількамісячна хвороба знесилила хлопчика. — Хлопчик знесилився, бо кілька місяців хворів* [62, с. 84]. Щодо такого суб'єкта учений використовує термін “*каузальний суб'єкт*” [62, с. 81-82, 163-164].

О.В. Падучева, досліджуючи співвідношення ролей учасників ситуацій та синтаксичних функцій і таксономічних класів (особа, предмет тощо) [241, с. 52-60], своєрідно трактує представлення учасника або як *причину*, або як *каузатора* [241, с. 64].

На відмінність між суб'єктними синтаксемами, зокрема каузативними, із предметним та непередметним (абстрактним, предикатним) значенням вчені звернули увагу давно, поступово розгортаючи це питання в різних дослідженнях [61, с. 39]. Зокрема, І. Р. Вихованець на прикладі речень *Мати розбудила хлопчика і Вибух розбудив хлопчика* вказує на їхню семантичну

відмінність, попри формальну схожість, оскільки в другому реченні суб'єкт є дериватом від причинової частини складного речення з причиново-наслідковим зв'язком між частинами *Хлопчик прокинувся, бо вибухнуло* [57, с. 249]. Аналізуючи типи каузативних дієслів, Н. Д. Арутюнова диференціює суб'єктну синтаксему на підтипи “суб'єкт-особа” та “суб'єкт-пропозиція” [15, с. 174]. Спираючись на надбання логіки, О. В. Падучева зазначає, що уже з часів стоїків виник розподіл імен за значеннями на два види: номінативні й пропозитивні. Дослідниця, у свою чергу, виокремлює номінативні (предметні) та пропозитивні (відпредикатні) субстантиви. Відпредикатні іменники, вжиті в номінативному значенні, вона розподіляє на такі класи: події (*арешт, перемога, постріл, приїзд*), процеси (*агітація, бесіда, бій, збори*), стани (*безпомічність, смуток, спрага, хвороба*), якості (*елегантність, рішучість, свіжість, цінність*). Для всіх зазначених відпредикатних іменників властивим є вживання в каузативному контексті з КД [244].

Загалом у наявних класифікаціях суб'єкта та об'єкта необхідно враховувати не тільки лексичне значення самих іменників у ролі підмета та додатка, але й семантику самої каузативної ситуації. У цьому дослідженні запропоновано такі критерії групування типів та підтипів каузатора і каузата: 1) *експлікованість / імплікованість*; 2) *предметність / непередметність*. Втім, зважаючи на більше семантичне навантаження і варіативність суб'єктної синтаксеми, а також суперечливість у поглядах на неї, порівняно з об'єктною, у цій роботі детально розглянуто типи та підтипи каузатора.

Експлікований предметний тип каузатора представлений такими підтипами:

1. Істота. Це підтип каузатора репрезентований назвами:

а) особи або групи осіб. Наприклад: *Тобі **мати** наказала допомагати та й слухати старших* (Багр.³, с. 86); *А **козаки** налягають, щоб везти їх далі* (Сам.¹, с. 391). Сюди належать також метонімічні назви особи або осіб (*банк, держава, ЗМІ, керівництво, компанія, місто, нація, підприємство, село, станція, суспільство, уряд* тощо), а також партитиви, тобто назви частин тіла, і

різні метафоричні найменування людини за її фізичним, фізіологічним, психоемоційним, ментальним, душевним або духовним або станом (*воля, голос, дух, душа, ноги, очі, розум, совість, язик* тощо). Наприклад: *Подумай собі, — з одного боку, Москва нас кривдить і притискає...* (Лепк., с. 154); *... вона в гурті інших сідала до автобуса, — його щодня висилає станція забирати робітниць з виноградників* (Гонч., 5, с. 466); *Вони ніби не йшли, а, здавалось, самі ноги несли їх додому* (Н.-Лев., 3, с. 133); *Совість не дозволила йому цього зробити* (Гром, с. 215); *Сідайте, будьте ласкаві! — сказала Любка і хотіла назвать Джерю татом, але язик сам задержав на кінчику те слово* (Н.-Лев., 3, с. 136). У більшості випадків метонімічну або метафоричну назву можна замінити власне назвою особи без зміни семантики. Пор.: *Її міцна душа задавила в собі всі сльози, та не задавила свого безталанного кохання* (Н.-Лев., 3, с. 115). *Вона задавила в собі всі сльози, та не задавила свого безталанного кохання.*

б) представників флори та фауни (*кінь, кіт, комар, ластівка, собака, осика*). Наприклад: *...Ярослав... пустив повіддя, сподіваючись, що розумний кінь виведе його з Звіринця* (Загр.¹, с. 231); *Чи комарі, які надвечір оволоділи садом, чи сподівання, що на зорі прибуде пошта з Гур'єва, погнали, мов навмисне, його в укріплення* (Вас. Шевч., с. 260);

в) міфічних та потойбічних істот. Наприклад: *Я вже сама не знаю, як я не потрапила на дорогу. Мабуть, мене нечистий водив* (Н.-Лев., 3, с. 113); *Господь велів ближнього свого любить* (Лепк., с. 196).

2. Неістота. Це підтип каузатора репрезентований назвами:

а) натурфактів (*вода, газ, гора, дим, лиман, повітря, річка, сонце, хвиля* тощо). Наприклад: *Вдень був низовий вітер і нагнав з моря багато камки; горішній вітер завсіди зносить камку в море* (Н.-Лев., 3, с. 103); — *Ішов, пристояв, а тут вода якраз рвонула... Аж до каменя мене відтрутила...* (Гонч., 4, с. 559); *Гаряче сонце дразнило молоду душу* (Н.-Лев., 3, с. 165); *Чад од диму, од наливки закрутив її голову* (Н.-Лев., 3, с. 193);

б) артефактів (*авто, годинник, кашкет, компас, корзина, кран, матерія, радіо, телеграф, хустка, чарка* тощо). Наприклад: *... серед білого дня забрав її*

[Галю] Уралов, і той-таки **газик**, набравши швидкість, помчав їх в роздолля степів золотих... (Гонч., 5, с. 273); **Телеграф** не приносив жодної цікавої вістки, з якої можна б вичитати, що означає вся та дактилоскопічна епідемія (Багр.², с. 526); Учора вдень йому здавалося, що **компас** допоміг йому повернутися на потрібний курс (Кок., с. 47); ... аж почаділи від духу тамарисків та терпкого запаху каучуку, що його **крани** цілу ніч вивантажували на причалі (Гонч., 5, с. 466); **Чарка** розв'язувала язик (Лепк., с. 223).

Експлікований непередметний тип каузатора представлений такими підтипами:

1. Подія, дія (*аварія, буря, випадок, вість, вчинок, думка, загибель, згадка, зустріч, контузія, оплески, перемога, погроза, подія, пожежа, позов, постріл, припущення, розмова* тощо). Наприклад: *Навіть **вість** про програму битву не ломила царя, а додавала йому нової енергії* (Лепк., с. 314-315); *Та **думка** одбивала в його охоту завести оселю в далекій стороні й знов пхнула його в бурлацтво* (Н.-Лев., 3, с. 116); *Ці **оплески** немовби ножем ранили його серце...* (Рейм., с. 76); *Судові **позови** від студентів минулого літа сприяли відновленню Постанови Кабміну про пільговий проїзд в літню пору року ...* (Інформаційний бюлетень, № 10 (806), с. 2).

2. Стан (*бажання, байдужість, бездоріжжя, вбогість, вдячність, вигляд, відчай, гнів, голод, душевний стан, любов, лют, надія, негода, ненависть, непевність, неспокій, нудьга, ожеледь, почуття, простота, розгубленість, свідомість, смуток, спека, стан, становище, сухість, тиша, тривога, хміль, холод, щастя* тощо). У цій підгрупі об'єднано назви зовнішнього / внутрішнього, позитивного / негативного, фізичного, фізіологічного, психічного, емоційного, розумового станів. Наприклад: *...**бажання** помсти і **гнів** спонукають його не обдумуючи кинутися на напасників...* (Андр., с. 198); *...їхній погрозливий **вигляд** спонукав народ чимшвидше розійтися кожен у своїх справах* (Кок., с. 130); *А ще його гнав уперед **голод*** (Кок., с. 47); *Я ішов у напрямку до головного вокзалу — вела*

підстудна **надія**, що раптом з поїзда зійде Микола (Андр., с. 520); **Лють** засліпила тебе (Твен², с. 243); Велика **нудьга** жене мене звідси (Гонч., 5, с. 143); **Ожеледь** ламала людям кості, псувала нерви, закирала в хатах (Андр., с. 226); ...сильна **спека** ослаблює імунну систему (Інформаційний бюлетень, № 24 (773), с. 8); Тяжке **матеріальне становище** народу породжувало різні хвороби (Гром, с. 72); **Хміль**, що грав у Павловій голові, зовсім не заважав йому думати (Кок., с. 147).

3. Процес. Сюди відносимо такі процеси: природні, особистісні, механічні, соціальні, ті, які відбуваються за участі людини або без неї (*війна, вітер, гроза, дихання, дощ, життя, зростання, їзда, клетотання, лемент, намагання, пісня, праця, приплив, процес, ридання, робота, розвиток, снігопад, сподівання* тощо). Наприклад: Перша світова **війна** вимусила наших краян покинути господарство й одягнути форму австрійських вояків (Гром, с. 38); **Вітер** підносив занавіску, вона вигиналася й видувалася, як на кораблі вітрило (Лепк., с. 277); А літак затримався, десь у Прибалтиці нібито **гроза** не пускала... (Гонч., 5, с. 450); Це **дихання** приковувало увагу... (Андр., с. 281); Холодний, зимний **дощ** сполокував кров (Лепк., с. 507); До того ж його [кримського хана] все більше турбувало **зростання** козацької сили... (Володарі, с. 177); Різкий **лемент** зупинив її на виході із лісу (Гром, с. 260); Ішов лісом, силкуючись зібратися з думками, але мої **намагання** ні до чого не привели (Андр., с. 375); Важка **праця** виссала з його уся силу (Н.-Лев., 3, с. 58); Ці **процеси** спричинили зростання промисловості і в цілому підвищили господарську роль Сибіру в складі Росії (Кок., с. 45); Тяжка **робота** і забарні **сподівання** достатку виснажили Тодосія (Андр., с. 354); **Розвиток** подій в Україні сполошив нарешті й польський Уряд (Володарі, с. 39).

4. Якість, характеристика. Сюди відносимо ознаки, які постійно притаманні особі (особам), рідше неперсоніфікованим істотам (*безстрашність, впертість, завзяття, інстинкт, невміння, нерішучість, нерозважливість, обережність, пиха, поважність, поступливість, свіжість, сміливість, старість, стриманість, честолюбство* тощо). Наприклад: — Бачиш, до чого

доводить *неслухняність та легковажність!* (О. Ів.¹, с. 38); *Сірого почала лякати ця безстрашність, це божевільне завзяття, і от одного ранку він побіг од Рудька...* (О. Ол., с. 25); *Невміння* користуватися зброєю призводило до трагічних випадків (Гром, с. 54); *Жвавий птах перескакував навкруг — по надрубаних гілках; передчуття і ляклива обережність* віднаджували від входу в хатку (Барк., с. 133); *Розповідають, що Загата після цього принишк — приголомшила його приречена впертість “москалів”...* (Андр., с. 184); *Життєвий інстинкт* велів рятувати себе (Лепк., с. 266). КК може бути різносуб’єктною (якість однієї особи каузує дії або стан іншої), односуб’єктною (якість однієї особи каузує власні дії або стан).

5. Узагальнювальна абстрактна назва (*річ, потреба, доля, недоля, недобра хвилинка, нужда, лихо, честь, чуття, обставина, збіг обставин, сила, причина, мотив* тощо). Наприклад: *Яка душевна потреба* спонукає їх, замість особи цілком реальної, законно списаної, нагородженої, творити для себе ще якусь іншу людину, людину-амулет? (Гонч., 6, с. 125); *І на них Бог і обставини* поклали тяжку відповідальність керувати європейською країною (Інформаційний бюлетень, № 1 (797), с. 1); *Нимидору ізсушила, ізв’ялила нужда*, як холодний вітер зелену билину. *Лиха недоля* ізстарил її завчасу (Н.-Лев., 3, с. 121); *Що за лихо* привело його? (Андр., с. 252); *Обставини*, що склалися, змусили Хмельницького звернутися за покровительством до Турції (Володарі, с. 178); *Під вечорові шепоти я згадую спекотне передвоєнне літо*, коли *доля* звела мене з Мариною (Андр., с. 228); *Боронитись він перше не смів*, тепер йому цього не дозволяла його лицарська *честь* (О. Ол., с. 26).

Імплікований каузатор може приховано або завуальовано репрезентувати каузатора, інколи каузативна ситуація не передбачає наявності такого. Відповідно до цього такий тип каузатора представлений такими підтипами:

1. Суб’єкт, який ототожнюємо з особою (особами) або рідше істотою (істотами); можна замінити на слово *хтось*. Особу такого каузатора можна встановити з мікро- або макроконтексту, у деяких випадках таку особу не

називають навмисне, а тільки натякають. Наприклад: *Як повідомляв УНІАН, 1 березня, прем'єр-міністр Ю.Тимошенко заявила, що уряд змусили розрахуватися за борги за постачання газу минулого року* (Інформаційний бюлетень, № 9 (758), с. 2); *Його мобілізували до австрійської армії в чотирнадцятому році...* (Андр., с. 397)

2. Суб'єкт, який ототожнюємо з певною силою невизначеного характеру, можна замінити на слово *щось*. Наприклад: *Буває ж так, що людину тягне, настійливо тягне кудись...* (Гонч., 5, с. 200); *Марина була чужа, чужа — аж страшно. А я, підвладний несвідомій волі, намагався її повернути. Для чого? Щось спонукало* (Андр., с. 207).

3. Нульовий суб'єкт. Часто вживається в КК з такими дієсловами-предикатами: *скрючити, підкинути, тягнути, стрясати, паралізувати, хилити, нести, навертати*,. Наприклад: *І так, ніби після того заштрику тоді на слідстві, його всього стрясає* (Багр.², с. 519); *Шульгу враз ніби паралізувало* (Кок., с. 104); *Його хилить до сну, він до краю втомлений ...* (Чап., 1, с. 175); *До Теклі під вікна мене вже не раз навертало* (Андр., с. 233); *Усе далі несло наших ангелочків в обійми волі, несло на різні випробу, ризики та пригоди* (Гонч., 5, с. 455).

Значення автокаузації презентують конструкції, в яких на місці каузата вжито зворотний займенник *себе*. Наприклад: *...деколи вона довгенько примушує себе ждати* (Гонч., 5, с. 361).

2.2. Іменники як логічні оператори каузативних відношень

Серед спеціалізованих засобів вираження каузативних відношень своє окреме місце посідають іменники. В українській мові існує порівняно невелика група лексем, у прямому або переносному значенні яких закладена сема каузативності. Такі іменники є логічними операторами каузації насамперед на рівні простого ускладненого речення. Вони поєднують антецедент і консеквент, що виражені іменниками, які на семантичному рівні речення представляють логічний предикат (базова модель). Наприклад: *Хуртовина — причина аварії. Обвал цін став наслідком дій уряду*. Вони також можуть виражати каузативний зв'язок між суб'єктом дії й мікроситуацією наслідку. Наприклад: *Перехожий — винуватець аварії*.

Каузативність, що реалізується в мові як *ratio*, можна виразити за допомогою іменникового каузатива. На семантико-синтаксичному рівні речення каузативні іменники виступають частиною складеного іменного присудка. Предикат у таких КК є логічною зв'язкою між судженнями про певні події. Обґрунтування подій, явищ або фактів мовцем полягає у визначенні причини і наслідку.

Дослідники каузації виділяють два різновиди іменників із відповідною семантикою: 1) лексеми, пряме значення яких містить сему причиновості: *причина, привід, наслідок, результат, винуватець* тощо; 2) лексеми, переносне значення яких виражає сему, що вказує на причину виникнення чогось (*джерело, ґрунт, корінь* тощо) [225; 33; 337; 31; 369; 370]. До каузативних іменників іноді відносять девербативи зі значенням мовленнєвої каузації на зразок *команда, наказ, заклик, завдання* тощо, які вживаються в конструкціях, співвідносних із дієслівним синтаксичним каузативом,. Наприклад: *Вам наказ: чекати. Вам наказали чекати* [41, с. 156]. Проте розглядати їх як логічні оператори каузативних відношень немає підстав.

За ознакою лексико-семантичної належності іменників, які беруть участь у вираженні каузативних відношень у синтаксичній конструкції поділяємо їх на дві групи: 1) *причиново-орієнтовані*; 2) *наслідково-орієнтовані*. До *причиново-орієнтованих* іменникових конструкцій відносимо ті, які подають каузативну ситуацію з акцентом на з'ясування причини певної результативної події (стану), а до *наслідково-орієнтованих* іменникових конструкцій ті, які вказують на наслідок певної каузувальної ситуації. Отже, та сама каузативна ситуація може виражатися за моделями: 1) *причина* (тема) + *іменниковий каузативний оператор* + *наслідок* (рема); 2) *наслідок* (тема) + *іменниковий каузативний оператор* + *причина* (рема). Наприклад: *Сильні опади — причина повені* (причиново-орієнтована КК); *Повінь — наслідок сильних опадів* (наслідково-орієнтована КК).

До іменникових каузативних операторів, які актуалізують антецедент у КК, віднесено ті, що вводять *каузатор-агенса* (*Цей хлопець — призвідник бійки*) або *каузатор-фактора* (*Його репліка — причина бійки*). У деяких випадках такі конструкції можуть мати *каузатор-діяча*, але не *агенса*, який діє цілеспрямовано, а *автора* — опосередкованого діяча. Наприклад: *Ця дівчина — причина бійки*. КК не виражає КС повною мірою, оскільки суб'єкт (*дівчина*) є діячем у мікроситуації антецедента, яка залишається "поза кадром". Незрозуміло, у який спосіб суб'єкт спричинив такий наслідок (*бійку*). Контекст (підтекст) таких конструкцій стає явним, якщо представлено макроситуацію на рівні складного речення. Наприклад: *Дівчина не змогла віддати перевагу одному з залицяльників, і тому серед хлопців почалася бійка*. Іменники, що вводять каузатора-агенса, у небагатьох випадках можуть представляти інші варіантні ролі. Наприклад: *Дерево — призвідець аварії*. *Дощ — винуватець повені*.

До іменників, які можуть функціонувати в позиції каузатора-агенса, належать такі лексеми: *автор, винуватець, генератор, заводій, засновник, співак, застрільник, зачинатель, ініціатор, інспіратор, натхненник, організатор, основоположник, палій, підбурювач, привідець, привідця,*

призвідець, призвідник, призвідця, причинець, провокатор, родоначальник, творець, генератор.

Каузативні іменники групуються навколо кількох домінант. Основним є іменник **призвідник** (розмовні варіанти **призвідець, призвідця**), значення якого має варіантні семи.

Призвідник 1. “Той, хто зачинає, організує що-небудь” (СУМ, Т. 7, с. 614). Наприклад: — *А вам навіщо убивати своїх братів, **призвідник** же заколоту Сулима* (Каш., с. 480). Синонімами цього каузативного оператора є лексеми **організатор, зачинатель, застрільник, ініціатор**. Наприклад: *Він був **призвідцем** і **організатором** багатьох наших протестів проти зухвальства тюремників і **зачинателем** нашої голодухи* (Сир., с. 266); *...в Петрограді почалися виступи робітників. **Застрільницями** були жінки* (Панч², 3, с. 223); *... Корнелій Камінський був людиною дуже доброю, вмілою і турботливим вихователем молоді, заступником голови філії Товариства „Сільський господар“ у Дрогобичі, **ініціатором** багатьох заходів у селі* (Гром, с. 49). У метафоричному вживанні **заспівувач** означає того, хто ініціює або організовує щось. Наприклад: *... і він ще більше зміцнився у своїй певності, що життєве його покликання — це керувати, бути весь час на видноті, бути **ініціатором, заспівувачем** в усьому* (Гонч., 4, с. 193). Організатор певних негативних, незаконних дій, як то бунту, заколоту, сварки, витівок, бешкетів тощо може бути виражений іменниками **привідець, привідця, заводій**, які притаманні розмовному мовленню. Наприклад: *Не село бунтувало, а тільки **привідці*** (Коц., 3, с. 134); *Носячись із своїми гулями, прикажчик не без підстав підозрівав, що серед тих, хто давав йому духопелу, першими **заводіями** були Орловець та Андріяка...* (Гонч., 2, с. 152).

Подібне до значення **організатор** реалізує лексема **натхненник**. Вона позначає особу, яка “надихає, запалює до чого-небудь” (СУМ, Т. 5, с. 220). Наприклад: *І це було зрозуміло — організатори й **натхненники** цієї бійні не можуть нікого звідси відпускати...* (Багр.², с. 145). Таке ж значення, але в сенсі спонукування винятково до негативних дій, представлене іменниками

інспіратор, провокатор, підбурювач. Вони виражають суб'єкт намовляння, підбурювання, провокування. Наприклад: *Таким чином, типовим провокатором скандалу з важкими наслідками виступає жінка, а ініціатором — чоловік* (А. Бах., с. 152); *Начальство з району, парторг колгоспний Афоня Пиндилік збиралися Доню Римикову й Параску Качур, віддати під суд, як найактивніших підбурювачів* (Фед.¹, с. 243). У переносному значенні **підбурювач** — це **палій**. Наприклад: *Люди знали одне, що стріляти в радянського сержанта міг тільки фашист, воєнний злочинець, палій війни* (Гонч., 1, с. 506).

Призвідник 2. Той, хто спричиняє що-небудь, переважно щось негативне. Наприклад: *Призвідників розподілу панського маєтку не чіпали* (Іщук, с. 106); *... його великим візиром названий буде мерзенний Мехмед Соколу, цей убивця мого сина Мехмеда, призвідця безлічі чвар, грабіжник і відступник* (Загр.², с. 515). Синонімами є лексеми **винуватець, привідець, привідця**. Наприклад: *І хоча він розумів, що не один Юрась винуватець його поневірянь ...* (Мал.², 2, с. 289); *А здається, що Макогоненко до всей [всієї] біди привідця* (Котл., с. 253). Аналогічне значення виражає лексема **причинець**, що демонструє рідкісне вживання (Сл., с. 452). Наприклад: *Лукреція, що кажуть, смерть собі зробила, не вчинивши сама нічого негожого й не скаравши перше того, хто був причинцем її безголов'я* (Серв., с. 225).

Подібну до попередніх групу представляють іменники, які можна об'єднати з домінантою **творець**. Каузація розуміється не тільки як спричинення, а ширше — як породження. Каузатор — не тільки той, хто спонукає, а той, хто дає початок певній події, явищу. Навколо цього каузативного оператора об'єднуються такі лексеми: **автор, генератор, засновник, основоположник, родоначальник, творець**. Наприклад: *Щоправда, знаходять часто собі там і могилу, та вже ліпше могила, ніж лишатися тут далі, бути імператрицею, бути поганьбленою серед цих найвищих творців ганьби людської* (Загр.³, 4, с. 256); — *Подружжя, — сказали Іван і Уляна. — Засновники родини й продовжувачі роду свого, — казав генерал Глазунов, — на*

виконання закону життя... (Довж.², 3, с. 61); *Анекдотична людина. Родоначальник* нової, вегетаріанської [вегетаріанської] національності (Багр.², с. 374-375); *Петровський розповідав про муки Христа, очевидно, шукаючи в стоїцизмі й безмежній вірі основоположника* вчення про братерство й любов моральної сили для себе (Багр.², с. 234); *Він законний співавтор* усіх їхніх подвигів, для мене, правда, сумнівних... (Гонч., 4, с. 488); *На цьому етапі вона [українська інтелігенція] стала генератором* політичних ідей і *творцем* самотутніх духовних цінностей (Л. Ів., с. 12).

Крім того, у літературі оперують словом **причинник**, яке не зафіксовано в провідних тлумачних словниках, зокрема в 11-ти томному СУМ. Фіксує його тільки словник синонімів (СУС, с. 136). За словниковим тлумаченням і з морфемного аналізу випливає, що його каузативна семантика пов'язана з відтінком суб'єкта каузації. Наприклад: *Він причинник* усіх напастей... (Волод., с. 28); — *Знаєте, чим би я карав Гітлера і всіх причинників* війни, якби оце заповав їх? (Гонч., 1, с. 173).

До іменників, які вводять **каузатор-фактор**, належать такі лексеми: *вина, ґрунт, джерело, доказ, зачіпка, імпульс, корінь, мотив, основа, передумова, першопричина, підґрунття, підкладка, підстава, пожива, початок, почин, поштовх, претекст, привід, приключка, притичина, притока, причина, причіпка, пружина, рація, резон, рушій, сенс, сигнал, спонука, стимул, товчок, шлях.*

Їм властивий неоднаковий ступінь вираження функції операторів каузації, різне стилістичне забарвлення і частотний потенціал використання в мовленні. Нижче подано семантичну класифікацію іменників типу каузатор-фактор навколо таких домінантних значень причини:

1. **Зумовлювальна, породжувальна причина** (*причина, передумова, притичина, шлях*). Наприклад: *Головна причина* заборгованості перед працівниками — *невиконання закону про першочерговість виплати заробітної плати* (Хрещатик, № 90 (3536), с. 2); *Тому неминуче впливає* третя

передумова людського існування: знання (Загр.², с. 237); *Обіцянки* тими людьми добра для інших — то лише *шлях* до крові (Мушк.¹, с. 244);

2. **Безпосередня причина** (*причина, привід, підстава, претекст, притичина, притока, зачіпка*). Наприклад: *Ми зробили помилку! — каже. — Треба було машиністу десятку дати, він би знайшов **причину** для зупинки!* (С. Ол.², с. 140); *Ось це й була **підстава** для всього “діла”* (Багр.², с. 249); *Хоч на здоровий розум ніби й не було нічого смішного в тім, що в камері з’явилася гола людина, але в дійсності це таки великий **привід** для сміху* (Багр.², с. 158); *Соціяльний [соціальний] антагонізм, який усе загострювався між козацькою старшиною й народними масами, давав йому дуже добрий **претекст**, вмішуючись у внутрішні українські справи, робити вигляд, ніби він заступається за інтереси народу, обороняє його від надужить [зловживань] власної старшини* (Д. Дор., с. 174); *Маленький сухенький чоловік в потертім старім костюмі слухав професора, а сам микуляв очима, шукав якоїсь **притичини**, щоб втекти від нього* (Мушк.², с. 138); *Се питання в ґрунті [ґрунті] речі дуже наївне, дитинне і нічо не значуще, — але воно серед наших обставин могло б дати **притоку** до криків, нарікань, підозр і т. д. ...* (Фр.², 26, с. 7); *... і навіть вибачився жартома, що до ресторану не поведе, нема коли та й **зачіпки** не бачить відповідної* (Гонч., 5, с. 465);

3. **Мотивувальна, спонукальна причина** (*причина, мотив, стимул, імпульс, спонука, поштовх, товчок, сигнал, рушій, пружина*). Наприклад: ***Причиною**, чому арештанти охоче називали місце перебування загубленого “людішки”, була надія — “а раптом чоловіка шукають, щоб випустити на волю або на побачення з жінкою!”* (Багр.², с. 389); *Тепер козацькі послі рішуче вимагали ліквідації унії, головним **мотивом** було невдоволення попереднім сеймом з питань релігії* (Іст. рел., с. 274); *Тобто, одична стресова ситуація може стати **стимулом** до дій і розв’язання проблеми* (Хрещатик, № 17 (3463), с. 3); *Його одвага стає **спонукою** для інших, і вивільнене перед потішниками коло доволі швидко заповнюється тією молодю пагінню кутригурських родів...* (Д. Міщ., с. 21); *Криза — це **поштовх** до розвитку* (Жал., с. 139); *Аж*

самі наші знакомі побратими, котрі дали перший **товчок** до тої переміни, аж самі вони здивувалися, видячи, яким голосним відголосом лунають по Бориславу їх слова (Фр.¹, с. 284); Залишити котел у руках ворога вважалось найбільшою ганьбою, перевернутий котел ставав **сигналом** до бунту (Р. Ів., с. 50); Ну, а **рушієм** до писання було елементарне зухвальство... (Тар., с. 13); Він знав ціну життя, розумівся на людях, на тих явних і прихованих **пружинах**, які рухали людськими вчинками (М. Ст., 3, с. 184);

4. **Причина-вина** (вина, причина). Наприклад: Але що я нібито вхопив тоді зайвого, як дехто мені закидав, то це не відповідає дійсності. Не шотландське віскі **причина** (Гонч., 7, с. 246); Що я в неділю не приїхав, сьому **виною** було те, що випало діло і треба було поїхати до Дрогобича (Фр.², 48, с. 467);

5. **Головна, початкова причина** (першопричина (первопричина), джерело, підґрунтя, пожива, основа, корінь, початок). Наприклад: Знайшов книжки Михайлові, які сам автор йому колись подарував, і став вивчати, ніби у них була **першопричина** “благовоління божого” до Максимовича (Вас. Шевч., с. 510); ...аж поки вбивцю не знайдуть. І тоді це дасть нову **поживу** для місцевих пліток, версій та навіть легенд (Кок., с. 130); ... утратив тую владу над собою, яка була **основою** його дотеперішніх незвичайних успіхів (Лепк., с. 433); **Підґрунтям** економічної дестабілізації в Україні стали довгострокові системні суперечності... (Жал., с. 4); Ще не встиг труп захопнути, як в коридорі зчинилася біганина. **Початком** тієї біганини була поява голови “стрілка” в кормушці й шипіння ... (Багр.², с. 140); Але їх думання і розвиток — **джерело** бадьорості для Отроходіна (Барк., с. 9); Здається, Донна підозрює, що тут **корінь** усіх наших проблем ... (Заб.¹, с. 139);

6. **Логічна причина** (підстава, доказ, резон, рація, сенс, смисл, ґрунт). Наприклад: В ній починає оживлятися щось, що вднину мовчить, а не знаходячи **ґрунту** [ґрунту] для своїх зворушень, ніжніє й починає перемінятися в пісню чуття, з'єднуючись несвідомо з природою й такою беззвучною піснею ночі (Коб., 4, с. 192); **Підстави** для підозри такі: машину зниклого Чепелки

знайдено в повітці заарештованого Суханека; на кермі й під сидінням водія є сліди людської крові (Чап., 2, с. 284); Адже ти ще студент, студентських обов'язків ніхто з тебе не зняв, а що записався в добровольці, так це справді не **резон**, щоб уникати зустрічі з вимогливим, доскіпливим твоїм екзаменатором (Гонч., 4, с. 43); Але ти, Жане, не маєш **рації** хвилюватись (Хв., 1, с. 46); В цьому, а не в боязкості за своє життя, яке він не завагався втратити, був **сенс** його самогубства... (Гриш., с. 54); Я в душі погодився з ним, почав було говорити про Францію, та циган ніяк не міг второпати, який **смысл** порівнювати Україну і Францію, і, либонь, мав **рацію** (Андр., с. 458); — Такий артист варт доброї заплати. Наші черці не менше хитрі від усяких єзуїтів і тринітаріїв, але потрібної едукції не мають. **Доказом** — історії доносів на Мазену (Лепк., с. 39);

7. **Вигадана причина** (причіпка, приключка, приключина). Наприклад: Проте не хотів признатися в цьому перед собою і знаходив нові **причіпки**, які б затьмарили його почуття (М. Ст., 2, с. 498); Цар кликав Виговського, грізно наполягав, аби їхав до північної столиці... а гетьман вигадував усілякі **приключки**, посилався на недобрі звістки ... (Мушк.³, с. 119);

8. **Справжня причина** (підкладка). Наприклад: Спитай потім висування, чого в Катратого був, неодмінно викрутиться, знайде пояснення, ще з якою-небудь і **підкладкою**: їздив, мовляв, як до живого експоната, про життя каталів розпитувати абощо (Гонч., 7, с. 65).

Наслідково-орієнтовані каузативні конструкції містять каузативні оператори, представлені лексемами, які вводять консеквент: *винагорода, висновок, витвір, відбиток, відголос, відгомін, відгук, відповідь, ефект, кара, наслідок, пам'ятка, підсумок, плід, покарання, породження, послідок, продукт, реакція, результат, рефлекс, розплата, слід*. Зазначені лексеми виражають відтінки значення наслідку.

1. **Висновок** (висновок). Наприклад: Тому *напрошувався єдиний висновок: папери, в яких, імовірно, сказано, як дістатися до золота заховані десь у будинку* (Кок., с. 157);

2. **Наслідок** (*наслідок, послідок, пам'ятка, породження*). Наприклад: *Тоді в дверях, — хіба то була радість несподіваного, безпосереднього замилювання? Ні, то був **наслідок** чогось передуманого, вирішеного* (Гум., с. 49); *Наш новоєвропейський лібералізм і демократизм є **послідок** проби нових і старих народів і політичної науки інтернаціональної* (цит. за Тисяча, с. 128); — *Страшне, — сказала Єлька. — Мачуха епоха здебільшого такого типу **пам'ятки** нам залишила, — з сумовитою іронією мовив Баглай* (Гонч., 7, с. 167); — *А жорстокість — **породження** неосвіченості, — додав Кривов'яз, не даючи можливості заперечувати* (Андр., с. 369);

3. **Результат** (*наслідок, результат, ефект, продукт, плід, відбиток, витвір*). Наприклад: *Тристоронні переговори ... мали **наслідком** відновлення представниками Речі Посполитої Зборівського миру ...* (Володарі, с. 209); *Оглядини, видно, не дали бажаних **результатів*** (Багр.², с. 403); *Був складений список, що включав близько сотні людей. Проте це не спричинило **ефекту**, на який розраховували...* (Руд., с. 35); *Іншим побічним **продуктом** конфронтації між православними і католиками ... став, зокрема, поділ українців на 2 конфесії* (Куб., с. 123); *І Валько пішов далі, не переконавшись, які спасенні **плоди** принесла його докладна наука* (Фр.², 15, с. 88); *... цей різючий контраст накладав **відбиток** на його сумління* (Іщук, с. 162); *Хто не скаже, що все це **витвір** їхньої — може хворої, може п'яної, а може й злостивої — фантазії?* (Смол., 6, с. 71);

4. **Підсумок, кінцевий результат** (*результат, ефект, підсумок*). Наприклад: *Лиш паразити не знають насолоди від **результатів** праці* (Андр., с. 232); — *Я теж подумав — дурня це все, — погодився Павло. — Точно такий самий **ефект**: надурили, гади* (Кок., с. 188); *Ця книжка була ніби **підсумком** його поїздки* (Пл., с. 12);

5. **Вторинний наслідок** (*рефлекс*). Наприклад: *Напевне, і в полковника це був мимовільний **рефлекс** на перший страх перед революціонером* (Ле², 1, с. 278);

6. **Відповідний наслідок** (*реакція, відповідь*). Наприклад: ...вчинки націоналістів — це здебільшого **реакція** на провокації поляків (Єгр., с. 76); Це була **відповідь** панам на збільшення їхньої залози, **відповідь** на підвищення податків, **відповідь** на жорстокість (В. Гж., с. 548);

7. **Невиразний наслідок** (*відгомін, відголос, відгук*). Наприклад: А Андрій не може заснути. Не від страху, ні. Від тяжкого смутку, що обстунув душу, як **відгомін** того тасмничого стогону — стогону людини десь ... (Багр.², с. 108); Здавалася спокійною та холодною, і такою була насправді, тільки якесь нервове тремтіння вуст і оте внутрішнє тріпотіння, яке вона ніяк не могла вгамувати в собі, були **відголосками** недавньої бурі (Рейм., с. 28-29); Дарма, що буденний день, а на вулиці було чимало народу, найбільше чоловіків, і всі про віщось жваво розмовляли. Корецький зрозумів, що це — **відгук** сьогоденної події (Гр.¹, с. 313);

8. **Закономірний, заслужений наслідок** (*винагорода, кара, покарання*). Наприклад: Потім у них народилося дитя... Це було вершиною їхнього щастя, було мовби гідною **винагородою** обом (Гонч., 5, с. 246); Цього крамаря стамбульський кадій прибив сьогодні за вухо до одвірка крамниці — справедлива **кара** здирникам (Р. Ів., с. 131).

Каузативні іменники як актуалізатори причини і наслідку функціонують переважно в таких моделях:

1) антецедент + **бути, стати, слугувати** *N inst* + консеквент. Наприклад: Наприклад: — Війни **були** найпершою **причиною** загибелі всіх цивілізацій, — сказав професор сумовито (Гонч., 4, с. 45); Почалося з того, що Сірко вдарив на Крим і ногайські улуси і завдав там великих шкод. Це **стало приводом** для повернення хана на батьківщину (Володарі, с. 228); Очевидно, **підставою** для таких розмов **було** перехоплене польським урядом листування запорожців з представниками Москви... (Володарі, с. 14); ... і не в одного з учасників змагання аж слинка текла від самого духу смаженини, що для учасників турніру **була** не останнім **стимулом** до перемоги (Гонч., 5, с. 411-412); Ідеї соборності української держави, незалежності та юридичної

суверенності **стали** могутнім **джерелом** відродження національно-державницької свідомості... (Л. Ів., с. 28); Здобутки суспільно-політичного життя, складні економічні процеси цього періоду **були основою** творення модерної української нації... (Л. Ів., с. 153); **Передумовами** опрощення **можуть бути** фонетичні зміни і втрата афіксами активної ролі в мові (С. Дор., с. 222). Ужиті у формі теперішнього часу дієслова *бути, стати* можуть і не мати формального вираження. Наприклад: *Гадаю, що випадок у столичному зоопарку — це **результат** втоми...* (Вечірній Київ, № 97 (18432), с. 4);

2) антецедент + *N пот* + консеквент. Наприклад: *Вона — **причина** такого нещастя...* (Лепк., с. 220);

3) консеквент + *бути, стати N inst* + антецедент. Наприклад: ***Наслідком** же лікарської помилки для хлопчика **стала** надзвичайно небезпечна втрата часу* (Вечірній Київ, № 33 (18368), с. 4);

4) консеквент + *статися, відбуватися, з'явитися як N асс* + антецедент. Наприклад: *...ці твори, однак, **з'явилися** цілком незалежно один від одного, як **наслідок** активного реагування письменників на облудні маневри царизму* (О. Мак., с. 21).

У причиново-орієнтованих КК роль суб'єкта (антецедента) може виконувати або абстрактний (відпредикатний) іменник, або іменник конкретного значення. Наприклад: *Ревнощі з боку його брата — **причина** розлучення. Його брат — **причина** розлучення.* Антецедент, що позначає каузатора-подію, вживається переважно з такими іменниками, операторами каузації: *причина, привід, передумова, підстава, стимул, мотив, основа.*

Іменники, що представляють каузатора як опосередкованого суб'єкта каузації, становлять групу лексем: *причина, першопричина, джерело, корінь, рушій* тощо. Наприклад: *Пристрасті гасли, голоси притихали до шепоту, лиш несамовито стукали колеса та деренчали шиби. Зразу Андрій не зрозумів, у чому річ, аж нарешті збагнув — це ж **він тому причиною!*** (Багр.², с. 52).

КК з іменником, який організує цей тип відношень, може бути розгорнута повністю, тобто виражати причинову та наслідкову ситуації, на

рівні: 1) **простого речення**, наприклад: *Основними причинами введення жорсткого регулювання даних галузей економіки були обмеження монополії і обмеження конкуренції* (А. Ст., с. 38); **Результат** слухань — категоричне “Ні!” забудові (Вечірній Київ, № 35 (18370), с. 4); 2) **складного безсполучникового речення**, наприклад: **Результат** ми бачимо чи не щодня: аварійні бригади розривають землю і лапають тепломережі (Вечірній Київ, № 6 (18341), с. 3); 3) **складнопідрядного речення**, наприклад: ...лише брутальні дії Катерини II стали **причиною** того, що цей процес пройшов досить хворобливо (Вечірній Київ, № 77 (18412), с. 8); 4) **тексту, у вузькому контексті** (два суміжні речення), наприклад: *Але юридичне визнання козацтва відбувалось не на пустому місці й не з королівської ласки. Це був результат його оновлення в нових політико-правових умовах, після довгої і впертої боротьби за свої права* (Володарі, с. 29); *Протягом 1942 р. окупаційний апарат зумів “викачати” з України левову частку сільськогосподарської продукції... **Наслідок** — голод у всіх великих українських містах і багатьох селах...* (Куб., с. 288); 5) **тексту, у широкому контексті**, наприклад: *Але в реальному житті на розвиток територіальних господарських комплексів переважно впливало галузеве управління, а регіональне — мало в основному пасивний характер і на те були відповідні **причини**. Розглянемо деякі з них...* (Варн., с. 56).

Як варіант, причиновий або рідше наслідковий елемент можуть бути реалізовані тільки формально. Наприклад: *Були **підстави** вірити, що Захід дотримує свої проголошені політичні зобов’язання, ніколи не піде на руку Москві, як в дійсності сталося...* (Броди, с. 16). Підстави, про які йдеться в реченні не експлікуються ні у вузькому, ні в широкому контексті. У цьому випадку каузативність виражена імпліцитно, у підтексті.

КК може бути не розкрита повністю, а тільки вводити один із елементів, наприклад, сполуки: *шукати привід, знаходити привід, мати підстави*. Такі вирази функціонують у КК з перспективним наслідком та абстрактною причиною. Наприклад: *Анно, щораз **шукатиму** привід зустрітися і таки доможусь свого* (Д. Міщ., с. 397). Антецедент КК може конкретизуватися в

подальшому контексті (повідомленням про знайдений привід). Тоді КК стає повноцінною. В іншому випадку КК є неповною. Сема приводу може виступати експліцитно або імпліцитно в попередньому або подальшому контексті. Прикладом імпліцитного представлення антецедента є такі речення: *Зачинилися в ложниці і шепталися, шепталась і йойкали мало не до полудня, а в полудень наставниця Данаїна залишила-таки терем і знайшла місце та привід здибатися з кривим братом Мезаміра Келагастом* (Д. Міщ., с. 242); — *У вас, панотче, мало не щодня знаходиться привід заглянути у свій закапелок, — засміявся Григорій Стратонович* (М. Ст., 4, с. 157). У подальшому контексті не має конкретної вказівки на те, який саме привід для дії знайшов суб'єкт, але дієслово вжите у формі минулого часу, доконаного виду завуальовано його представляє. У деяких випадках антецедент експлікується в межах речення або складного синтаксичного цілого: *Привід завжди знайдеться — горя в усіх достатньо* (Вас. Шевч., с. 556).

2.3. Прийменники як засоби вираження каузативності в простому ускладненому реченні

Прийменникова система української мови є досить розгалуженою і постійно викликає інтерес з боку науковців [163; 204; 162; 59; 140]. Останнім часом активно і детально прийменникову систему української мови розробляє Донецька лінгвістична школа під керівництвом А. П. Загнітка [117]. Крім того, існує низка праць, у яких досліджено прийменниковий комплекс української та інших східнослов'янських мов у світлі теорії каузації [142; 139; 202; 140; 368; 240; 44; 275; 46; 113; 80; 114; 301; 302; 307; 359; 360; 361; 184].

Традиційне трактування прийменника як службової частини мови в сучасній лінгвістиці підлягає перегляду. Прийменник розглядають як

аналітичну синтаксичну морфему, яка сполучається з субстантивом і утворює з ним одне функціональне слово [63, с. 330]. Такі сполуки іменують *прийменниково-відмінковими формами* (ПВФ). Вони є засобом каузативного ускладнення простого речення й одним із основних засобів вираження каузативних відношень. Г. О. Золотова, Н. К. Онипенко у своїх дослідженнях оперують терміном *синтаксема* й виділяють каузативні синтаксеми [239; 240; 129, с. 295]. В інших дослідженнях вжито терміни *детермінант причини* або *поширювач зі значенням причини, наслідку, стимула, підстави, приводу, результата* [291, с. 88; 59, с. 249; 282, с. 160; 273; 274].

Попри те, що прийменнику властиві також категорійно-дейктичне (морфологічний аспект) та контекстно-лексичне (індивідуальне вторинне) значення, його синтаксичний потенціал є найбільш значущим [117, с. 6; 181]. Прийменник розглядають як складову частину сполучників, які функціонують як засоби зв'язку в СР, наприклад: *завдяки — завдяки тому що, через — через те що* [71, с. 29].

У вираженні каузативних відношень, у яких перебуває іменна каузативна синтаксема з предикатом речення, бере участь прийменник, який разом з іменником становить єдине ціле.

У плані функціонально-синтаксичної синонімії каузативні прийменниково-відмінкові форми зближуються з прислівниками у функції обставини. ПВФ притаманна вторинна предикація, вони є своєрідними трансформами підрядної частини складного речення і демонструють поширене в синтаксисі явище “згортання, конденсації вихідної структури” [57, с. 168]. Найчастіше каузативні ПВФ, які виконують функцію адвербіального поширювача в реченні, є згорнутим варіантом антецедента. Пор.: *Вона плакала від радості. Вона плакала, тому що була рада.*

У праці “Українські прийменники: синхронія і діахронія” запропоновано об'ємну класифікацію прийменникового комплексу української мови й виділено: 1) власне-прийменники, 2) слова, ужиті в значенні прийменників, 3) слова, що постають у функції прийменника, 4) слова, що тільки за аналогією

виступають прийменниками, та 5) слова, що вжиті okazіонально як прийменники [117, с. 8-9; 121, с. 18].

Зважаючи на неоднорідний та розмаїтий склад корпусу прийменників в українській мові, можна цілком погодитися з запропонованою класифікацією. Однак для того, щоб уникнути термінологічної плутанини, у пропонуваному дослідженні усі розглянуті форманти об'єднано під терміном *прийменник*.

Класичним є погляд, згідно з яким у реченні за допомогою прийменника виражається каузативна семантика зі значенням причини [312, с. 465; 313, с. 298-301; 63, с. 340-342]. Прийменники зі значенням наслідку або взагалі не виділяють, або зараховують туди ті ж прийменники, які виражають також значення причини [117, с. 11]. Є також погляд, згідно з яким значення наслідку може виражати прийменник *до* у складі ПВФ “*до* + N gen” [355, с. 50-59]. У пропонуваному дослідженні під каузативними прийменниками розуміємо як прийменники причини, так і прийменники наслідку.

Дослідники каузативних ПВФ групують прийменники на основі різних категоріальних сем: 1) *причина зовнішня / причина внутрішня*; 2) *причина суб'єктивна / причина об'єктивна*; 3) *причина сприятлива / причина несприятлива*; 4) *безпосередня причина (власне причина) / опосередкована причина (умова, обставина, привід)*; 5) *усвідомлена причина / неусвідомлена причина; конкретна причина / абстрактна причина* [368; 44; 303; 301; 304; 306; 212; 213; 283; 369]. Протиставлення *внутрішня причина / зовнішня причина* заявлено в мовознавчих працях, присвячених опису КК, і власне прийменниково-відмінкових каузативів [142; 368, с. 6; 301; 307, с. 180-188; 283, с. 21-58], хоча теорія розгляду каузативності в поняттях *внутрішня причина / зовнішня причина* має своїх критиків [238]. Значення *внутрішньої причини* реалізується в таких КК, у яких збігається суб'єкт каузувальної та каузованої мікроситуацій, а значення *зовнішньої причини* виражають ті КК, у яких різні суб'єкти каузувальної та каузованої мікроситуацій. Крім того, граматисти стверджують, що значення *внутрішньої і зовнішньої причини* розпадається на

два і більше відтінків, хоча сам процес поділу, як зазначає М. І. Степаненко, є складним і суперечливим [307, с. 181].

Каузативність, представлена рядом ПВФ, розпадається на багато відтінків причинового значення. Дослідники виділяють різну кількість груп: *загальна причина, причина походження, причина-генезис, причина-наслідок, причина-компенсація, причини-винагорода, причини-відплата, спонукальна причина, сприятлива причина, причина-сприяння, причина-перешкода, результативна причина, причина обґрунтування, причина врахування, причина-взаємозв'язок, імперативна причина, обов'язкова причина, причина-привід, причина-підстава, причиново-цільова мотивація, мотив, відповідність / невідповідність*, [59, с. 249; 44; 274, с. 21-24; 303, с. 131-133].

Прийменник може виражати каузативність на таких синтаксичних ярусах: 1) словосполучення (*нерівний від хвилювання [голос]*); 2) просте семантично ускладнене речення (*Його голос був нерівний від хвилювання*); 3) складне речення або складне синтаксичне ціле (*Він хвилювався. Від цього його голос був нерівним*) [328, с. 195].

У пропонованому дослідженні умовно виокремлено розгляд прийменників у системі простого ускладненого речення як прототиповий варіант.

У складі прийменникового каузатива прийменники можуть сполучатися з іменниками, займенниками та прикметниками. Пор.: *Він не купив авто з причини браку грошей. Він не купив авто з різних причин... В нього не було грошей. З цієї причини (з причини цього) він не купив авто.* Сполуки “*прийменник + іменник*” притаманні простому ускладненому реченню. Як було сказано вище, такий іменник є конденсованим варіантом підрядної частини складного речення. Вживання таких ПВФ комунікативно виправдане в зв'язку з мовною економією [87]. Пор: *Він не прийшов на заняття через те, що [він] захворів.* → *Він не прийшов на заняття через хворобу.* Сполуки “*прийменник + займенник*” або “*прийменник + прикметник*” властиві складному речення або складному синтаксичному цілому, оскільки компоненти

каузативної ситуації потребують конкретизації в попередньому або наступному контексті. КК, модельовані сполуками “прийменник + займенник” містять вказівку на причинову ситуацію, що виражена попереднім контекстом (у частині складного речення або в окремому реченні). Сполуки “прийменник + займенник” виконують функцію сполучникового засобу в складному реченні, і тому розглянуті як аналоги сполучників. Такі КК з розгорнутим виявом антецедента можуть трансформуватись у прості речення з прийменниково-відмінковою формою, або у складнопідрядні речення. Пор: *Він святкував день народження, у зв'язку з чим не прийшов на заняття. Він святкував день народження. У зв'язку з цим він не прийшов на заняття. → Він не прийшов на заняття у зв'язку зі святкуванням дня народження. Він не прийшов на заняття у зв'язку з тим, що святкував день народження.*

Прийменниковий каузатив, подібно до інших типів КК, може виражати належність до причиново-наслідкових відношень двох типів: *causa* і *ratio*. Більшість прийменників можуть виражати обидва типи каузативності залежно від семантики субстантива у складі ПВФ, деякі іменники є спеціалізованим засобом вираження одного з видів. Так, прийменники *у відповідь на, у результаті, внаслідок тощо* представляють каузативність типу *causa*, а прийменники *зважаючи на, виходячи з, на підставі, з міркувань, у світлі* презентують каузативність типу *ratio*.

Каузативні прийменники зазвичай сполучаються з відпредикатними іменниками, оскільки причина — це непередметна сутність. Такі відпредикатні іменники можуть виражати подію, дію, стан, процес, якість (*внаслідок вибуху, через учинок, з радості, у зв'язку з покращенням, через впертість*).

Деякі вторинні каузативні прийменники, крім іменників, можуть сполучатися з прикметниками та присвійними займенниками. Такі прикметники виступають в інтерпозиції, наприклад: *з різних причин, з відомих причин, з тактичних міркувань, з вашої вини*. Можливе варіантне представлення антецедента прийменниково-іменниковою сполукою і прийменниково-прикметниковою сполукою, наприклад: *з тактичних*

міркувань — з *міркувань тактики*, хоча в деяких випадках можливе тільки одне представлення каузативності. Пор.: з *міркувань безпеки* — *з *безпечних міркувань*; з *ідейних міркувань* — *з *міркувань ідеї*. Прикметники, вжиті в сполуках з прийменниками, можуть мати різний рівень конкретизації причини.

Особливістю прийменниково-відмінкового каузатива є синонімія: окремі прийменники можуть сполучаються з тими ж самими іменниками [295, с. 53]. КК, при цьому, виражають ті самі або подібні відтінки каузативного значення. Наприклад, взаємозамінність прийменників з та *від* із семантикою “причина-походження” у таких сполуках: з *радості* — *від радості*, з *голоду* — *від голоду*, з *болю* — *від болю*, з *страху* — *від страху*, з *жалю* — *від жалю*. Пор.: *Капітан неголосно скрикнув з радості* (К. Чапек); *Докія аж мукнула від радості* (Андр., с. 498).

Л. М. Руденко, яка аналізує обставинно-детермінуючі конструкції каузальної семантики в сучасній українській мові, виокремлює такі групи прийменників: з постійною каузальною семантикою, з каузальним і некаузальним значенням, без каузально-критеріального значення [274, с. 23-24].

За семантикою, взявши за основу класифікацію Л. М. Руденко з деякими змінами термінологічного характеру, каузативні прийменники поділяємо на три групи: 1) одиниці з постійною каузативною семантикою; 2) одиниці, які поєднують каузативне і некаузативне значення; 3) одиниці без каузативно-критеріального значення. У цьому розділі розглянемо першу і другу групи прийменників, оскільки вони є спеціалізованими засобами вираження КВ.

За семантикою каузативні прийменники поділяємо на **причинові** та **наслідкові**.

До **причинових прийменників із постійною каузативною семантикою** належать такі одиниці: *зادля, заради, з причини, з приводу, за нагоди, на честь, під виглядом, під приводом, відповідно до, залежно від, за прикладом, у відповідь на, у силу, волею, за рахунок, з огляду на, зважаючи на, виходячи з, під впливом, під дією, під тиском, під тягарем, завдяки, на знак, судячи з, на підставі, на ґрунті, згідно з, спираючись на, у надії на,*

сподіваючись на, за допомогою, у покарання за, у нагороду за, за підтримки. За допомогою цих прийменників сформовані такі ПВФ причини: *виходячи з + N gen, від/од + N gen, відповідно до + N gen, внаслідок + N gen, волею + N gen, з вини + N gen, з волі + N gen; з ініціативи + N gen, з міркувань + N gen, з мотивів + N gen, з нагоди + N gen, з огляду на + N acc, з подання + N gen, з подачі + N gen; з приводу + N gen, з причини + N gen, з/із/зі + N gen, за + N acc, за + N acc, за ініціативи + N gen, за починанням + N gen, за почином + N gen, за прикладом + N gen, за рахунок + N gen, завдяки + N dat, залежно від + N gen, заради (ради) + N gen, зважаючи на + N acc, згідно з + N inst, з-за + N gen, на + N acc, на ґрунті + N gen, на знак + N gen, на основі + N gen, на підставі + N gen, на підтвердження + N gen, на честь + N gen, під + N acc, під виглядом + N gen, під впливом + N gen, під дією + N gen, під приводом + N gen, під тиском + N gen, по + N dat, спираючись на + N acc, сподіваючись на + N acc, судячи з + N gen, у винагороду за + N acc, у відповідь на + N acc, у зв'язку з + N inst, у знак/в знак + N gen, у міру + N gen, у нагороду за + N acc, у надії на + N acc, у подяку за + N acc, у результаті + N gen, у світлі + N gen, у силу + N gen, через + N acc; і такі ПВФ наслідку: на + N acc, до + N gen.*

Каузативні ПВФ із причиновим значенням виражають такі основні відтінки:

1) загальна причина: *через + N acc, за + N acc, з огляду на + N acc, з причини + N gen, з-за + N gen, заради (ради) + N gen, за рахунок + N gen.* Наприклад: ...*Болерові стало соромно за свої слова* (Соб.², 1, с. 468). Наприклад: ...*Оленки, що недавно мала в школі декілька низьких оцінок; не з-за своєї нездібності, а з-за пустощів і недбальства* (Барк., с. 6); *Ольга плакала тільки з причини батькової близької смерті* (Вільде², с. 144); *Чернь козацька брала його часто ватажком заради воєнної доблесті, а скидала через строгість* (Володарі, с. 98); — *Якщо хтось і видужує, то це, мабуть, за рахунок неправильно поставленого діагнозу* (Донч., 5, с. 431).

2) **причина-джерело:** *від/од* + N gen, *з/із/зі* + N gen, *по* + N dat.

Наприклад: *Кінь був у милі, тремтів від утоми* (Донч., 4, с. 117); *Осавулиха йшла і не знала, де діти очі од сорому* (Н.-Лев., 3, с. 61); *Дядько Сапрон аж спотів від горілки та крику* (Журба, с. 51); *Інна з чемності відсіла від них, примостилась із стільцем за грушею...* (Гонч., 6, с. 84); *Пан схопивсь, з переляку втратив голос і не міг навіть крикнути ...* (Н.-Лев., 3, с. 74); *А ясно хто: в кого жінку одбив — з ревнощів* (Гол., 2, с. 68); *Йому по старості літ здавалося, що з-під землі втікають біблейські кити і що вже надходить страшний суд* (М. Ст., 4, с. 7);

3) **причина-перешкода** (фактор, що не сприяє здійсненню наслідку, виникненню позитивного результату): *за* + N inst, *через* + N acc, *з вини* + N gen; *завдяки* + N dat. Наприклад: *От любимось з Мотрею, а через хазяйство нема часу і побалакать, поспівать любенько вкупці* (К.-Кар., с. 273); *... доставка провіанту затримується на два-три дні через погані дороги* (Лев., с. 120); *За клопатами, за працею Семен й забув про своє “прошеніє”* (Коц., 1, с. 143); *З танку кричав щось Юхим, але за шумом та гвалтом жодного слова його не було чути* (Гол., 2, с. 319); *На жаль, цей лозунг здійснено сьогодні серед нас у величезних масштабах і з вини жахливого фатуму* (Галан, 2, с. 591); *Бо коли солдат звалився з ніг лише завдяки своїй власній... необачності, за це його треба суворо карати* (Гонч., 1, с. 337);

4) **причина-сприяння** (фактор, що сприяє виникненню бажаного наслідку): *завдяки* + N dat, *через* + N acc. Наприклад: *Завдяки старанням нового губернатора вдалося розмістити замовлення на купівлю провіанту і коней* (Лев., с. 368); *Через їх молитви бог мене спас і вирвав з рук диявола* (Кв.-Осн., с. 102);

5) **результативна причина:** *внаслідок* + N gen, *у результаті* + N gen, *з огляду на* + N acc. Наприклад: *Внаслідок такого спрощеного планування села наскрізні вулиці лишилися незахищеними від вітру і зимових хуртовин* (Довж.², 4, с. 84); *З огляду на всі вжиті заходи, грізна вежа на двадцять п'ятий день була вже зовсім готова* (Сенч.¹, с. 139);

б) **раціональна причина** (із семантикою врахування, обґрунтування, мотивації, пояснення): *зважаючи на* + N асс, *судячи з* + N gen, *виходячи з* + N gen, *з міркувань* + N gen, *з мотивів* + N gen, *з огляду на* + N асс, *у світлі* + N gen, *спираючись на* + N асс. Наприклад: *Вони просять запитати, чи їм чекати далі, чи, може, з огляду на пізній час прийти завтра вранці* (Смол., 4, с. 281). *...я, також зважаючи на світову й пана Зброжека грошову катастрофу, відповім лише одне: квартиранти платитимуть за квартиру безпосередньо мені, стільки ж, скільки платили панові маклеру...* (М. Кул., с. 346); *...з міркувань безпеки його були лишили за милію до монастиря в лісі з двома охоронцями...* (Стар., с. 372); *Придивившись, я розрізнив постаті двох, судячи з голосу, молодих жінок* (Вовчок¹, с. 465); — *Чого ж нам побажати цієї ночі й що заповісти нашим нащадкам, якщо, виходячи з усіх даних, чимало з нас зачепить, так би мовити, снарядом або накриє хвиля?* (Довж.², 3, с. 45); *“Учень повинен вірити”, — твердили викладачі, спираючись на авторитет усе того ж, препарованого попами, Арістотеля* (Перв., с. 63); *Причому в світлі останніх подій... евакуація Галини в пошуках заробітку виглядала досить логічною, хоча й справді несподіваною* (Кок., с. 43); — *Це ви з мотивів перестраховки?* (Гонч., 4, с. 130);

7) **компенсаційна причина**: а) негативна дія, яка заслуговує на відплату (*за* + N асс). Наприклад: *У кінці майдану звелів Семенові Задвірному проповзти десяток метрів по-пластунськи за балачку* (Андр., с. 282); *Вас би закували за ці пісні, а вони їх співають у присутності таємної поліції* (Андр., с. 517); *Звелів його тільки ув'язнити за непокірливість і самочинство* (Загр.², с. 205); б) позитивна дія, що отримує винагороду: *за* + N асс, *у подяку за* + N асс, *у винагороду за* + N асс, *у нагороду за* + N асс. Наприклад: *... аж сам себе похвалив за догадку* (М. Ст., 3, с. 159); *Чи це твоя подяка за моє добре серце?* (Март., с. 8); *Андрій Венедович похвалив Степана за його намір учитись ...* (Підм., с. 43); — *Та, може, в подяку за нашу ласку, Трохимкові нашому не так часто вуха мнятиме* (Гол., 3, с. 383); *Наче у винагороду за всі страждання, доля послала їй нареченого* (Ков., с. 15).

8) **причина-привід**: *за* + N асс, *з приводу* + N gen, *з нагоди* + N gen, *на честь* + N gen, *на* + N асс. Наприклад: *Потім почали сваритись. Так, ні за що. За дрібниці* (Вас., с. 89); *Він відразу хотів був почати з обурення з приводу самовара, але це було б надто трафаретно* (Коп., 2, с. 52). *З нагоди весни, тепла і сонячного дня майданчик перед школою кипить дітворою* (Сенч.¹, с. 75); *Арку збудовано на честь десятиріччя Закавказької Федерації* (Донч., 2, с. 189); *Голова колгоспу скаржився на примусову працю* (Довж.², 3, с. 176).

9) **вигадана причина**: *під виглядом* + N gen, *під приводом* + N gen. Наприклад: *І я вже на перший раз питаю: чи не думають ці критики і мовознавці під виглядом боротьби з архаїзацією мови запровести канцеляризацію мови?* (Горд., 2, с. 531); *Під приводом розшуків земляків мало не цілу годину вештався там, приглядаючись* (Гол., 3, с. 28); *Я поклонився їм, вдячний за увагу і пошану* (Довж.², 5, с. 255);

10) **дієва причина** (активний фактор впливу на об'єкт каузації): *під впливом* + N gen, *під дією* + N gen, *під тиском* + N gen, *під* + N inst. Наприклад: *...їх історична доля змінюється під впливом цих подій, під впливом тієї величезної жертви, що її вніс наш народ в історію людства* (Довж.², 4, с. 316); *Запеклися ті сльози під гарячою тугою, скаменіли їх обличчя під лихою годиною ...* (Мирн.¹, 4, с. 59); *Маємо вимушену, під тиском обставин і дією серйозних причин відмову частини українців від своєї мови і всі пов'язані з цим ненормальні наслідки для суспільства* (Дз., с. 173);

11) **мотивувальна причина**: *у надії на* + N асс, *сподіваючись на* + N асс. Наприклад: *Виходячи з села і сподіваючись на хазяйську одяжу, вона свою новішу зоставила вдома* (Мирн.¹, 3, с. 100); *Інші, в надії на заробіток, прискорили ходу* (Панч², 5, с. 343); — *Степаниду Ворожбитову мало не побив. За шматок береста* (Андр., с. 208);

12) **цільова причина**: *на знак* + N gen, *у знак/в знак* + N gen, *на підтвердження* + N gen. Наприклад: *Цей чудовий карнавал я організував на знак любові до двічі Героя, йому на втіху і розвагу* (Мин., с. 224); *Він опустив*

очі, кивнув головою **в знак згоди**... (Бедз., с. 110); **На підтвердження своїх слів** бабуся повела нас під повітку... (Сенч.¹, с. 112);

13) **причина як стимул, поштовх, подразник: у відповідь на + N асс, на + N асс.** Наприклад: *У відповідь вітрові, у відповідь на свою злобу Картопля сердито закалатає в калаталку...* (Коп., 1, с. 91); *Чепурненька покоївка, що вийшла на дзвінок, упізнавши Павлушину матір, привітно всміхнулась і допомогла роздягтись* (Гол., 2, с. 383);

14) **причина як підґрунтя, основа, підстава: на основі + N gen, на ґрунті + N gen, на підставі + N gen, спираючись на + N асс, за + N асс, з мотивів + N gen.** Наприклад: *Я міг би довго жити й творити багато лише на основі добра, на основі позитивних стимуляторів* (Довж.², 5, с. 273); *На ґрунті національних рахунків щоразу виникали її чвари особистої натури...* (Єфр., с. 410); *Програма нашої освіти у нас на селі складалася на підставі споконвічних традицій і на підставі життєвих умов* (Вишня, 1, с. 122); *...його за тихість та лагідність* вдачі жінки-гектарниці називають вуйком (Гонч., 5, с. 382); *Спираючись на ці неписані закони, я можу вас розчавити як черв'яка* (Галан, 1, с. 407); *Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду* (Варн., с. 79);

15) **імперативна, обов'язкова причина: у силу + N gen, волею (з волі) + N gen; у міру + N gen.** Наприклад: *Я ніколи не забуду, що волею війни і вашою волею інженер Корн чотири роки в крицевій тюрмі одержує від вас накази і чини* (Корн., с. 49); *Талановиті відкривають, а вона повторює те, що люди бачили і знають, але в силу обставин позбавлені його* (Андр., с. 417); *Часто він думав, що лікарі в силу своєї професії набули звичку співчувати хворим, і тому хто знає, щире це співчуття чи добре засвоєна звичка?* (Тют., с. 206); *Але в міру спротиву людини натиск на неї все посилюється...* (Багр.², с. 153);

16) **причина-взаємозв'язок, взаємозумовленість, відповідність: у зв'язку з + N inst, згідно з + N inst, залежно від + N gen, під + N асс,**

через + N асс, **відповідно до** + N gen. Наприклад: *Ми тебе звільняємо від агітаторських обов'язків у зв'язку з хворобою Євгенії Григорівни* (Донч., 5, с. 343); *...я тільки зараз звільнений з-під арешту, згідно з домовленістю уряду з...* (Смол., 2, с. 656); *І тільки в Чадаку, коли під настрій погодився їхати в Голодний степ на відкриття, здалося, що й цей родинний інцидент він викинув з голови і відчув полегшення* (Ле², 2, с. 550); — *Живуть залежно від таланту* (С. Ол.², с. 220); *Ми говорили про стилияг, про бешкетників, про тих молодиків, у яких через надмірне захоплення футболом голова часом відстає в своєму розвитку від ніг* (А.-Дав.², с. 122); *Учні, відповідно до його авторитету й предмету, який він читав, прозвали його Соломоном* (Багр.¹, с. 14);

17) **причина як ініціатор: за прикладом** + N gen, **з подання** + N gen, **за починанням** + N gen, **за почином** + N gen, **за ініціативи** + N gen, **з ініціативи** + N gen, **з волі** + N gen; **з подачі** + N gen; **з вини** + N gen. Наприклад: *Отаку угоду про створення Єдиного економічного простору з подання Президента ратифікувала Верховна Рада...* (А. Шевч., с. 457); *Іспанці за почином Колумба почали захопувати в свої руки острови, а далі й часті суші середньої Америки* (Фр.², 47, с. 339); *З ініціативи обкому КП України на базі Ужгородського педучилища в 1950 р. було створено учительський інститут...* (С. Міщ., с. 248); *...далі ти топчеш чужі землі за прикладом свого сусіда й повелителя...* (Р. Ів., с. 6); *Поки що знав лише одне: “замикання” сталося з вини чи волі якогось Савки Горобця* (Коз., с. 135); *Про деякі з них з подачі вищих партійних органів повідомляла тодішня преса* (М. Дор., с. 142).

Каузативні ПВФ із наслідковою семантикою мають такі основні відтінки:

1) **власне наслідок: на** + N асс. Наприклад: *Сьогодні, на велике невдоволення нам обом, мене спаровано з Куторкіним...* (А.-Дав.³, с. 259);

2) **кінцевий результат: до** + N gen. Наприклад: *Читала до перевтоми, але й це не заспокоювало її* (Рейм., с. 16).

2.4. Прислівники як засоби вираження каузативності в простому ускладненому реченні

Каузативні прислівники української мови належать до класу обставинних. Обставинні прислівники виділяють на основі семантико-синтаксичних та функціонально-семантичних критеріїв. Існує думка щодо можливості поєднання граматичного і лексичного значень прислівників [314, с. 430; 312, с. 448-449]. Більш прийнятним, як видається, є потрактування прислівників, запропоноване в низці досліджень І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської. Мовознавці визначають прислівник як особливий синтагматичний клас слів, що має семантико-синтаксичне значення [64, с. 185; 63, с. 298-300]. Прислівник загалом і обставинні прислівники зокрема виражають непроцесуальну ознаку дії (стану або якості) або предикативну ознаку щодо основної ознаки (динамічної або статичної) [312, с. 446-447; 172, с. 499; 63, с. 298-300; 255, с. 288]. Обставинні прислівники можуть виражати різні відношення дійсності: просторові, часові, цільові, а також *причинові*.

У функціонально-синтаксичному плані каузативні прислівники є дериватами відповідних детермінантних підрядних частин СПР, у нашому дослідженні підрядних причини, і зберігають ті ж семантичні зв'язки, якими пов'язане головне речення з підрядним [64, с. 185-187; 87; 305; 63, с. 305]. Зважаючи на відсутність підтипу наслідкових прислівників, *каузативні прислівники* і *прислівники причини* є еквівалентними термінами. Термін “*прислівники причини*” можна зустріти в багатьох працях із граматики [185, с. 243; 66, с. 160; 312, с. 453; 63, с. 307; 255, с. 289]. Синтаксичний принцип поділу переважає в підходах до класифікації прислівників на значеннєві розряди. Каузативні відношення як різновид обставинних відношень у реченні виражають обставинні *прислівники причини*, як їх традиційно називають, або

каузальні прислівники [228; 305; 303, с. 128]. Оскільки такі прислівники актуалізують КВ в реченні, ми називаємо їх *каузативними*.

Каузативні прислівники, які релізують каузативні відношення або причинове обґрунтування певної ознаки, вираженої предикатом, разом із прислівниками часу, місця і допустовості вводять певний уточнювальний компонент щодо умов і обставин, за яких відбувається дія. На відміну від значень часу і місця, які мають детальні відтінки, значення причини в прислівниках виражене найбільш узагальнено [185, с. 243]. Функція вираження усього розмаїття каузативних відношень на рівні простого семантично ускладненого речення належить ПВФ, а на рівні складного речення — сполучникам та сполучним словам. Прислівники — це кількісно невелика група лексем, які зазнали процесу адвербіалізації. Процес “скам’яніння” можна простежити на прикладі прислівника *зозла*, який у творах Панаса Мирного вживається переважно як прийменниково-іменникова сполука, а в творах пізнішого періоду і працях сучасних авторів оформився як прислівник. Пор.: *Він зо зла уп’явся руками у свою нечесану куштру* (Мирн.¹, 2, с. 218). — *Отак можна було і в дурні пошитись, — і зозла сплюнув у траву* (Гонч., 2, с. 512). Тлумачення й ілюстрацію вживання тодішнього прислівникового новоутвору *зозла* подає в одній зі своїх статей І. Нечуй-Левицький: “*зозла*, со злости. “Накапостив зозла” (Н.-Лев., 10, с. 346). Тобто незначна кількість ПВФ зі значенням причини адвербіалізувалась і за своєю будовою є застиглими або змертвілими формами, що зберегли, однак, категорійну семантику каузативності [313, с. 297].

У КК з причиновими прислівниками консеквент виражений у розгорнутій формі (переважно дієслівним предикатом), а антецедент експлікований у згорнутій формі (прислівником). Наприклад, у реченні “*То він спересердя сказав*” консеквент — *він сказав*, а антецедент — *спересердя*.

Дослідники звертають увагу на функціональну співвіднесеність прислівників, зокрема причини, із відповідними підрядними детермінантними (обставинними) частинами у складнопідрядному реченні, зважаючи на їхню

спеціалізованість у вираженні такого ж типу відношень, якими пов'язується підрядна частина з головною [24, с. 251; 63, с. 302; 360, с. 67].

Особливістю каузативних прислівників є їхня здатність конденсувати в одній словоформі каузативний маркер та смисл підрядної частини, у яку вони можуть розгортатись. Пор.: *Він **спересердя** кинув у мене черевиком.* — *Він кинув у мене черевиком, **бо був сердитий*** або *Він кинув у мене черевиком, **тому що розсердився***. Проте, на відміну від підрядних речень, у яких сполучники можуть відтворювати різні відтінки каузативної семантики, прислівники здатні виражати тільки загальнопричинові відношення.

До каузативних прислівників належать такі форми, що виявляють семантику причини в синтаксичному оточенні і пов'язані з предикативним центром речення каузальними відношеннями: *спросоння, спроста, спохвату, спересердя, сп'яну, спрожогу, згарячу, знічев'я, зозла, зопалу, зосліпу, зострашу, здуру, знестямки, поневолі, віднехотя, принагідно, тому, чому (чом), чомусь, чогось, недарма, недаром, нащось, нізащо, неспроста, недурно, безпричинно, безпредметно, безпідставно, даремно, дарма, дурно, вимушено, умисне*. Наприклад: *Певно, **спросоння** в мене голова не дуже варила, бо я майже нічого не міг збагнути* (Сміл., 2, с. 140); *...людина, котрій болить, **спроста** не покривдить, бо в такім стані сама добрішою стає до всього живого* (Гонч., 6, с. 327); *Осавула, довідавшись про цей Миколин та Кавунів вчинок, **спересердя** пішов до пана й розказав, що молотники крадуть з панського току жито ...* (Н.-Лев., 3, с. 61); — *Який паспорт? — **сп'яну** не міг второпати приятель і навіть мацнув себе за кишеню* (Гонч., 7, с. 81); *Утекла та **спрожогу** як улетить у хату, аж мачуху злякала ...* (Гр.¹, с. 54); *Саркісьян, якому належала тальоша [галоша] ... і який був черговим, **згарячу** вихопив тальошу [галошу], надів її на босу носу й подався* (Багр.², с. 385); *А то **знічев'я** він не тільки вікна поб'є, а й піч може розвалити* (О. Рил., с. 18); *Я спочатку **зопалу** вам понаписував, золоті, так би мовити, гори пообіцяв* (Кок., с. 189); *Він кричав так люто, а його обличчя було таке страшне, що я, **зострашу**, кинувся геть із кузні...* (Гр.², с. 234); — *Це чи не Афонька **здуру** пустив їх сюди?* (А.-Дав.²,

с. 147); *Василина вхопила торбу і, як птиця, вилетіла **знести** на фургон туди, де було найгустіше дівчат* (Н.-Лев., 3, с. 148); *Він не мав надії зустрітися уже з своїми дітьми, що **поневолі** кинули його на поталу* (Довж.², 5, с. 197); *Зреештою, цією штукою займатися буде **віднехотя**, принагідне, аби здивувати Краньцовську* (Март., с. 84); ***Принагідно** розповів, як один їхній заводський чималого рангу їздив туристом до Праги і яка там сталася з ним придибенція* (Гонч., 7, с. 161); *Це він тільки тепер так **чогось** засушився* (Гум., с. 40); *Улянці завжди **чомусь** здається, що Людмила Степанівна немов не все сказала, що є в неї якісь невідомі для дівчинки слова* (Донч., 4, с. 46); *Він раптом аж перехилився на стіл і заговорив **нащось** пошепки...* (Гол., 2, с. 260); — *Гм! А, проте, я гадаю, тебе побито **недарма**. Ти, непевне, теж нашкодив, поки мене не було тут* (Твен¹, с. 17); *...вона кожного, хто заїде до неї на ферму, спочатку як слід вилає (здебільшого **нізащо**), а тоді вже розпитає...* (Гонч., 3, с. 289); — *Ти, Мокрино, **неспроста** приходиш пізно додому* (Н.-Лев., 3, с. 114); ***Недурно** Чіпка жалкував про хліб: він був у них, як розважений...* (Мирн.¹, 2, с. 58); *Ви, Семене Івановичу, грамотні, знаєте, усе знаєте, як важко чоловікові терпіти і переносити худу славу **безпричинно*** (Кв.-Осн., с. 400); *Я не люблю **безпредметно** тужити* (Фр.², 2, с. 186); *...ніхто вас не скривдить, нічим не посміє дорікнути чи принизити **безпідставно**, навіть якби хто й знайшовся такий* (Гонч., 7, с. 289); *У нього майнула думка, що **даремно** він витрачає останні сили на пошуки дівчинки, бо її немає, давно вже немає в лісі* (Донч., 4, с. 117); ***Вимушено** залишившись тут, він швидко зрозумів, що його знову жде або смерть, або полон* (Мал.¹, с. 160); *Я **вмисне** добув сніпки під верх, бо корова має на днях розтелюватися* (Андр., с. 248).

Із структурного погляду каузативні прислівники переважно функціонують у реченнях при дієслівному предикаті. Така модель є базовою. Наприклад: ***Зопалу** він погнав коня на доріжку, щоб розвідати її до кінця* (Гонч., 1, с. 256). Каузативні прислівники також можуть обґрунтовувати предикативну ознаку, яка виражена в реченні прикметником у складі дієслівного складеного присудка, а в позиції відокремленого означення —

прикметником або дієприкметником (як напівпредикативним компонентом). Наприклад: *Матюха хриплим голосом **сп'яну** оголосив загальні збори обухівської громади одкритими* (Гол., 2, с. 56); *І одразу ж з вікна з'явилась непричесана **спросоння** Вірунька* (Гонч., 7, с. 72).

Семантична класифікація каузальних поширювачів, зокрема прислівників, розроблена в дослідженнях М. І. Степаненка [303; 304; 305]. Лінгвіст пропонує поділ таких каузальних детермінантів на дві групи: 1) реалізатори значення “конкретна причина”; 2) реалізатори значення “абстрактна причина”. Причому значення “абстрактна причина” може мати такі відтінки, як “невідома причина”, “невизначена причина”, “відсутня причина” [304, 190-193].

Взявши за основу класифікаційний підхід, запропонований М. І. Степаненком, за відтінками каузативної семантики аналізовані прислівники поділено на такі групи: 1) *конкретно каузативні*; 2) *приховано каузативні*; 3) *антикаузативні*.

До *конкретно каузативних прислівників* відносимо лексеми, які у своєму значенні мають чітку вказівку на причину. До прислівників конкретної каузативної семантики відносимо такі: *спросоння, спохвату, спересердя, сп'яну, спрожогу, згарячу, знічев'я, зозла, зопалу, зосліпу, здуру, знестямки*. Такі прислівники можна розгорнути в підрядну частину складного речення. Наприклад: *Очманілі **спросоння**, вихоплювались з вагонів, кидались у світ титанічних кошмарів, моторошних видінь* (Гонч., 4, с. 85). — *Очманілі, **тому що щойно прокинулись**...*

До *приховано каузативних прислівників* відносимо лексеми, які не виражають чіткої вказівки на причину, однак причина може бути зрозуміла з контексту. Такі прислівники вказують “натяком” на існування певної спонуки, яка формально не експлікована. До прислівників прихованої каузативної семантики належать: *навмисне, нащось, недарма, недаром, недаремно, неспроста, недурно, чомусь, чогось*. Ці прислівники вказують на існування певної причини, розкриття якої припадає на близьке валентне оточення,

широкий контекст, або вона не експлікована взагалі. Наприклад: — *Це вже моя смерть приходила по мене! Це недурно* прилетіла в хату ластівка, — сказала Нимидора дочці (Н.-Лев., 3, с. 125); *Нащось* погладивши обкладинку, він поклав альбом на полицю і повернувся назад до столу з тим же відчуженим виразом (Андр., с. 458-459); *Золоте серце і купа розуму... Недаремно* він скінчив Дублянський агрономічний інститут (Рейм., с. 10).

До *антикаузативних прислівників* відносимо лексеми, які займають відповідну обставинну позицію і формально вказують на причину, проте за своїм значенням вони вказують на відсутність певної причини або радше на незрозумілість її для мовця. Прислівники цієї групи ілюструють розбіжність між причиновістю логічною і лінгвістичною. Попри відоме твердження, що у світі немає нічого безпричинного, каузативність мовна широко використовує арсенал засобів, що виражають формальну відсутність причини, за якою постає їхня невизначеність, невідомість або неважливість для мовця. До каузативних прислівників невизначеної семантики відносимо такі: *випадково, мимовільно, безпричинно, безпредметно, безпідставно, безневинне, даремно, задарма, дурно, ненавмисне, нізащо*. Наприклад: *Гасав мотоциклом, своєю скаженою “Явою” по всьому надбережжю, доки вривався у натовп дітей піонерського табору... Сталося ненавмисне, розігнав мотоцикл і не стримав, та хіба це виправдання?* (Гонч., 6, с. 12).

Каузативні прислівники невизначеної семантики вступають в антонімічні відношення з прислівниками прихованої семантики: *навмисне* — *ненавмисне*, *даремно* — *недаремно*, *дурно* — *недурно*. Щодо валентного оточення, то прислівники *навмисне, недаремно, недурно* вказують на існування мотиву, про який ішлося у попередньому або наступному контексті, тоді як прислівники *ненавмисне, даремно, дурно* можуть мати пояснювальну аргументацію, доведення або не мати її. Пор.: *Вона показала йому навмисне, аби відбити в опришка охоту зманювати Великого Цимбаліста...* (Фед.², с. 108); *Даруйте. Ненавмисне вас образив* (Пон., с. 103).

Значення невизначеності нівелюється у випадку вживання цих прислівників із запереченням або різного роду уточнювальними словами. У таких ситуаціях стверджується про існування якоїсь причини, і такі прислівникові сполуки слід тлумачити як приховано каузативні. Наприклад: *Не часто це з нею [Шпачихою] трапляється і ніколи не безпричинно, завжди на те буде поштовх внутрішній, тільки їй відомий* (Гонч., 7, с. 145); *Зараз він прийшов сюди ніби ненавмисне, розмовляв з санаторцями про се, про те, ніби й не знав, що тут відбувається така важлива для всіх подія* (Зб.², с. 121).

2.5. Сполучники та аналоги сполучників як засоби вираження каузативності в складному реченні

Теоретичні основи функціонування сполучників, сполучних слів та їхніх аналогів в українській мові, зокрема одиниць зі значенням причини та наслідку, були закладені в працях таких синтаксистів, як С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, С. І. Дорошенко, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, О. С. Мельничук, М. В. Мірченко, І. І. Слинько, К. Ф. Шульжук та ін. [205; 92; 105; 21; 87; 58; 148; 57; 295; 123; 213; 353; 86]. Різні аспекти опису складних речень у світлі теорії каузації в українській мові розглядають у своїх працях О. В. Глотова, Л. І. Дубовик, В. С. Карпалюк, Н. В. Кринська, Н. В. Шульжук, Н. Ю. Ясакова та ін. [81; 151; 354; 367; 365; 173; 106]. Значні напрацювання з цієї проблематики викладено у працях таких російських мовознавців, як В. А. Белошапкова, М. В. Всеволодова, Г. О. Золотова, Н. К. Онипенко, Р. М. Теремова, Н. Ю. Шведова, Т. А. Яценко та ін. [26; 131; 27; 282; 130; 321; 70; 129; 71].

Проте статус каузативних сполучників дотепер не знаходить однозначного тлумачення. У лінгвістичній літературі наявні різні підходи до

визначення сполучників, сполучних слів, їхніх аналогів. Крім того, існують значні різнотлумачення у кваліфікації типів складного речення, викликані наявністю численних перехідних конструкцій (сурядно-підрядних, підрядно-сурядних, безсполучниково-підрядних та ін.). Наразі спостерігаємо відхід від потрактування сполучника суто як маркера синтаксичних відношень, орієнтацію на його функціональний та семантико-синтаксичний потенціал у вираженні певного типу відношень, значне кількісне розширення сполучних засобів у системі складного речення та більш детальні класифікаційні підходи до них, перерозподіл у структурі типів складного речення [366; 86; 351].

За традицією, що склалась у синтаксисі, прийнято розрізняти сурядні та підрядні сполучники. Підрядні сполучники й сполучні слова, які виражають залежність підрядного речення від головного, виступають також засобом вираження різних семантико-синтаксичних відношень між частинами складного цілого. Відповідно до семантики серед підрядних сполучників і сполучних слів виділяють: причинові та наслідкові [313, с. 384-387; 255, с. 305-306]. Окрім сполучника, реалізатором синтаксичної підпорядкованості підрядного речення головному і маркером семантичних відношень між частинами речення може бути відносне слово або зрідка сполучне слово чи вираз, функціонально близький до підрядного сполучника [205, с. 7]. У традиційній граматиці дослідники звертають увагу передусім на причинові сполучники й сполучні слова порівняно з такими ж одиницями наслідку. Причинових сполучників і їхніх аналогів як організаторів зв'язку в СПР кількісно більше, з огляду на те — кращі можливості передачі тонших значенневих відтінків. До них належать такі одиниці: *бо, тому що, оскільки, через те що* та ін. [312, с. 475; 63, с. 350]. До наслідкових сполучників зазвичай відносять лише сполучник *так що*, який функціонує на рівні СПР [295, с. 574-575; 63, с. 350]. Однак дослідники синтаксису обґрунтовано заявляють про розширення групи сполучників наслідку за рахунок лексикалізованих сполук [342, с. 117; 295, с. 576; 146, с. 219; 188, с. 57; 173, с. 5-6; 337, с. 116-120; 148, с. 219-221].

У цьому дослідженні розглянуто як власне сполучники, так і їхні аналоги, які функціонують у системі складного речення й актуалізують каузативні відношення між його частинами. Аналоги тут потрактовано широко як усі сполучні засоби, що не є власне сполучниками. У межах аналогів каузативних сполучників розглянуто:

1) вставні слова (*значить, виходить, виявляється, отже* та ін.);

2) займенники, прислівники (*тому, чому, відтак* та ін.);

3) сполуки:

а) прийменниково-займенникові (*внаслідок цього, внаслідок чого, у результаті цього, у результаті чого, від цього, від того, від чого, завдяки цьому, завдяки чому, завдяки тому через це, через те, через що, у світлі чого, у світлі цього, залежно від цього, залежно від чого* тощо);

б) сполучниково-прийменниково-займенникові (*і внаслідок цього, а в результаті цього, і завдяки цьому, і через це, а через те, і від цього, і від того, і завдяки цьому, а через це, тощо*);

в) сполучників та вставних слів (*і значить, а значить, а отже, і отже, а відтак* тощо);

г) сполучниково-займенникові, сполучниково-прислівникові (*а тому, і тому, а того* тощо);

г) займенників та прислівників із частками (*тому й, того і, звідси й, чому й* тощо).

Усі зазначені аналоги сполучників спеціалізуються на вираженні каузативних відношень на рівні СР. Питання про визнання за ними статусу підрядних, сурядних або що в дослідженні не розв'язується.

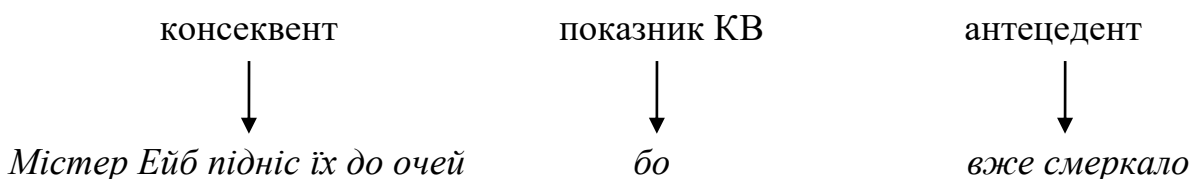
Сполучні засоби в системі СР, подібно до більшості каузативних операторів, можуть виражати КВ двох основних типів: *causa* і *ratio*. Наприклад: *Тарілка розбилась, бо впала зі столу. Можливо, йому не щастить у роботі, бо в нього немає наполегливості.* Дослідники різних мов наголошують на здатності каузативних сполучників представляти такі два типи каузації, potwierджуючи універсальність такого категорійно-значенневого поділу [6,

с. 103; 17; 258, с. 180; 267]. Так, автори “Коммуникативной грамматики русского языка” пропонують розрізняти два різновиди відношень у структурі складнопідрядного речення: *власне-причинові* та *причиново-аргументативні* [129, с. 356]. Пор.: *Я нічого не бачу, бо темно. Ти на вулицю не підеш, бо не зробив уроки.*

Каузативні сполучники та їхні аналоги (*через те, що; унаслідок того, що; завдяки тому, що* тощо) тісно пов’язані з каузативними прийменниками, оскільки вони утворені від базових причинових прийменників (*через + N acc, унаслідок + N gen, завдяки + N dat* тощо). Похідні сполучники зберігають властиві відповідним прийменникам відтінки каузативного значення [63, с. 356]. Пор: *Вони втратили все **внаслідок** пожежі. Вони втратили все **внаслідок того, що** сталась пожежа.* Проте сполучник більшою мірою, ніж прийменник, спрямований у сферу суб’єкта мовлення і може виражати, крім логічних відношень, також інтрепретаційну та модальну семантику [146, с. 214].

Характерною особливістю складних речень є те, що КС має повний вияв: антецедент та консеквент не зазнають редукції або згортання, як це відбувається на рівні простого речення з прийменниково-відмінковими формами. Антецедент і консеквент представлені в розгорнутій формі окремими частинами, побудованими за схемою простого речення. Простим реченням відповідають каузувальна та каузована мікроситуації, кожна з яких має як мінімум предикат, а в переважній більшості суб’єкт та предикат. Наприклад: *Містер Ейб підніс їх до очей, бо вже смеркало* (Чап., 1, с. 455). КК утворена за такою схемою:

Рис. 2.1

СПР із причиновими відношеннями можуть бути сформовані за такими моделями: 1) *консеквент + сполучник (аналог сполучника) + антецедент*; 2) *сполучник (аналог сполучника) + антецедент + консеквент*.

Деякі дослідники синтаксису пропонують поділ КК у формі СР на односуб'єктні та двосуб'єктні або різносуб'єктні. В односуб'єктних суб'єктом каузувальної та каузованої ситуацій є одна особа, у двосуб'єктних (різносуб'єктних) — частини СР позиціонують відмінних осіб у ролі суб'єктів [316, с. 375; 303, с. 130].

Сполучники є важливим, проте не єдиним, засобом експлікації каузативних відношень у структурі складного речення. Поряд із сполучниками значне функціональне навантаження у вираженні каузативної припадає на порядок розташування предикативних частин речення, їхнє лексичне оформлення, заповнювання позицій видо-часовими і способовими формами дієслова-предиката, просодику. Так, В. М. Русанівський наголошував на тому, що наявність відповідних сполучників у складному реченні лише увиразнює або модифікує значення причини, а можливість для функціонування їх створює взаємне розташування предикативних одиниць. Це положення проілюстровано так *“Прокинувся ліс — зійшло сонце. Прокинувся ліс, бо зійшло сонце. Прокинувся ліс, оскільки зійшло сонце. Прокинувся ліс, тому що зійшло сонце”* як приклад того, що ці речення потрібно вважати рівнозначними у презентації каузативних відношень [278, с. 41]. Не відкидаючи такої ознаки, як розташування частин складного речення, все-таки вважаємо, що головна роль у вираженні каузативної належить саме сполучникам і їхнім аналогам.

Питання класифікації каузативних сполучників вирішується в кілька способів. За вираженням каузативних відношень сполучники можна поділити на загальнокаузативні та конкретнокаузативні. Такий поділ каузативних причинових сполучників у російській мові пропонує І. Я. Рібакова [283, с. 70-71]. До загальнокаузативних можна віднести ті одиниці, які, крім значення каузативної, не мають додаткових відтінків значень: *тому що, бо, так що* та ін. Конкретнокаузативні ж сполучники, крім каузативної, містять певний додатковий

відтінок (сприяння, привід, взаємозв'язок тощо). Семантично такі сполучники мотивовані прийменниками, які їх формують: *завдяки тому що, з приводу того що, у зв'язку з тим що*. Е.-О. Хааг пропонує поділ сполучників та сполучних слів на констативно-прагматичні та експресивно-прагматичні, відповідно до того, чи переважає констатація об'єктивного каузативного зв'язку, чи суб'єктивне експресивно-прагматичне ставлення мовця до встановлених зв'язків. Наприклад, сполучник *тому що* відносить до констативно-прагматичних, а сполучник *адже* — до експресивно-прагматичних [337, с. 61].

Значення причини є домінантою у вираженні зумовленості, і навколо цього значення об'єднуються інші (умови, допустовості, наслідку, мети). Так само складнопідрядні речення з причиновими відношеннями можуть виражати додаткові значення за допомогою логічних сполучників підрядності причини, які відіграють виняткову роль у вираженні каузальних відношень. На цей факт звернули увагу багато мовознавців [178, с. 287-292; 87, с. 133-135; 295, с. 551-560; 104, с. 333].

У складному реченні функціонують такі спеціалізовані на вираженні КВ сполучники та аналоги сполучників: *адже; бо; виходячи з того, що; від того, що, відповідно до того, що; внаслідок того, що; до того; до того ж; заради того, що; за рахунок того, що; з приводу того, що; з того приводу, що; з причини того, що; з огляду на те, що; з тієї причини, що; за те, що; завдяки тому, що; залежно від того, що; затим що; зважаючи на те, що; крім того; на знак (того), що; на ознаку того, що; на тій основі, що; на основі того, що; на тій підставі, що; на підставі того, що; оскільки; під виглядом того, що; під впливом того, що; під приводом того, що; під тим приводом, що; позаяк; понеже; раз; сподіваючись на те, що; судячи з того, що; так як; тим більше що; тим паче що; тим що; того що; тому що; у відповідь на те, що; у зв'язку з тим, що, у результаті того, що; у силу того, що; у міру того, як; у надії на те, що; через те що; що; як.*

Сполучники та аналоги сполучників причини виражають такі основні семантико-синтаксичні відношення:

1) **загальна причина** (*адже; бо; з причини того, що; з тієї причини, що; з тим що; того що; тому що; через те що; що*). Наприклад: *Галя зовсім сполошилася, **адже** стара без її допомоги не ходила* (Вал. Шевч., с. 39); *А москаль все покорявся, **бо** любив Марину* (Н.-Лев., 1, с. 71); *В останній час особливо розвиваються суїциди **з тієї причини, що** розвивається депресія — і у молодому, і у літньому віці* (Інформаційний бюлетень, № 25 (774), с. 8); *Усе так само ходила удова на поденицину, та усе менша їй плата була, **затим, що** вона усе старіла, слабіла, все більше тратила міць і прудкість* (Вовчок², с. 221); *Не Мазепа проклятий Іуда, — не стернів Ф. Стичинський, — а нинішній гетьман проклятий Іуда, **того що** не стоїть за Україну і москалі її розоряють* (Володарі, с. 506); *Витягав гармати з вибоїн та ям, машини, що забуксували, легко при тому посміхаючись і жартуючи, **тому що** кінець кінцем наша справа справедлива, ми переможемо* (Довж.², 3, с. 35); *В тому кутку України, де село Кирилівка, завжди було багато між людьми малярів. Мабуть, теж **через те, що** край такий, хоч малюй: в садах та в зорях* (Вас., с. 227); *Бито її, **що** не доглянула дитини, **що** кіт сало стягнув з мисника, **що** Бровка впустили до хати* (Журба, с. 13);

2) **причина-мотив** (*сподіваючись на те, що; у надії на те, що*). Наприклад: *Інші троє “полювали” старанно та уважно. Форст і Гуго — з причин цілком зрозумілих, а Савка **в надії на те, що** коли він упізнає усіх одинадцятьох, то його, нарешті, перестануть мучити, а то й випустять з поліції* (Коз., с. 164); *Лідер у своїх діях не квапиться, **сподіваючись на те, що** природний процес сам по собі гарантуватиме бажаний результат* (Руд., с. 22);

3) **причина-обґрунтування, причина-врахування, причина-умотивування** (*адже; виходячи з того, що; відповідно до того, що; з огляду на те, що; зважаючи на те, що; на тій основі, що; на основі того, що; на тій підставі, що; на підставі того, що; оскільки; позаяк; понеже; раз; судячи з того, що; так як; як*). Наприклад: — *Благаю вашої відповіді панно Яніно. Подумайте, **адже** ваша відмова вб'є мене, мою матір, батька — всіх...* (Рейм., с. 26); *Це робить не тільки можливим, а й доцільним максимально*

деперсоніфікувати конкретних лідерів як об'єктів дослідження, **виходячи з того, що** вони, будучи занурені в суспільно-політичні реалії, перетворюються на їх органічну складову (Руд., с. 157); **Відповідно до того, що** освітня політика пов'язана з економікою, вона визначається як частина Європейської стратегії щодо зайнятості... (Вітте, с. 32); **З огляду на те, що** в ягодах багато вітаміну А, калину вважають профілактикою онкологічних захворювань (Інформаційний бюлетень, № 2 (798), с. 8); **Зважаючи на те, що** споживання кам'яного вугілля у всіх країнах зростає, можна передбачити: незабаром вуглеконів буде не сто, а двісті тисяч і добування вугілля подвоїться (Верн, с. 271); Він вважає, що не можна заперечувати можливість виміру лише **на тій основі, що** методи збору інформації недосконалі (Сис., с. 137); Від них відмовляються просто **на тій підставі, що** вони “за сюжетом не виходять” або “зі стилю випадають” (Довж.¹, с. 364); **Оскільки** я першим вискочив, то й першим перевозив я (Нест.¹, с. 67); **Останні два роки, позаяк** я вже виріс, килимок лежав у скрині ... (Нест.³, с. 93); **І чужинок дружин** приводять вони до оселі своєї. **Понеже** зістарілась Мати Земля й перевівся на ній рід мавок та русалок — першостворених дітей Землі (Кор., с. 553); — Ну, будьмо,— сказав Карно Цар, — **раз** ми земляки, значить — пиймо! (Ян., 3, с. 14); **І судячи з того, що** до виборів залишилося ще багато часу, це лише початок... (Хрещатик, № 65 (3281), с. 4); Тому я й просив тоді царя, щоб він на такий випадок дав нам у допомогу хоч десять тисяч війська, **так як** ми не раз допомагали йому (Лепк., с. 80);

4) **причина-походження** (від того, що). Наприклад: Аж підносило його на возі, аж солодко робилося коло серця **від того, що** таке прибаг (Март., с. 8);

5) **додаткова причина** або **підстава** (до того ж, до того, крім того, тим більше що, тим паче що). Наприклад: Дорога була безпечна, бо перед виїздом гетьмана з Жовкви перейшла туди його передня сторожа і очистила старанно всі ходи й переходи, всі шляхи і стежки з усякого підозрілого й ненадійного елемента. **До того** — день, кілька здорових і добре узброєних гайдуків — можна було їхати безпечно (Лепк., с. 39); Сили були занадто

нерівними, **тим більше, що** татарам допомагала турецька флотилія... (Володарі, с. 59);

б) **причина-привід** (з приводу того, що, з того приводу, що, під виглядом того, що, під тим виглядом, що, під приводом того, що, під тим приводом, що). Наприклад: Президент України В. Ющенко на прес-конференції в Давосі (Швейцарія) висловив жаль **з того приводу, що** угода про зону вільної торгівлі між Україною та Росією (підписана ще в 1993 р.) до цього часу не ратифікована Держдумою Російської Федерації (З. пол., с. 91); Так, білоруський дослідник Володимир Бешанов зазначає, що йому в архівах відмовляються видавати таємні (хоча й розсекречені) документи часів війни **під тим приводом, що** він є громадянином іншої держави (Інформаційний бюлетень, № 21 (817), с. 6);

7) **сприятлива причина** (за рахунок того, що; завдяки тому, що). Наприклад: — Майбутнє, як не дивно, радісне. **За рахунок того, що** в людях добро є, попри всі зловживання та профанацію (Вечірній Київ, № 41 (18376), с. 4); ...серед цих людей, які мали пишні титули й не менш пишній одяг тільки **завдяки тому, що** ціле життя усувалися від вирішення будь-яких справ, не сказали ні разу “так” або “ні” (Загр.¹, с. 323);

8) **причина-відплата** або **причина-винагорода** (за те, що). Наприклад: Докоряти **за те, що** я забув, як вони мене врятували й витягли з моря, — вона не стала (Ян., 2, с. 63); Марченко подякував долі **за те, що** вона подарувала йому востаннє самотність (Ян., 2, с. 325);

9) **причина-відповідність** (залежно від того, що; відповідно до того, що). Наприклад: **Залежно від того, що** відповідь студент, стане зрозумілим, чи самотужки він писав працю (Хрещатик, № 83 (3309), с. 4);

10) **цільова причина** (заради того, що; того ради, що). Наприклад: — Писар новий приїхав. Душа-чоловік. Ну, й випили з ним, **заради того, що** в нас абсолютно однакові переконання (Кан., 3, с. 481);

11) **причина-підтвердження** (на знак того, що; на ознаку того, що). Наприклад: І Леон гордо відвернувся **на знак, що** бесіда скінчена (Фр.¹, с. 249);

— *Ви хотіли мене бачити?* — промовив він, з гідністю вклоняючись, **на ознаку того, що** готовий слухати її (Рейм., с. 38);

12) **імперативна причина** (під впливом того, що, у силу того, що). Наприклад: *Розкол РУП відбувся під впливом того, що* значна частина її членів за головний орієнтир політичної діяльності взяла саме соціальні проблеми... (Укр.², с. 389); — *Гадаю, що кращим вибором для України буде Маккейн. В силу того, що* у нас нині не дуже хороші відносини з Росією (Хрещатик, № 154 (3370), с. 3);

13) **причина-стимул** (у відповідь на те, що). Наприклад: *У відповідь на те, що* уряд видав проект на угоду полякам, українські послы розпочали в парламенті обструкцію... (Ступ., с. 77);

14) **причина-взаємозв'язок** або **причина-взаємозалежність** (у зв'язку з тим, що). Наприклад: *У зв'язку з тим, що* при творенні різних палаталізованих звуків спостерігається різний ступінь наближення язика до твердого піднебіння, ряд дослідників схильні розрізняти відмінні ступені палаталізації приголосних української мови ... (С. Дор., с. 96-97); *Та я помітив, що в міру того, як* він переходить від полотна до полотна, очі його загораються (Андр., с. 231);

15) **результативна причина** (внаслідок того, що; у результаті того, що). Наприклад: *Суть цієї загрози в глобальній дезінтеграції світової економіки в результаті того, що* глобальна капіталістична система виявилась неспроможною в умовах кризи (О. Біл., с. 56); *Носове забарвлення вони одержують внаслідок того, що* видихуване повітря проходить не через порожнину рота, а через носову порожнину (С. Дор., с. 97);

16) **несприятлива причина** або **причина-перешкода** (через те що). Наприклад: *Всі три сотні вчасно не підійшли до міста через те, що* місцевість була нерівна, мокра, з ровами (Гром, с. 177).

Сполучники та аналоги сполучників зі значенням наслідку можуть мати такі відтінки каузативної семантики:

1) **ВИСНОВОК, УМОВИВІД** (виходить; виявляється; залежно від цього; залежно від чого; звідси; значить; отже; так що; таким чином; тож; тому; у світлі цього; у світлі чого; чому). Наприклад: *Будь-які стимулювальні заходи економічної політики виявляються неефективними без створення дієздатних суб'єктів самого інноваційного процесу, суб'єктів державного та громадського регулювання цього процесу та мережі інноваційної інфраструктури, яка забезпечуватиме поточну діяльність вказаних суб'єктів. У світлі цього визначальне стратегічне завдання держави вбачається в створенні великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій — національних економічних лідерів (Жаліло, с. 344); Для клієнтів діє система клубного членства, що відрізняється частотою і термінами мешкання. Залежно від цього, клубні картки мають статус від “постійний гість” до “платинова картка” (Хрещатик, № 148 (3138), с. 13); Це вже потім нацисти “вероломно напали” на білого агця — країну Сталіна та Берії. Чому й спазматично тримаються терміну “Отечественная война”, яка розпочалася пізніше — неначе перед нею не було огидного 1939 року (Інформаційний бюлетень, № 18 (814), с. 3); А це, брат, мабуть, непросто. Так що не думай, що ти вже бога за бороду вхопив (Нест.², с. 202); Тут можна говорити про загрозу або інсульту, або інфаркту міокарда. Тому треба робити все можливе для профілактики цукрового діабету (Інформаційний бюлетень, № 25 (774), с. 8); Вони щось знають таке, чого він не знає. Звідси й та нашорошеність, і той переляк, що з очей світиться (Багр.², с. 52); Все одно, рано чи пізно, вирок прийде і це треба буде робити, тож ліше поробити все заздалегодя (Багр.², с. 525); Костюм цей звався, “той, другий” — отже ми можемо судити, скільки костюмів було в Тома (Твен¹, с. 21); Бабця казала, що нашого діда закопали в землю, і там його їдять чірваки. Значить, їм там немає чого їсти, під землею (Кок., с. 6); Він аж рум'янцем вкрився — виходить, всі бажують Довбушеві здоров'я, лише він не дбає (Петр., с. 51); За моїми підрахунками, машина вже або проїхала Новоград, або підїжджає до нього. Таким чином, можемо витратити ще годину, але це — максимум (Кок., с. 92); І йому було їх*

не страшно, вони, **виявляється**, здатні на приязнь, на мудрість і жарт... (Гонч., 6, с. 24);

2) **невідворотний наслідок** (під впливом цього; під впливом чого; під тиском цього; під тиском чого; у силу цього; у силу чого). Наприклад: ...адже застосування прискореної амортизації, а отже, і зменшення амортизаційного періоду забезпечать певне послаблення впливу морального зношення другого роду, котре виникає в результаті появи і впровадження у виробництво продуктивніших і досконаліших основних фондів, **під впливом чого** попередні втрачають значну частину вартості (Хар., с. 92); Більш того, запропоновані перехідні положення також встановлюють, що у 2007 році ВР обирається дотримуючись “принципів пропорційної системи, **в силу чого** народні депутати обираються у багатомандатному виборчому окрузі за списками кандидатів, призначених політичними партіями, виборчими блоками політичних партій відповідно до законодавства” (З. Ант., с. 40);

3) **логічно-виправданий, раціональний наслідок** (виходячи з цього; виходячи з чого; зважаючи на це; зважаючи на що; на підставі цього; на підставі чого; на цій підставі). Наприклад: Аналітики цих агентств проаналізували ті негативні процеси, що відбуваються в країні, **на підставі чого** і було занижено прогноз рейтингу України (Хрещатик, № 21 (3467), с. 6); Основна причина неефективності інноваційної політики в Україні — це відсутність належного фінансування науково—дослідної діяльності. **Зважаючи на це**, необхідно зосередити увагу на більш диференційованому, раціональному використанні наявних матеріальних ресурсів ... (Укр.¹, с. 299); Росія ще до цього часу не позбулася національних комплексів, які підтримують збочене твердження що ми кращі за інших... **Виходячи з цього**, в країні сіється расова ненависть й не без допомоги влади (Інформаційний бюлетень, № 14 (763), с. 4);

4) **демонстративний наслідок** (на знак цього, на знак чого, на честь цього, на честь чого, з нагоди чого, з цієї нагоди). Наприклад: Кассандра відреклася від пророчого дару, **на знак чого** зламала свій жезл і скинула з голови

діадему (Дейч, с. 120); *Пан Федір збирається у військо, щоб обновити гідність і вищого чину дістати. **На честь цього** і дається сьогодні бал* (Пот., с. 310); *Останні одкровення Януковича бальзамом лягли на змучену рейтинговими втратами душу Президента. **З цієї нагоди** Віктор Андрійович дістав з-під сукна торішню ініціативу щодо реформування Конституції* (Інформаційний бюлетень, № 13 (809), с. 3);

5) **призведений наслідок** (з приводу чого; з приводу цього; з цього приводу). Наприклад: *І тільки Петро I “перетягнув” наймення колишньої метрополії на всю свою державу. **З приводу чого** він сам, його наступники мали тривалі дипломатичні тертя, бо європейці визнавали Руссю, Рутенією, Расинією землю, що її нині іменуємо Україною* (Інформаційний бюлетень, № 22 (771), с. 7);

б) **похідний наслідок** (від чого, від цього, на цьому ґрунті, на тому ґрунті, з чого). Наприклад: *Це призведе до неоднозначності та плутанини у судовій практиці, **від чого** страждатимуть конкретні громадяни і юридичні особи* (Інформаційний бюлетень, № 34 (783), с. 5); *Було відомо: Павлов не терпить поспішності, роботи сяк-так, через пень-колоду, і нерідко у нього **на цьому ґрунті [ґрунті]** виникали конфлікти з режисером...* (Лев., с. 587); *Вранці він узяв дозвіл зробити на полігоні спробний вибух, **з чого** Карсон, був вадзвичайно задоволений* (Чап., 1, с. 281);

7) **наслідок-відплата** або **наслідок-винагорода** (за що, за це). Наприклад: *Та й сам Іван Виговський боровся проти Польщі так само, як і проти Москви, **за що** й був страчений поляками* (Інформаційний бюлетень, № 24 (773), с. 5); *Як відомо, минулого тижня секретар Ради нацбезпеки й оборони Іван Плющ, обраний депутатом від блоку НУ-НС, відкрито виступив за коаліцію із Партією регіонів. Вочевидь, саме **за це** він тепер і став об’єктом критики з боку соратників пані Тимошенко* (Хрещатик, № 198 (3188), с. 3);

8) **відповідний наслідок** (згідно з цим, згідно з чим). Наприклад: *Однак більшість записів здійснюють лише в журналах-ордерах, побудованих за*

кредитовою ознакою, **згідно з чим** господарські операції записуються лише за кредитом основного синтетичного рахунка (Гар., с. 79);

9) **власне наслідок** або **закономірний наслідок** (через це, через те, через що, так що, з причини цього, з причини чого, з цієї причини, унаслідок цього, і (а) внаслідок цього, унаслідок чого, як наслідок, звідси, відтак, що, то). Наприклад: *На жаль, громадянин Кернес відверто знехтував законними вимогами слідчого, **через що** до нього були застосовані передбачені законом санкції* (Інформаційний бюлетень, № 30 (779), с. 3); *Гордубал знав, що Манья — коханець його жінки, й боявся його. **Через те** він носив свої долари на шиї, **через те** заручив Манью з Гафією, **через те** врешті вигнав його, а сам зачинявся в хліві* (Чап., 2, с. 103); *Удар був не дуже сильний, **так що** Андрій з товаришами тільки трохи потовклись один об одного, але не пошкодились* (Багр.², с. 329); *На початку 1990х років було виявлено, що вона використовувала свої зв'язки в соціал демократичній організації для того, щоб одержати великі квартири в Копенгагені... **З цієї причини** вона знову була змушена піти у відставку як лідер парламентської фракції від соціал демократів.* (Вечірній Київ, № 8 (18343), с. 15); *Тим самим вона мимоволі позбавляє себе їхньої підтримки, **внаслідок чого** змушена жити в оточенні скривджених нею людей ...* (Інформаційний бюлетень, № 18 (814), с. 8); *Графиня, що мала власне свічне виробництво, раптом наказала закрити його: “невигідно, дешево платять”, лишила тільки частину великого промислу для внутрішніх потреб, **звідси** — і нестача* (Лев., с. 559); *Цілу зиму муштра, а навесні вийшли в поле орати. Потім — сапання, жнива, відтак — тиф* (Андр., с. 449); *Уночі її мучили тривожні сни, **що** через кілька хвилин прокидалася спитніла і вже задовго до світанку не могла заснути* (Рейм., с. 22); *Їхні дружини також жили в згоді, допомагали одна одній, **то й** робота йшла гаразд* (Гром, с. 260);

10) **взаємозалежний наслідок** (у зв'язку з цим, у зв'язку з тим, у зв'язку з чим). Наприклад: *Наприкінці XVII століття чернігівський маєток Полуботка перейшов у власність духовної семінарії, у зв'язку з чим житлові приміщення*

зазнали перепланування та розбудови (Володарі, с. 503); *У зв'язку з цим гетьман Іван Самойлович відрядив до Москви щойно призначеного генеральним осавулом Івана Мазепу...* (Володарі, с. 372);

11) **наслідок-реакція** (у відповідь на це, у відповідь на що). Наприклад: *Начальник табору сказав, що це симуляція. Хірург Скринник перед операцією запропонував Тихому письмово зректися колишньої діяльності, у відповідь на що Тихий звинуватив його в шантажі* (Л. Бонд.², с. 784);

12) **наслідок-результат** або **наслідок-підсумок** (у результаті цього, у результаті чого, як результат, а зрештою). Наприклад: *Звільнення Києва від татаро-монгольського панування за версією “Історія Русів” відбулося 1320 року, в результаті чого український етнос зміг сформуватися як самостійний народ* (Інформаційний бюлетень, № 25 (821), с. 6); *Такий підхід забезпечує ефективно використання обмежених фінансових, кадрових, технологічних та інших ресурсів... В результаті цього досягається максимальна ефективність функціонування управлінських структур* (Варн., с. 360); *Перекинути ж цей тягар на енергетичні компанії також не доцільно, бо це призведе до кризи, а зрештою потерпатиме споживач* (Хрещатик, № 121 (3111), с. 2);

13) **бажаний наслідок** або **доцільний наслідок** (завдяки цьому, завдяки чому, за рахунок цього, за рахунок чого). Наприклад: *У цьому процесі були “зім’яті” (але не знищені) структури, які існували раніше і здавалися вічними, завдяки чому значною мірою була звільнена стихійна креативна енергія суспільства* (Вл., с. 76); *НЧП на відміну від чистої продукції містить норматив заробітної плати з нарахуваннями та середньогалузевий прибуток. За рахунок цього усувається вплив різноприбутковості різноманітних видів продукції* (Кал., с. 134).

Висновки до розділу 2

Дієслово є центральним засобом у вираженні каузативних відношень в українській мові. Інтегральною ознакою синтетичних каузативних дієслів є перехідність, тобто апріорі усі каузативні дієслова є перехідними, а усі неперехідні дієслова є некаузативними. Однак абсолютної проекції групи перехідних дієслів на групу синтетичних каузативних дієслів немає, оскільки група перехідних дієслів є ширшою за групу каузативних. Категорія стану, яка функціонує на опозиції актив / пасив, пов'язана з каузативною деривацією типу каузатив / декаузатив. Однією з форм пасивного стану є форма, утворена від дієслів за допомогою постфікса *-ся (-сь)*. Постфікс, який є формальним показником пасиву, є також маркером декаузатива.

Каузативність є гіперсемою, яка пронизує усю дієслівну лексику. За наявністю / відсутністю каузативної семи усі дієслова української мови поділено на каузативні / некаузативні. Каузативні дієслова в українській мові перебувають в опозиційних (дериваційних) відношеннях із відповідними корелятами. Залежно від типу каузативної опозиції (деривації) розрізняють лексичний, фразеологічний, словотвірний, морфологічний і синтаксичний дієслівні каузативи.

Лексичний каузатив представлений дієсловами, які містять сему каузації в нерозчленованому вигляді. Компонент “каузація” може ускладнювати семантичну структуру дієслів різних лексико-семантичних груп. Лексичний каузатив в українській мові представлений такими нерегулярними лексико-морфологічними типами опозиції, як суплетивний симетричний і нульовий. Фразеологічний каузатив репрезентує сему “каузативність” на рівні фразеологічної одиниці, що відповідає моделям “дієслово + іменник”, “дієслово + прийменник + іменник”. Фразеологічний каузатив залежно від ступеня структурно-семантичної цілісності представлено такими групами:

власне фразеологічний каузатив і фразеологічно-лексичний каузатив. Словотвірний каузатив представлений моделями творення каузативних дієслів із семантикою зміни якості, стану від основ прикметників та іменників. У функції словотворчих афіксів можуть виступати: префікси (*з-, с-, у-/в-, ви-, на-, по-, о-, за-, під-, при-, зне-, обез-*) суфікси (*-и-, -а-, -ува-, -юва-*). В українській мові морфологічну каузативну деривацію, репрезентовану чергуванням фонем у корені слова, можна спостерігати тільки в діахронії, а на рівні синхронії можна констатувати тільки нерегулярні морфологічні альтернативи. Синтаксичний каузатив представлений каузативним дієсловом у ролі предиката, що виражає відношення каузації і спосіб каузації (інколи тільки відношення каузації), та пов'язаними з ним конструкціями, які експлікують каузований стан або дію. Консеквент дієслівних каузативних конструкцій переважно має форму інфінітива, іменника або прийменниково-відмінкової форми, підрядного речення зі сполучником *щоб*, прямої мови. Синтаксичний каузатив залежно від каузативної ситуації, яку він передає, має такі підтипи: інтерперсональний; міжподієвий; логічний. Інтерперсональний каузатив реалізують дієслова з семантикою: спонукання; примусу; наказу, вимоги тощо. Міжподієвий каузатив функціонує в інваріантному значенні “власне спричинення”, а також у різних варіантах значення “спричинення”. Логічний каузатив представлений конструкціями, що відображають семантику каузативності типу *ratio*.

Дієслівні каузативні конструкції можуть мати різне семантичне оформлення залежно від типу суб'єкта (каузатора). Групування типів та підтипів каузатора здійснено за такими критеріями: експлікованість / імплікованість; предметність / непередметність. Згідно з цими критеріями виокремлено такі типи каузатора: експлікований предметний, експлікований непередметний та імплікований.

В українській мові є кількісно невелика група іменників, у пряме або переносне значення яких закладена сема “каузативність”. Залежно від акценту на каузувальній або каузованій ситуації іменники розподілено на дві групи:

причиново-орієнтовані і наслідково-орієнтовані. До іменникових каузативних операторів, які актуалізують антецедент належать ті, що вводять каузатор-агенс або каузатор-фактор. Іменники є операторами логічної каузації і функціонують переважно для встановлення каузативної залежності типу *ratio*.

Каузативні відношення можуть бути виражені за допомогою прийменника, який функціонує у складі прийменниково-відмінкової форми в простому реченні. Переважна більшість прийменників є згорнутим варіантом антецедента, і тільки два — консеквента. Прийменники, які реалізують каузувальну ситуацію, мають такі основні відтінки: загальна причина; причина-джерело; причина-перешкода; причина-сприяння; результативна причина; раціональна причина; компенсаційна причина; причина-привід тощо. Прийменники, які репрезентують каузовану ситуацію, мають такі відтінки: власне наслідок; кінцевий результат.

Із класу обставинних виокремлюються прислівники, які є засобом вираження каузативних відношень між консеквентом (предикативний центр речення) і антецедентом (прислівник). Аналізовані прислівники поділено на 3 групи: конкретно каузативні, приховано каузативні, антикаузативні.

Сполучники та аналоги сполучників актуалізують каузативні відношення між частинами складнопідрядного і складносурядного речень, а також конструкцій перехідного типу. Такі каузативні конструкції акцентовано репрезентують або каузувальну, або каузовану ситуації. У складному реченні використовуються сполучники та аналоги сполучників із такими основними значеннєвими варіантами причини: загальна причина; причина-мотив; причина-обґрунтування; причина-походження; додаткова причина; причина-привід; сприятлива причина тощо. У складному реченні вживані сполучники та аналоги сполучників, що виражають такі відтінки значення наслідку: висновок, умовивід; невідворотний наслідок; логічно-виправданий наслідок; демонстративний наслідок тощо.

РОЗДІЛ 3

НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАУЗАТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

3.1. Каузативні відношення в структурі простого, простого ускладненого речень

3.1.1. Вираження каузативності в структурі простого речення, ускладненого дієприслівниковим зворотом.

До каузативних конструкцій у простому ускладненому реченні належать конструкції з дієприслівниковим зворотом і одиничним дієприслівником як потенційним ДсЗ.

Традиційно думки дослідників збігаються в тому, що дієприслівник у реченні спеціалізується на вираженні другорядного предиката дії, стану, супровідного до основного, і презентує таксисні відношення одночасності або різночасності (попередності і зрідка наступності) [185, с. 239; 63, с. 321-322]. Проте, зауважує М. В. Леонова, у препозиції дієприслівник інколи виражає дію, що зумовлює дію, позначену дієсловом-присудком [185, с. 239].

Можливість представлення каузативних відношень у реченні, ускладненому ДсЗ, доведено в багатьох дослідженнях як на матеріалі української мови [170, с. 128, 152; 81; 303; 107; 353; 215; 257, с. 29-31], так і на матеріалі інших мов [337; 6; 31; 283]. Поділяємо погляд на ДсЗ як на неспеціалізований засіб представлення каузативних відношень [337, с. 108-109; 369, с. 78]. Хоча М. І. Степаненко вважає ДсЗ спеціальним засобом вираження причини в простому ускладненому реченні [303, с. 128].

Казатив у формі дієприслівникового звороту має низку особливостей функціонального призначення.

1. Контекстуально-сміслова спрямованість. І. Р. Вихованець

відносить дієприслівники до морфологічних варіантів причинових синтаксем і одразу ж наголошує на умовності такого поділу через відсутність конкретних морфем як маркерів каузативного значення, зазначаючи, що їхня причинова семантика здатна виходити на перший план лише у певному оточенні в реченні [58, с. 149]. О. В. Глотова стверджує, що дієприслівники є “неморфологізованими засобами передачі причини”, також аргументуючи це відсутністю морфем із каузативним значенням [81, с. 12]. М. І. Степаненко зазначає, що дієприслівники переважно виражають каузативний зміст не самостійно, а разом із залежними від них словами. Дослідник зазначає, що формуються такі ДсЗ на базі дієслів різних тематичних груп, а тому виражають різноманітні відтінки причинового значення [303, с. 128].

2. Перевага антецедента над консеквентом. ДсЗ в абсолютно переважній більшості виражає причиновий компонент КК, тоді як предикат речення представляє консеквент. Безперечно, можна погодитися з тим, що сема каузативу в дієприслівникових зворотах здебільшого виявляється тоді, коли дотримано умови часового слідування подій, представлених у реченні. Оскільки формально причина завжди передує наслідкові, а наслідок слідує за причиною, то дія, виражена основним дієсловом-присудком, не збігається у часовому плані з дією, вираженою ДсЗ. Поширенішими в мовленні є речення, у яких дієприслівниковий зворот репрезентує антецедент, а суб'єктно-предикативний центр речення відповідає консеквенту. У цьому випадку дієприслівник має форму минулого часу. Наприклад: *Вони ні про що не дбали, захопившись театром, ролями і боротьбою за успіхи* (Рейм., с. 78).

У небагатьох ситуаціях дієприслівник як реалізатор семантики причини має форму недоконаного виду теперішнього часу. Така КС часто репрезентує причину з відтінком умови. Наприклад: *Розуміючись добре на терезах, він і Данька вчив, як треба за ними стежити, щоб не обважували під час видачі кладовишки* (Гонч., 2, с. 141).

Причинове значення може виражати також ДсЗ з дієприслівником у формі недоконаного виду теперішнього часу, якщо дія, представлена дієприслівником, збігається в часі з дією, вираженою дієсловом-присудком, і унеможлиблює її ефективне виконання. У смисловому плані основне дієслово-присудок має негативне стилістичне забарвлення, часто з семантикою невиконаної або недовиконаної дії. Наприклад: *Кони, брѣохаючись по заметах та по кучугурах, потомились і стали* (Коц., 1, с. 100).

Із структурного боку антецедент, експлікований ДсЗ, зазвичай перебуває в препозиції в реченні, але також може займати інтерпозицію або й постпозицію. Наприклад: *...нарешті заспокоївся, відчувши на лобі холодний компрес* (Чап., 1, с. 157); *Гусари та угорська піхота, скуштувавши кип'ячої живиці, зразу ж відкотилися* (Кач.², с. 104). Причому від позиції в реченні часто залежить відтінок каузативного значення. Препозиційне вживання притаманне КК, які репрезентують відношення міжподієвої каузації і конструктивно відображають реальний перебіг подій (“причина → наслідок”). Наприклад: *Почувши стукіт, сер Ланселот схопився з ліжка...* (Твен¹, с. 8). Інтерпозиційне і постпозиційне вживання притаманне КК з семантикою обґрунтування, пояснення, мотивації, умовиводу. Наприклад: *А другого дня військовий міністр надав йому чин генерала, очевидно, ставши сам прихильником його планів* (Чап., 1, с. 126).

Значення причини, яке реалізовано в КК у формі ДсЗ, може мати такі відтінки:

1) **загальна причина**. Наприклад: *Зневірившись у тому, що це добро куплять, Марійка навіть не глянула на мене* (Андр., с. 409);

2) **причина-перешкода**. Значення причини-перешкоди, несприятливої для досягнення бажаного результату, виражають речення, у яких дієприслівник ужито з заперечною часткою *не*. Причиновий відтінок значення тоді посилюється [295, с. 328]. Наприклад: *Не прорвавшись через натовп на площу, поляки оточили її з дахів* (Андр., с. 528);

3) **причина-обґрунтування.** КК мають відтінок пояснення, обґрунтування, умотивування. Наприклад: — *Хазяїн, знавши мою чесність, послав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках* (Кв.-Осн., с. 72);

4) **причина-джерело.** Дієприслівниковий зворот має значення причини-джерела, а основне дієслово-присудок виражає власне реакцію суб'єкта на певні події. Події — це впливові стимули, які діють на суб'єкт на інформаційному, розумовому, психічному або фізіологічному рівнях. Наприклад: *Невиголоджений, він би випередив багатьох, — сьогодні ж, охлявши, відстав і мляво борсається в сніговинні* (Барк., с. 97);

5) **причина-виклик.** Дуже часто дієприслівники утворені від дієслів, що виражають певного роду сприйняття, отримання нової інформації. У таких реченнях, де нова інформація (зорова, слухова, тактильна тощо) викликає певну реакцію, між зворотом та реченням існує безпосередній каузативний зв'язок. Наприклад: *Зачувши кроки, Панас Омелянович одразу відклав мотовило...* (Гонч., 6, с. 97); *Побачивши гостя, матушка зразу ж здригнулася всередині і по-чернечи віддала поясний поклін...* (М. Ст., 1, с. 642); *Прочитавши листа, Іван відчув якийсь дивний неспокій...* (Кол., с. 49).

б) **спонукальна причина.** ДсЗ виражають причину зі значенням обставини, що змушує до певних дій. Присудок речення в цьому випадку ускладнюється словами з модальним значенням (*змушений, довелось, треба* тощо). Наприклад: *З патріархом Антонієм, якого він сам колись вивіз із Студійського монастиря й висвятив на соборі в Константинополі, в нього склались недобрі стосунки: воюючи в Азії, Цимісхій змушений був позбавити духівництво багатьох пільг, через що Антоній запалився жагучою ненавистю до Іоанна* (Скл., с. 25).

Ужитий у каузативному значенні ДсЗ означає безпосередню причину для здійснення чогось, без якої певна дія не відбулася б, а в широкому каузальному значенні може означати умову, яка сприяла виникненню наслідку. Пор.: *Довідавшись про його зраду, ми порвали з ним стосунки* (безпосередня

причинова залежність). *Довідавшись про його зраду, ми вирішили йому зателефонувати* (зумовлення).

У КК з ДсЗ можна виділити такі комбіновані значення:

1) **причини та мети**. Поєднання таких значень утворює значення, як можна назвати мотивувальною причиною, або мотивом. До складу зворотів входять такі дієприслівники з семантикою бажання, прагнення: *бажаючи, намагаючись, шукаючи, сподіваючись, силкуючись, збираючись* тощо. Наприклад: — *Ну, годі вже, годі, — примирливо обіззався Гаврило, намагаючись загасити сімейну сварку* (Тют., с. 245). ДсЗ можна розгорнути як у підрядне речення мети з *щоб* (більш вдалий варіант), так і в підрядне речення причини зі сполучниками *оскільки, бо* (менш вдалий варіант). Значення мотиву передають також КК, у яких предикат позначає певний запобіжний захід щодо потенційного небажаного наслідку, вираженого ДсЗ. Наприклад: *Вів закрутами, остерігаючись сплеснути веслом, щоб передчасно не сполошити дичину* (Фед.⁴, с. 284).

2) **причини й часу**. Нашарування причинового значення на значення часу є найбільш частим явищем у реченнях із ДсЗ [174, с. 84]. Наприклад: *Внавши з п'яти-шестиметрової височини, Сахно втратила притомність* (Смол., 6, с. 53). На користь такої комбінації значень свідчить можливість трансформації речення в конструкції, які спеціалізовані на вираженні або каузативних, або темпоральних відношень. Пор.: *Сахно втратила притомність після падіння з п'яти-шестиметрової височини. Сахно втратила притомність внаслідок падіння з п'яти-шестиметрової височини.* Щоб виокремити домінантне значення в таких КК, слід зважати саме на контекст, який зосереджений у дієсловах, зокрема в дієприслівниках. Якщо йдеться про конкретну фізичну дію суб'єкта, швидше за все на перший план виступають темпоральні відношення. Дієприслівник, який позначає фізичну, психічну або розумову діяльність, певний фізіологічний або емоційний процес, інтелектуальну операцію, тяжіє до представлення причинової складової, наслідком якої є дія, позначена дієсловом-присудком [295, с. 328].

Прості речення, ускладнені ДсЗ, які виражають темпоральні відношення зі значенням часової послідовності подій, переважно описують звичний, нормальний, спланований суб'єктом хід подій. Відрізок дійсності, актуалізований таким реченням, є цілком послідовним. Наприклад: *Професор Чорний, привітавшись, спитав, що вона читає* (Коб., 5, с. 34).

ДсЗ зі значенням каузації передає незвичну, незаплановану ситуацію, яка перериває звичний хід подій і, таким чином, провокує виникнення певних наслідків, що виражені дієсловом-присудком. Наприклад: *Один з реквізиторів, спіткнувшись, упустив з рук гичку* (Андр., с. 248).

Особливо виразно поєднання темпоральних та каузативних відношень спостерігається в реченнях, ускладнених відокремленими обставинами у формі ДсЗ, що утворені за допомогою дієприслівників у формі минулого часу. Такі дієприслівники виражають переважно “додаткові дії, які в часі свого перебігу передують основним” [312, с. 446]. Передування однієї дії іншій є, як відомо, основним принципом побудови і причиново-наслідкового зв'язку, за якого каузувальна подія неодмінно випереджає в часі настання каузованої події. Однак, на відміну від простої послідовності подій, у каузативній ситуації одна з них має зумовлювати іншу.

У деяких випадках причинова та наслідкова складові змінюють своє вираження, коли наслідок представлено дієприслівниковим зворотом, а причину — дієсловом-присудком. У наслідково-орієнтованих КК дієприслівник виступає переважно у формі доконаного виду і представляє дію, яка виникає як результат дії, вираженої фінітним дієсловом [295, с. 329]. Наприклад: *До хліборобської не уродившись долі, На праву ногу він з маленьства припадав* (М. Рил.², с. 157).

3.1.2. Вираження каузативності в структурі простого речення, ускладненого дієприкметниковим, прикметниковим і субстантивним зворотами.

Каузативність може бути актуалізована в простому ускладненому реченні з дієприкметниковим зворотом або дієприкметником [83, с. 212; 257, с. 39]. Прикладом КК цього типу може бути таке речення: *Охляла та заклопотана, вона під час своїх коротких прогулянок не могла дати їм доброї одсічі...* (О. Ол., с. 21).

Таким конструкціям властива низка ознак.

Вираження антецедента КК припадає на дієприкметниковий компонент (згорнутий варіант), а представлення консеквента — на предикативний центр речення (розгорнутий варіант). Відношення каузації при цьому є немаркованим, імпліцитним. Причинова семантика впливає з позамовного смислу двох складових КС.

Перевірити наявність каузативної семантики в ДкЗ можна, розгорнувши в підрядне речення причини або наслідку. Пор.: *Вона не могла дати їм доброї одсічі, бо вона була охляла та заклопотана. Вона була охляла та заклопотана, так що вона не могла дати їм доброї одсічі.*

КК цього типу є переважно односуб'єктними. Суб'єктом каузувальної та каузованої ситуацій є одна особа (істота).

КК зі структурного погляду можна розподілити на: 1) ускладнені одиничним непоширеним дієприкметником; 2) ускладнені кількома одиничними непоширеними дієприкметниками; 3) ускладнені власне ДкЗ (поширеним дієприкметником із залежними словами).

За структурно-семантичною характеристикою КК можуть бути представлені:

1) **прихованим напівпредикативним компонентом** у формі невідокремленого дієприкметника. Додаткова пропозиція в таких КК закодована на найбільш глибокому семантичному рівні, оскільки функціонує у структурі КК, позбавлених формальних показників наявності такої

пропозиції. Наприклад: *Здивована Марися Павлівна не могла одразу й відповісти* (Гонч., 5, с. 358). → *Марися Павлівна не могла одразу й відповісти, тому що була здивована. Синя блискавка сліпила очі, стомлений кінь спотикався, дорогою побігли струмки* (Донч., 4, с. 117). — ...*кінь спотикався, бо був стомлений.*

2) згорнутим напівпредикативним компонентом у формі дієприкметника або ДкЗ. Наприклад: *Арсен на мить закам'янів, вражений почутим* (Мал.², 1, с. 113). Такий компонент у реченні є відокремленим.

Якщо порівняти ці два підтипи КК, то другий є більш чітким і виразним. Пор.: *Всі кинулись, сполохані* (Гол., 2, с. 91); *Сполохані горобці та голуби вилітали з соломки та з стіжків ...* (Н.-Лев., 3, с. 67).

Потенційну здатність дієприкметника реалізувати КВ дослідники вбачають у тому, що дієприкметникова форма дієслова взаємодіє з дієслівною формою основного предиката, стосовно якого передає каузовану ситуацію, актуалізовану предикатом. Таку функцію здатен виражати дієприкметник у формі доконаного виду минулого часу. Більшість зворотів із каузативним значенням мають саме таку форму дієприкметника. Наприклад: *Зачарований гнучкою жінкою й здивований з її підкресленого пустування з якимсь незграбно-важкуватим мужчиною, Саїд Алі стояв, немов уріс у землю* (Ле¹, с. 37); *Земляки йшли сюди, приваблені чутками* (Кок., с. 21).

Лінгвісти звертають увагу на можливість поєднання каузативного та атрибутивного значень у межах однієї синтаксеми або лексеми [31, 31-33; 292, с. 99]. Атрибутивна каузативність може бути представлена синтаксично (у реченнях із відокремленим та невідокремленим прикметником, невідокремленим займенником, прикметниковим зворотом у функції означення) та лексично — на рівні словосполучення та речення з обмеженим колом лексичних одиниць (прикметників).

Синтаксичний тип передбачає наявність антецедента, вираженого означенням, а консеквент — суб'єктно-предикатною формою. Каузативне ускладнення цього підтипу ґрунтується на явищі *напівпредикативності*, яке є

предметом обговорення у вітчизняному мовознавстві [123, с. 212-217; 329, с. 401].

Виділяють такі різновиди атрибутивних прикметникових каузативів:

1) **згорнутий напівпредикативний атрибутивний каузатив** — представлений відокремленими прикметниковими зворотами або одиничними відокремленими прикметниками. Наприклад: *За три години Кость Сотник, вірний дисципліні, тихенько розбуркав Коломійця* (Кок., с. 221); *Зрештою, може, він і подобався їй, але тепер, безпритульний, чим він міг її чуття зміцнити?* (Підм., с. 40); *... я, дурний, не збирав дублікатів* (Чап., 2, с. 421); *Андрій з хлопцями тягає галуззя; всі, виснажені і голодні, рухаються спроквола, мов дрімаючи* (Барк., с. 190);

2) **прихований напівпредикативний атрибутивний каузатив** — представлений невідокремленими прикметниками або займенниками. Наприклад: *Наївні люди дають волю своїм язикам і рукам і списують стоси паперу* (Багр.², с. 528); *Поганенькі рами й завіски швидко подалися під дужими руками, мов тонке навутиння* (Н.-Лев., 3, с. 73); *Чесний хлопець не хотів потурати крадіжкам свого начальника* (Гром, с. 50); *Барон реготав, аж підстрибував: — Гух-гіх-гіх! Цієї води не нап'єшся! Бо то й не вода — ніщо!* (Загр.³, 4, с. 74); *Володькові така погода подобається* (Сам.¹, с. 72); *Таким бруском косу добре не нагостриш, хіба що тільки вищербивши* (О. Рил., с. 9)

Каузативність, виражена прикметниками та прикметниковими зворотами, є немаркованою, імпліцитною й впливає з ситуації позамовної дійсності, актуалізованої в повідомленні. А тому виокремлені різновиди атрибутивного каузатива мають певні відмінності: 1) каузативність першого різновиду заснована на семантико-синтаксичних відношеннях між означенням та предикативним центром речення завдяки смислового та інтонаційному виділенню прикметників та прикметникових зворотів; 2) каузативність другого різновиду є власне семантичною — вона виявляється тільки внаслідок логічної операції зі встановлення каузальної залежності. КК другого різновиду можуть трансформуватись у КК першого (посилення каузативності) або навпаки

(послаблення каузації). Пор.: *Наївні люди дають волю своїм язикам і рукам і списують стоси паперу.* ↔ *Люди, наївні, дають волю своїм язикам і рукам і списують стоси паперу.*

У реченні каузативне означення зазвичай стосується підмета речення, що позначає суб'єкт каузованої ситуації. Отже, КК зберігає односуб'єктну вісь (та сама особа або істота є суб'єктом і каузувальної, і каузованої ситуацій). Наприклад: *Мудра бабуся одразу збагнула, що сталося* (О. Ів.¹, с. 37). — *Бабуся була мудра* → *Бабуся збагнула*. У деяких випадках означення стосується додатка в реченні, при цьому КС розвивається по різносуб'єктній осі. Наприклад: *Його ноги грузли в м'яких грядках* (Н.-Лев., 3, с. 75). — *Грядки були м'які* → *Ноги грузли*.

Лексичний тип атрибутивного каузатива представлений одиницями, у лексичне значення яких закладена сема каузативності з відтінком спричинення. На можливість прикметника лексично представляти каузативність вказують дослідники різних мов [230, с. 177-178; 251]. Так, Л. Райс зазначає, що в багатьох мовах прикметники, що позначають температуру, можуть також позначати температурні відчуття, які виникають внаслідок користування певним одягом. Наприклад, словосполучення *тепле пальто* може мати як каузативне прочитання (*пальто, яке дає, викликає відчуття теплоти*), так і некаузативне (власне атрибутивне) потрактування (*пальто, яке має відповідну температуру*) [цит. за 192, с. 244-245]. П. Х. Ноуелл-Сміт взагалі вважає елемент каузації за інтегральний елемент, який містить велика кількість прикметників [230, с. 177-178]. В українській мові каузативний потенціал виявляють прикметники переважно психоемоційної, ментальної або фізіологічної сфер: *веселий* (*веселий фільм — фільм, від якого весело*), *сумний* (*сумна історія — історія, від якої сумно*), *тривожний* (*тривожне мовчання — мовчання, яке викликає тривогу*), *цікавий* (*цікава книга — книга, від якої цікаво*), *безболісний* (*безболісна операція — операція, яка не викликає болю*) тощо.

Субстантивні звороти можуть виражати каузативні відношення, оскільки вони є засобом імплікації категорійної семантики як неявної, “прихованої” другорядної предикації [56, с. 189; 70, с. 25]. КВ, які встановлюються між основним предикатом речення та другорядним предикатом, сконденсовано вираженим у СЗ, є суто семантичними. Каузальна залежність між такими субстантивними зворотами та предикатом не дістає формального вираження, зате ускладнює речення синтагматично (інтонаційно, пунктуаційно).

СЗ як каузативи мають низку особливостей, які можна проілюструвати на прикладі речення “*Справжній герой, Тарас не міг підкоритися ворогові*”.

КВ завжди розташоване вздовж односуб’єктної осі, тобто суб’єкти антецедента і консеквента збігаються: *Тарас був справжній герой* → *Тарас не міг підкоритися ворогові*.

Каузувальна ситуація носить статичний характер, оскільки представляє певну якість, стан суб’єкта. Звідси випливає можливість розгортання СЗ в предикат із дієсловом-зв’язкою *бути*. Консеквент же може бути представлений предикатами різної семантики.

Антецедент виражений переважно згорнуто — у формі СЗ, а консеквент розгорнуто (предикативним центром речення). Антецедент можна розгорнути, наприклад, у підрядне причини з іменним складеним присудком. Пор.: *Тарас не міг підкоритися ворогові, бо він був справжній герой*.

Виникнення каузативної семантики може зумовлювати наявність у частині консеквента модального значення заперечення, можливості / неможливості, вимушеності тощо (*не міг*).

КК виражає семантику каузативності типу *ratio*. КК постає як логічний силогізм. КК найпевніше може бути трансформована в СПР, в яких маркером обґрунтування є сполучник *оскільки*, або в речення з “я думаю”. Наприклад: *Я думаю, Тарас тому не міг підкоритися ворогові, що він був справжній герой*. Модель силогізму може бути такою: а) малий засновок — *Тарас був справжній*

герой; б) великий засновок — *Справжні герої не можуть підкоритися ворогові*; в) висновок — *Тарас не міг підкоритися ворогові*.

Субстантивні вирази — прикладки виділяються інтонаційно та пунктуаційно. Такі прикладки можуть бути поширеними або непоширеними. Наприклад: *Він єдиний з усієї компанії куриє, і це драгувало лише Бурта, колишнього запеклого курця* (Кок., с. 65); *Медичка-більшовичка тим часом забрала від Білоцерковича пістолет і застрелила М. Сідорчака, який перед тим не хотів її — жінку — знищувати, хоча добре знав про її співпрацю з МДБ* (Павл., с. 360).

Відношення спричинення може передавати відокремлена прикладка, яку вводить приєднувальний сполучник *як* [116, с. 222]. Наприклад: *...його, як кращого мисливця, громада найняла за десять червінців, аби він уполював паскудника* (Кок., с. 53). Хоча це і не завжди є правилом. Невідокремлена прикладка з *як* також може мати значення причини, проте воно буде більш імплікованим. Наприклад: *Жарти жартами, але ми як громадяни Росії не хочемо, аби довкола нас опинилося кілька трупів* (Кок., с. 93).

Вираження КВ характерне й для звертань, основна функція яких — апелятивна (звернення до адресата). Однак звертання може виступати як каузативно умотивоване, аргументоване. Наприклад: — *Ледащо, поприбирай у своїй кімнаті!* Звертання до адресата в такий спосіб обґрунтоване тим, що він (вона) не прибирає у своїй кімнаті.

3.1.3. Вираження каузативності синтаксемами в безприйменниковій та прийменниково-відмінковій формі іменника.

Контекстуально-сміслові значення каузативних відношень може бути актуалізоване безприйменниковими формами орудного та родового відмінків іменника. Такий тип оформлення КВ на рівні речення залежить від лексичного значення предиката та іменника у формі орудного або родового відмінків.

Іменник із каузативним значенням відпредикатного походження може розгортатися в окреме речення або ПВФ, що презентує антецедент. Пор.: *Він небезпечний своєю **непередбачуваністю**. — Він небезпечний, **тому що він непередбачуваний**. Вона відчувала біль **розлуки**. — Вона відчувала біль **від розлуки**.*

Орудний відмінок причини. Орудний відмінок завжди був об'єктом посиленої уваги з боку лінгвістів та предметом жвавих дискусій з огляду на його багатозначність та поліфункціональність. Так історично склалось у слов'янській мовній традиції, що цей відмінок “поєднує в собі надзвичайне розмаїття значень, які мають різні синонімічні конструкції, характеризується багатогранністю синтаксичних функцій, незвичайною здатністю до адвербіалізації” [319, с. 36]. У багатозначності орудного своєрідно виділяється значення причини, яке було притаманне орудному відмінку в старослов'янській та давньоруській мовах [260, с. 466-469; 189, с. 247; 137, с. 388]. Докладно описав семантику орудного відмінка О. О. Потебня. Каузальне значення в орудного він поділяв на два типи: 1) значення причини, що залежить від семантики дієслова (*орудний діяча*); 2) значення причини незалежне від семантики дієслова (*орудний причини*) [260, с. 467]. Втім, як зазначав дослідник, у новій літературній мові, маючи на увазі й українську, орудний причини вживається все рідше. Його витісняють прийменниково-іменникові форми з відповідною семантикою [260, с. 468-469]. Погляду на ОрП як на мовне явище, що є функціонально-синтаксичним пережитком, дотримується і О. П. Безпалько та інші дослідники відмінків [23, с. 429]. Для прикладу наводять такі словосполучення: *померти тифом, зажуритися напастю, бідкатися чужим лихом* [295, с. 50]. Юрій Шерех зазначає, що “старий орудний відмінок причини ще зберігається при дієсловах *журитися, турбуватися, бідкатися* та ін.” і вживається поряд із прийменниковими формами типу *журитися про щось*, а конструкції на зразок *злягти тифом* повністю заміщені зворотами з прийменниками [348, с. 170].

Не згадують ОрП і в енциклопедичному виданні “Українська мова” та підручниках із сучасної української мови, хоча й пишуть про інші обставинні значення [312, с. 345-346; 329, с. 441-442]. Дослідники синтаксису схильні виділяти також орудний суб’єкта та орудний перехідний між суб’єктним та інструментальним значеннями. Так, у реченні “*Рядки ці навіяні спогадами Містралю*” іменник *спогади* характеризують як суб’єкт дії [329, с. 442], яке є, на нашу думку, прикладом досить ємної каузативної конструкції, синонімічної до активного стану з каузатором у ролі підмета *Спогади Містралю навіяли рядки*. Іменник *спогади* не є власне суб’єктом, оскільки він відпредикатного творення й акумулює в собі усю каузувальну мікроситуацію з суб’єктом-каузатором та його дією (*Містраль щось пригадав*), а іменник *рядки* є редукованим варіантом каузованої мікроситуації (*Містраль написав рядки*). Вважаємо, що в цьому випадку слід тлумачити ОрП як маркер *каузатора-агенса*. Крім того, у зоні каузації є цікавим виділення орудного перехідного між суб’єктним та інструментальним значенням у реченнях типу *Хати хитало течією, Листок здуло вітром* [329, с. 442]. У цьому випадку можна стверджувати так званий *каузатор-фактор*: стихійне явище, рушійну силу неконтрольованого характеру.

Орудний як семантично найбільш об’ємний відмінок може виражати і причинове значення [131, с. 293; 256, с. 145; 295, с. 50]. Поширюючи предикат у формі пасивного дієприкметника доконаного виду минулого часу, який виражає певну набуту якість або стан суб’єкта, іменник презентує каузативний фактор виникнення цієї якості, стану з відтінком зумовлення. Наприклад: *То була ще не стара, років може тридцять п’ять жінка, але вже зістарена горем, недостатками та працею* (Гр.¹, с. 22); *Володька Лобода не був наполоханий Віруньчиним наскоком на нього в кабінеті* (Гонч., 7, с. 105). Перебуваючи в позиції, залежній від дієслівного предиката, що виражає дію або процес, іменник презентує активний каузативний чинник появи наслідкової дії. Наприклад: *Все, чого він домігся, він домігся своєю наполегливістю*. Поширеним явищем є вживання орудного причини спільно з предикатами

психоемоційного впливу (*вразжати хоробрістю, дивувати стриманістю, смішити педантичністю*). Наприклад: *Незабаром я всіх вразжав здогадливістю* (Андр., с. 343).

За допомогою іменника у формі орудного відмінка причинова зумовленість може виражатись на рівні словосполучення та речення. М. Я. Плющ наводить такі приклади імпліцитних КК з ОрП, які легко трансформуються в конструкції з експлікованим каузативним значенням: *смішний своєю забудькуватістю — смішний через свою забудькуватість; огидний вічною ненавистю — огидний через вічну ненависть, гордий своїми вчинками — гордий через свої вчинки* [256, с. 145]. У таких конструкціях часто вживаються прикметники *відомий, визначний, привабливий, цікавий, страшний, жахливий*, які в реченні виконують роль іменної частини присудка, тобто ад'єктивного предиката. Такі конструкції є способом компактної передачі КВ. Наприклад: *Для мене народ український завжди **привабливий** своєю **поезією та одчайдушністю*** (О. Ів.², с. 105); *Орядин був **інтересний своєю непостійністю, своєю гарячою, лиш почасти гамованою натурою, а цей своєю тонкістю** як в рухах, так і в думанні, своєю лагідною **певністю*** (Коб., 1, с. 264); *Він ще раз глянув... на **страшний своєю багаточисельністю** ворожий табір...* (Мал.³, с. 114); *Болгарія, цей **чудовий своєю природою** край, зосталася в моїй пам'яті країною жіночої неволі* (М. Ол., с. 189).

У деяких КК іменник у формі орудного відмінка займає факультативну позицію причинового поширювача з інструментальним значенням. Наприклад: — *Ти знаєш, що ми вам надокучили своєю **сталістю** світогляду і **вірністю** ідеалам* (Андр., с. 453); *Велич починалася там уже з майдану перед святинєю, з майдану, який своєю **безмежністю** просто пригнічував людину* (Загр.², с. 477). Іменник у формі орудного відмінка та залежні від нього слова, якщо вони є, можна розгорнути в предикативну конструкцію зі значенням причинового обґрунтування. Пор: *Ми вам надокучили, бо ми вірні ідеалам і маємо сталий світогляд. Але виглядало, що водій джипа не на жарт розпалився, **роздратований** нахабною “беемвухою”* (Кок., с. 99).

ОрП виступає в КК переважно з предикатами на позначення дії або стану емоційно-психологічного, фізіологічного або ментального характеру (*засмучуватися, зачаруватися, журитися, мучитися, набрякати, тремтіти*) [112, с. 157; 93, с. 129]. Іменник в орудному відмінку виражає предметну дію, стан, якість. Наприклад: *...А.Сіверський... зачарувався багатством творчої уяви та знання німецьких інженерів, що працювали там* (Шт., с. 200); *Вона навчилася ткати, і жінки не журилися одягом, бо було своє полотно* (Гром, с. 260); *Капітан три дні мучився докорами сумління...* (Чап., 2, с. 390); *Ревнощами мучився того вечора...* (Гонч., 5, с. 458); *Начальник і прокурор набрякали здивуванням і обуренням* (Багр.², с. 478); *...його голос тремтів риданнями від безмежної любові* (Рейм., с. 25).

ОрП виражає такі відтінки каузативного значення: 1) “загальна причина”, може трансформуватись у КК з прийменником *через*, наприклад: *...жінки надокучали їй одвічними плітками, наріканнями та інтрижками* (Рейм., с. 16); 2) “сприятлива причина”, може трансформуватись у КК з прийменником *завдяки*, наприклад: *Це була молода когорта мудрих і здібних педагогів, що завоювали учнівську повагу своїми знаннями і невтомною працею* (Гром, с. 140); *Ми стали доглядати квіти, і вони, Божою волею та нашими стараннями, буйно зацвіли, тішачи наші очі й душі* (Л. Бонд.¹, с. 51); 3) “причина-джерело”, може трансформуватись у КК з прийменником *від*, наприклад: *...його голос тремтів риданнями від безмежної любові* (Рейм., с. 25); *Горів нетерпінням і чиновник* (Андр., с. 317). Наявність таких відтінків каузативної семантики підтверджена можливістю трансформації КК з ОрП у КК з відповідними ПФ (через плітки, нарікання та інтрижки; завдяки знанням та невтомній праці; завдяки старанням; від ридань; від нетерпіння).

Родовий відмінок може мати контекстуальне значення причини. Іменник у формі родового відмінка при цьому поширює значення іншого абстрактного іменника, який виражає переважно емоційний стан суб’єкта: *біль, радість, гіркота* тощо. Наприклад: *Радість визволення і біль розлуки — все змішалось, все клекоче в душі* (Гонч., 7, с. 284). У КК іменники типу *радість,*

біль, гіркота виконують функцію предикатива. Наприклад: *Саме переживав тоді радість одержання ордена...* (Гонч., 4, с. 390). Щодо семантики каузативного поширювача у формі родового відмінка, то він вказує на причину як джерело відповідного стану. З огляду на це можлива трансформація безприйменникового родового в ПВФ “*від + N gen*”, яка має значення “причина-походження”. Наприклад: *радість одержання — радість від одержання, біль розлуки — біль від розлуки*.

Прийменники мають особливість бути багатофункціональними у вираженні тих або тих відношень, тобто можуть не представляти окреме значення в “чистому” вигляді, а поєднувати кілька різних значень [295; 191]. Як слушно зауважила Н. В. Гуйванюк, найголовнішим у значеннях прийменника є здатність нашаровуватися одне на одного, “внаслідок чого створюються комплексні значення” [295, с. 53]. Так, дослідниця наводить приклади поєднання значень часу і причини: *зморитися від поїздки, розпалитися на ходу* [там же]. Н.Л. Іваницька зазначає, що детермінанти, виражені прийменниково-відмінковими групами іменників, “виявляють багатство семантико-синтаксичних значень з виразно виявленим синкретизмом” [141, с. 117]. У складних випадках аналізу синкретичних, зокрема, причиново-умовних, причиново-часових відношень, слід застосовувати, на думку Н.Л. Іваницької, такий ефективний прийом, як трансформація [141, с. 118].

Поєднання каузативного значення з іншими значеннями може бути виражено такими ПВФ: *без + N gen, в ім'я + N gen, від + N gen, для + N gen, з приводу + N gen, за + N acc, заради + N gen, перед + N inst, під + N inst, після + N gen, при + N dat, у + N dat, через + N acc*. Слід зазначити, що якісна багатофункціональність поданих ПВФ не є одновимірною. З одного боку, спостерігаємо послаблення каузативного значення в первісно каузативних прийменників на користь розвитку нового значення. Наприклад: *дискусія з приводу ціни* (каузатив → об’єктив). З другого боку, частими є явища послаблення в прийменників домінантних значень (об’єктного, атрибутивного, локативного та інших обставинних) і нашарування на них каузативної

семантики. Наприклад: *мокий після дощу* (таксис → каузатив), *скрипіти під ногами* (локатив → каузатив), *розбив у гніву* (атрибутив → каузатив). Окремо стоять багатофункціональні прийменники без категоріально-критеріального значення (*з, за, від, на, через, у*).

Каузативне значення в ПВФ може поєднуватися з такими значеннями:

1) **об'єктним**: *від* + N gen, *без* + N gen, *з приводу* + N gen; *за* + N acc; *через* + N acc. Наприклад: *Особливо вражали задовгуваті й важкі руки, на яких з обох боків червоніли страшні шрами від арештантських колодок* (Ле², 4, с. 189); *Мені відомо... як йому важко без вас* (Рейм., с. 158-159); — *Хлопці, ми повинні радіти за професора, — зайшовся гарячим шепотом Грушевич* (Андр., с. 398); *Тоді шкурка в лисиці робиться густа-густа та лискуча, та пухната, а, як відомо, лисицю полюємо виключно через її знамените хутро, що має наукову назву — горжетка* (Вишня, 4, с. 48); *Священик сплотнів, далі посинів, потім знову сплотнів і наказав “братчикам” та “сестрицям” висловитися з приводу титаревої поведінки...* (Андр., с. 185); 2) **атрибутивним**: *у* + N dat; Наприклад: *Оповідали, що він у гніву забив ломакою вола* (Коц., 3, с. 66); 3) **обставинними**: а) **темпоральним**: *від* + N gen, *з* + N gen; *після* + N gen; *при* + N dat; *перед* + N inst. Наприклад: *Біжить Василь, увесь мокий од довгого бою, біжить у великій тривозі* (Довж.², 1, с. 176); *Продан був неймовірно втомлений з дороги...* (Гр.-Дон., с. 227); *Тіло після плавання стало пружним* (Андр., с. 324); *При тих словах начальство і прокурор помітно зайорзали стурбовано* (Багр.², с. 478); — *Ця стара слабує, як правило, перед новим місяцем* (Андр., с. 317); б) **цільовим**: *для* + N gen; *за* + N acc; *в ім'я* + N gen; *заради* + N gen. Наприклад: *...аж ось наш Забрьоха поплямкав, викашлявся, поцмокав, потер уси та й став ту рацею казати, що йому дяк скомпонував вже давненько для такого случаю...* (Кв.-Осн., с. 161); *Для втіхи маленьких пастушків, на їхнє спеціальне замовлення, стріляти в пеньочок або в підкинену ковіньку...* (Багр.², с. 290); *Трудящі рішуче піднялися на боротьбу проти влади Габсбургів, за соціальне і національне визволення* (Андр., с. 185); *Наш русин в ім'я всесвітнього братерства ладен і рідної матері відцуратись*

(Вільде², с. 193); — *Вчора хліба й не було, — ніби лиш заради ввічливості підтримала вона бесіду* (Андр., с. 412); в) **ЛОКАТИВНИМ**: *під* + N inst, *на* + N loc. Наприклад: *Столигнулися під мисами печені та варені* (Сам.³, с. 124); *...шуміло на вітру пошерхле пір'я кукурудзи* (Мейг., с. 102).

3.1.4. Вираження каузативності в структурі простого речення з інфінітивною конструкцією та однорідними членами.

На рівні простого речення є особливий тип каузативного ускладнення, що презентований однорідними членами, а саме однорідними присудками. Таке каузативне ускладнення є особливим через своє контекстуально-сміслові забарвлення у презентації КВ. ОП можуть виражати КВ завдяки тому, що синтаксична однорідність спирається на однорідність логічну, а “однорідні члени речення називають поняття одного логічного ряду” [315, с. 280] або “однотипні поняття” [313, с. 352], якими в аналізованій проблемі слід уважати причину та наслідок.

Зв'язок, який існує між ОП, є сурядним, що формально виражає єднальні, зіставно-протиставні та розділові смислові відношення [315, с. 274, 313, с. 353]. Вираження таких відношень є їхньою основною функцією, а репрезентація КВ є явищем периферійним. Найчастіше семантика причини і наслідку нашаровується на єднальні відношення, виражені ОП зі сполучником *і* (*й*) [174, с. 137]. Сполучник *і* (*й*) у таких конструкціях є асемантичним і не виражає каузативну семантику, а лише створює умови для її вираження контекстом [57]. Хоча Б. М. Кулик стверджує, що “в тих конструкціях, де з двох присудків-дієслів попередній виражає причину дії, а наступний — наслідок дії, одиничний сполучник *і* має значення висновку — дорівнює значенню сполучника *а тому* (*тому й*)” [174, с. 137].

Каузативність, виражена ОП, має певні особливості.

Каузативність у простих реченнях, ускладнених ОП, є імплікованою. У таких КК немає спеціальних синтаксичних маркерів каузативності. КВ виступають як приховані, але можуть бути виявлені завдяки аналізу смислового наповнення таких речень, позамовної ситуації, контексту, фонових знань реальної дійсності. Однак семантика каузативності може конкретизуватися завдяки використанню в конструкціях таких спеціалізованих засобів: відповідних прийменниково-займенникових або прислівникових сполук, що функціонують разом із сполучником сурядності *і* (*й*). Наприклад: *Гарасименко хазяйновито постукав пальцями по полудрабку, але на виправдання доріг він слова не знайшов і через те промовчав* (А.-Дав.³, с. 89); *Не погодився вступити в компартію і через це довго сидів без роботи* (Гром, с. 59). Причому введення в речення таких сполук є способом перевірки наявності / відсутності між однорідними членами каузативного зв'язку. Пор.: *Ми увійшли в кімнату й увімкнули світло. *Ми увійшли в кімнату й через це ввімкнули світло.* Неприродність останньої конструкції є очевидним, оскільки часові відношення тут є єдиними, і не створюють фон для виникнення каузативних.

КС є моносуб'єктною, тобто суб'єкти і каузувальної, і каузованої мікроситуацій збігаються. Пор.: *Учень захворів і не пішов до школи. — Учень захворів* (антецедент) → *Учень не пішов до школи* (консеквент). Цим каузативні конструкції у формі простого речення з однорідними членами відмінні від складних речень із сурядним зв'язком. Останні можуть представляти як односуб'єктні, так і різносуб'єктні КС.

Найчастіше КК з ОП виражають події, яким притаманні ознаки різночасності, швидкого перебігу. Ці ознаки створюють умови для виникнення значення зумовленості, спричинення. Відтак, ситуація А не лише передуює ситуації Б у часі, але й провокує її, є достатньою підставою для її виникнення. КС такого типу завжди представляє перспективну версію причиновості, тобто відображає природний розвиток подій від причини до наслідку. Наприклад: *Василина засоромилась і почервоніла* (Н.-Лев., 3, с. 168). Тут зовнішній прояв, тобто почервоніння, є наслідком впливу внутрішнього стану, а саме сорому.

КК з однорідними членами мають негнучку структуру. Зміна порядку розташування ОП в реченні є неможливою, оскільки вона призводить до нейтралізації каузативної семантики зокрема або вияву алогічності загалом. Пор: *Полякалися і втекли* (Пот., с. 59). — **Втекли і полякалися*.

Ймовірність вираження каузативної семантики в реченні збільшується у випадку наявності заперечення чи модального значення вимушеності. Наприклад: *Вони [сірники] зволожнили й не хотіли горіти* (Донч., 4, с. 118); *Діти виголоднили і не могли висидіти в школі* (Барк., с. 49).

Семантичне ускладнення речення відбувається завдяки вираженню двох пропозицій. Пропозиції, виражені однорідними присудками, є двох типів: 1) події як факти реальної дійсності — конструкції зі значенням перебігу подій у часі, ускладнені семантикою зумовлення, каузації (*Він послизнувся і впав*); 2) судження як продукт логічної операції мовця на певних фактах — конструкції зі значенням обґрунтування, причинового пояснення, умовиводу, висновку (*Мабуть, він проспав і запізнівся на поїзд*). Отже, ОП, як багато інших спеціалізованих та неспеціалізованих засобів, можуть виражати каузативність двох основних типів: *causa* (фактична) та *ratio* (логічна).

КК з однорідними членами побудована таким чином, що дія, представлена першим предикатом, сприймається як достатня підстава для здійснення дії, вираженої другим предикатом. Розвиток подій від каузувальної ситуації до каузованої сприймається як закономірний і логічно виправданий. Наприклад: *Хлопець впав з третього поверху і забився*. Відсутність травм у суб'єкта падіння може сприйматись як виняток із правила каузативності. Значення допустовості, виражене реченнями на зразок *Хлопець впав з третього поверху і не забився*, ми не розглядаємо у межах категорії каузативності, оскільки причина не відбулася як така, тобто не призвела до прогнозованого наслідку.

У простих реченнях каузативність може бути представлена не лише номіналізованими формами відпредикатного творення, але й інфінітивом [180, с. 335; 31, с. 24-25]. У таких КК інфінітив (самостійно або з залежними

словами) виражає значення причини певного стану (емоційно-психологічного, фізіологічного, фізичного). Стан як наслідок може бути виражений:

1) словами категорії стану (предикативними словами, аналітичними словами стану) прислівникового походження (*боляче, соромно, гірко, сумно, приємно, неприємно, радісно, весело, тяжко, страшно, лячно, легко, нудно, гарно, зручно, незручно, ніяково, спокійно, затишно, втішно, душно, холодно, тепло*) або іменникового походження (*радість, втіха, сум, гріх*), наприклад: ...йому **соромно** бути посміховищем для цілого села... (Чап., 2, с. 70); *Адже високо не так **страшно** було літати* (О. Ів.¹, с. 40). *Яка **втіха** розглядати з цих вершин усіх, усе* (Гум., с. 5). Каузативну семантику таких речень можна перевірити, трансформувавши їх у конструкції з експлікаторами КВ. Пор: *Йому соромно, **бо** він посміховище для всього села. Розглядання з вершин **приносить** йому втіху;*

2) прикметниками-предикативами або дієприкметниками-предикативами (*задоволений, втішений, радіий, щасливий*), наприклад: [Барон Крюг:] ***Радий** це чути, любий Сігеліус* (Чап., 2, с. 167).

Структурно КК з інфінітивом, який виконує функцію антецедента, переважно мають такі моделі: 1) N dat (Pron dat) + Adv + Vi. Наприклад: *У сутичку не встрявали, проте **Лободі-молодшому нестерпно було витримувати** на собі їхні сухі, колючі погляди* (Гонч., 7, с. 125); 2) N nom + для + N gen (Pron gen) + Vi. Наприклад: *Нині — мирний час, але хіба то менша **радість для матері — одержати** листа від сина чи дочки...* (Гам., с. 370); 3) N nom + Adj (Part) + Vi. Наприклад: *Відчувається, просто **щасливий він** зараз **бачити** довкола себе цей екіпаж прихильних та зичливих до нього людей...* (Гонч., 6, с. 201).

Наведені приклади ілюструють той факт, що антецедент представлений інфінітивом, а консеквент — словами категорії стану, прикметниками, дієприкметниками у функції складеного дієслівного присудка. Із погляду синтаксису, другий підтип КК тлумачать як речення зі складним присудком, перший елемент яких виражений прикметником (дієприкметником), а

другий — інфінітивом [174, с. 49]. Щодо слів категорії стану і речень із ними тут існують значні розбіжності. Необхідною умовою каузативного ускладнення таких безособових речень є також експліковане або імпліковане представлення семантичного суб'єкта в давальному відмінку.

Проте не всі предикативні слова (слова категорії стану, аналітичні дієслова стану) можуть виражати каузативність. Як відомо, одні слова категорії стану позначають стан природи, явища навколишнього середовища (*ясно, тихо, темно*), інші — психічний або фізичний стан людини або іншої істоти (*легко, сумно, душно*) [312, с. 453; 63, с. 297]. Виникнення такого стану в природі зумовлено певними універсальними законами, які не потребують роз'яснення, у той час як вияв певного фізіологічного або психічного стану в людини має свої, кожного разу відмінні, причини, які можуть потребувати уточнення у формі лівобічного поширення. Пор: *Холодно. Мені холодно. Мені холодно стояти тут*. Перше речення позначає загальний стан природи. Два останніх виражають фізичний стан особи: у першому випадку — загальний стан людини, а в другому — конкретний стан, виникнення якого відбувається у зв'язку з дією суб'єкта (вираженою інфінітивом) і триває одночасно з нею. Пор.: *Мені холодно стояти тут — Мені холодно, бо я стою тут. Якби я не стояв тут, мені не було б холодно*.

Те саме слово категорії стану, вжите з інфінітивом, на думку одних учених виражає значення оцінки суб'єктом мовлення певного емоційно-психологічного або фізичного стану особи [312, с. 453]. На думку інших учених, присудок таких конструкцій має оцінне, модально-оцінне або узагальнене значення [148, с. 119; 295, с. 169]. Існують також погляди, згідно з якими такі речення є варіантом КК [31; 144]. Т. О. Боброва, аналізуючи КК, у яких представлено психічний або емоційний стан особи, пов'язує їх із модальним значенням оцінки. У конструкції висловлено оцінку суб'єктом мовлення власної або невлавної дії, яка виражена інфінітивом. Водночас вона зазначає, що такий учинок або дія викликає певні емоції, почуття, які переживає суб'єкт каузованого стану, який одночасно є суб'єктом каузувальної

дії, а інколи і суб'єктом мовлення. Отже, оцінка є наслідком, а дія — причиною [31, с. 24]. Наприклад: — *Сумно, справді, **стояти** так і **слухати** гагакання дяків* (Мирн.¹, 1, с. 506). Можна погодитися з думкою А. П. Загнітка, що “у більшості конструкцій з інфінітивом та словом категорії стану (особливо на —о типу *важко, пізно*) відсутня оцінка самої дії — окреслюються умови її реалізації” [124, с. 8]. Хоча В. І. Казаріна обстоює погляд, що в таких КК причина “може поставати як дія, що представлена інфінітивом, а слова категорії стану називають стан, який каузований дією, що названа інфінітивом” [144, с. 192]. Наприклад: *Отже, У. Черчіллеві було трохи **ніяково** таке **підписувати**, і він запропонував “пояснити” ясний вираз “вживати силу” неясним виразом “загроза та напад”* (Шт., с. 251); *І йому було так **солодко слухати** шурхіт паперу та гоготіння вогню в грубці!* (Чап., 1, с. 158).

Очевидно, більш прийнятним буде положення про контекстуальну зумовленість каузативного значення в таких конструкціях. Наприклад: — *Фу, як **противно бігати** по ній [стерні] босому!* — *розсердився зайчик і подався на городи* (О. Ів.¹, с. 35). Так, висловлювання персонажа казки містить власну оцінку, яка може навіть стати узагальненою (*Бігати по стерні босому — це противно*), проте така оцінка ґрунтується на двох каузально-залежних ситуаціях: *зайчик бігав по стерні, і **від цього** йому стало противно*.

На підтвердження думки про каузально-зумовлений стан суб'єкта може вказувати той факт, що речення зі словами категорії стану в ролі головного члена можуть поширюватись як інфінітивом, так і ПВФ із каузативною семантикою. Пор.: *...так мені було радісно **від** отого **відчуття** руху й сили...* (Чап., 2, с. 419). — *...так мені було радісно **відчувати** (**відчутти**) рух і силу...* Функціональними синонімами можуть бути такі по-різному оформлені синтаксичні варіанти: *прикро від усвідомлення — прикро усвідомлювати, прикро від думки — прикро думати, неприємно від читання — неприємно читати, незручно від перебування — незручно перебувати*.

Каузативне значення зі словами категорії стану може посилюватись завдяки вживанню інфінітива у формі доконаного виду. Пор.: *Як **приємно** було*

витягти, розслабити затерплі, зомлілі м'язи! (Твен², с. 113). — *Я витягнув та розслабив затерплі зомлілі м'язи, **внаслідок чого** мені стало приємно.* У разі вживання інфінітива у формі недоконаного виду каузативна семантика послаблюється, оскільки значення процесу, який позначає інфінітив, і значення стану, яким охоплений суб'єкт, хоча відбуваються в одній часовій площині, але можуть і не бути каузально-залежними, про що свідчать можливі варіанти трансформації. Пор.: *Йому було весело йти додому.* — *Йому було весело, **коли** він ішов додому. Йому було весело **від того, що** він ішов додому.*

Відношення в конструкціях із такими прислівниками та іменниками може тяжіти як до причинового, так і до оцінного, залежно від часових координат та способової форми предиката. Наприклад: *Мені **неприємно** про це говорити. Мені **неприємно** було сидіти серед цілком незнайомих мені людей.* У першому реченні суб'єкт дає оцінку, характеристику майбутньої розмови, у другому — описує процес (сидіння) як причину виникнення негативного емоційно-психологічного стану. Каузативне значення може перетинатись також із умовним значенням в інфінітивних конструкціях цього типу. Наприклад: *Мені було страшно заходити в ту кімнату.* — *Я не заходив до кімнати, бо мені було страшно. Якби не страх, я б зайшов до тієї кімнати.*

Речення з об'єктним поширювачем, що приховує семантичний суб'єкт стану, слід відрізнити від речень без об'єктного поширювача, що виражають загальну ситуацію з семантикою оцінки. Пор.: *Мені **соромно** торгувати на базарі. Соромно торгувати на базарі.* У першому випадку каузативне значення домінує над значенням негативної моральної оцінки, у другому — навпаки.

Речення без словоформи давального (семантичного суб'єкта) можуть поєднувати умовне й каузативне значення, тоді як речення з давальним семантичного суб'єкта (носія стану) позначають переважно каузально-зумовлений стан. Пор.:

(1) *Дуже тяжко ні в що не вірити.* — *Дуже тяжко, якщо ні в що не віриш. Дуже тяжко, коли ні в що не віриш.*

(2) *Мені дуже тяжко ні в що не вірити. — Мені дуже тяжко, бо я ні в що не вірю.*

Каузативність у таких конструкціях заснована на лексичному наповненні речення, зокрема предикативного центра. Предикатом у КК цього типу виступають безособово-предикативні прислівники (слова категорії стану), безособові дієслова та іменники.

Каузативне значення таких інфінітивних конструкцій можна перевірити, трансформувавши їх у складне речення з експлікаторами каузації. Наприклад: *Мені холодно стояти на вулиці. — Я стою на вулиці, і через це мені холодно. Мені холодно через те, що я стою на вулиці; Мені пощастило зустріти таку людину. — Мені пощастило, тому що я зустрів таку людину.*

КК, побудовані за схемою “слово категорії стану + інфінітив”, виражають тільки односуб’єктну каузацію: стан, презентований у консеквенті, і дія або процес, виражені антецедентом, стосуються одного семантичного суб’єкта. Пор.: *Мені було аж моторошно бачити такий натхненний вираз обличчя* (Л. Бонд.¹, с. 74). — *Я бачив → Мені було моторошно.*

Різносуб’єктна каузація представлена конструкціями з прийменниково-відмінковими формами, підрядними з’ясувальними зі сполучниками *що* та *як*, складнопідрядними часу зі сполучником *коли*, складнопідрядними причини зі сполучником *від того, що*. Наприклад: *За нею засміялися інші члени сім’ї, і мені стало моторошно від їх майже людського сміху...* (Андр., с. 476); *Як же прикро й соромно було мені, коли я думав про все це!* (Чап., 2, с. 423); *Мені приємно було вискочити на станції, щоб купити їй яблук, замовити для неї чаю і таке інше, а їй приємно було, що я сам запропонував помінятися місцями, — віддав їй зручніше* (Гуменна, с. 32); *Зворушливо було бачити, як червоніла й усміхалася королева...* (Твен², с. 21).

3.2. Каузативні відношення в структурі складного речення

3.2.1. Вираження каузативності в структурі складнопідрядного речення.

Причина та наслідок, що становлять поняттєву основу категорії каузативності, тісно пов'язані з семантичними компонентами умови, мети, допустовості як складові ширшої категорії каузальності. Водночас каузативність пов'язана з категорією темпоральності. Каузальна залежність подій у мовленні фіксує різночасність: причина завжди передує наслідку, а наслідок слідує за причиною. ПНВ пов'язані також із відношеннями інтенсивності, наприклад, у тих випадках, коли високий ступінь вияву ознаки призводить до відповідного наслідку. Тому синтаксична каузативність як різновид детермінантних відношень у структурі речення можна розглядати як своєрідне нашарування на атрибутивні, об'єктні, з'ясувальні, інструментальні, часові відношення [349; 54; 55; 350; 29].

У складному реченні, зокрема складнопідрядному, каузативність може реалізуватись за допомогою маркованих та немаркованих (контекстуальних) засобів: синкретичних сполучників та їхніх аналогів, підсилювальних часток, просодичних засобів, лексичного наповнення та розташування частин складного речення.

Первинну каузативну функцію виконують сполучники та сполучні слова причини та наслідку. Вторинна семантика може виявлятися у структурі складнопідрядного речення, яке позбавлене сполучників та сполучних слів, спеціалізованих на вираженні каузативних відношень.

Категорії *причини* й *мети* є настільки взаємопов'язаними, що каузативність часто використовує арсенал виражальних засобів мети “у своїх цілях”. Сполучники мети (*щоб, аби, для того щоб*) у певному контексті можуть тлумачитись не як власне цільові, а як причиново-цільові. Мета — це та ж

причина в сенсі прагнення особи її досягти. Тому причиново-цільові СПР можуть легко трансформуватись у власне причинові СПР і навпаки. Наприклад: *Андрій про це знає, як знає й про те, що брати все-таки бажають йому щастя й кепкують тільки для того, щоб їх обох підбадьорити* (Багр.², с. 293); *Йому здавалось, що швидко йде, але насправді посувався, мов тінь, хитаючись. Аби не лежачи помирати* (Багр.³, с. 56). Пор.: *Андрій про це знає, як знає й про те, що брати все-таки бажають йому щастя й кепкують, тому що хочуть їх обох підбадьорити; Йому здавалось, що швидко йде, але насправді посувався, мов тінь, хитаючись, бо не хотів лежачи помирати.*

Між категоріями *каузативності* і *темпоральності (таксису)* у структурі складного речення простежується особливо тісний зв'язок [261, с. 116; 38, с. 329]. Зважаючи на те, що онтологічно причина і наслідок не існують поза часовими межами, значення часу створює ніби “вісь координат” для розвитку каузальних ситуацій. Згадати хоча б відоме твердження “*після цього — значить з причини цього*”, який філософи і логіки застосовують як основний постулат каузального зв'язку. Мовна ж категорія таксису передбачає три типи значень: попередності, одночасності та наступності. Каузативність нашаровується саме на значення наступності, виразниками якого є сполучники: *коли, відколи, відтоді як, після того як, з того часу як, тільки-но, як ...так*. Наприклад: *Після того, як вийшла пані губернаторова, товариство ще більше збентежилось...* (Стар., с. 42); *Відколи ти виїхала, — пише Франко, — я прямо стався сам не свій, чую, що мені хибує цілої половини мого существа [єства]* (Гор., с. 136); *Ото як побалакав з тобою по телефону, то так мені в п'ятах закрутило — здається, пішки побіг би у той Київ* (Нест.², с. 200); *Текля зійшла з розуму, коли від тифу повмирали її чоловік і дворічна дівчинка* (Андр., с. 234); *Нічого не бережуть, а потім за квартиру платити нічим!..* (Рейм., с. 147); *У старого Тапхая, достоту знаю, господарство було нікудишнє, син від нього багатства не успадкував. Але відтоді, як Дугар привласнив майно людей, котрі пішли з більшовиками партизанити, він одразу розхазяйнувався* (Тум., с. 20). У таких КК причинова залежність умисно або неумисно замаскована під часову

послідовність, втім можна чітко зрозуміти, що це не просто перебіг подій, а події, які пов'язані каузально.

Значення *каузативності* може виступати вторинним щодо основного значення *інтенсивності* дії, *міри* і *ступеня* вияву ознаки, якості [261, с. 116; 295, с. 650-651]. Наслідок, зумовлений надмірним виявом ознаки, дії, стану, якості, що виражені в головному реченні, властиве таким моделям: “так + прислівник, + що”; “такий + прикметник, + що”; “стільки + іменник, + що”. Наприклад: *Вона була такою справжньою селянкою Павлихою, що під кінець п'єси весь зал загудів від оплесків* (Рейм., с. 17); *Струс був такий грандіозний, що захопило дух і паралізувало розсудок,— тяжко було зібрати думки до купи* (Багр.², с. 550); *...очі випромінювали стільки м'якосердності і доброзичливості, що не відповісти на це тим самим — було просто неможливо...* (Лев., с. 294). Такий спосіб реалізації ПНВ відзначають також у російській та англійській мовах [6, с. 106]. У деяких випадках прикметник або прислівник може не бути формально вираженим, проте, зрозумілим із контексту. Схема буде спрощена до “так + що” або “такий + що”. Конструкція при цьому не втрачає каузативного значення. Наприклад: *Оглядають жиди корову з усіх боків та дають таку ціну, що Ганні аж сльози навертаються на очі* (Н.-Лев., 1, с. 76); *... сказав Ястшембський і смикнув Василю за рукав так, що вона впала на його коліно* (Н.-Лев., 3, с. 169); *... ударив так, що кров цвіркнула хлопцеві з носа* (Гонч., 5, с. 462). Пор.: *таку низьку ціну, смикнув, ударив так сильно*. Вживання такого прикметника і прислівника було б інформативно зайвим, оскільки багато конструкцій у мовленні виявляють тенденцію до економії мовних засобів. Наприклад: *Я ж у кабінеті директора так стерялась, що забула попросити резолюцію на заяві* (Гум., с. 43). Каузативність може виступати приховано в конструкціях зі сполучниками *настільки, наскільки, аж*. Наприклад: *Гори мусили сприйняти той опришківський поклик, зважити на нього — наскільки він був палкий і щемливо радісний* (Петр., с. 3); *Коснятин... підставляв до полум'я свої мокрі дороги чоботяри, аж валувала з них пара ...* (Загр.¹, с. 238).

Ще одним підтипом актуалізації каузативних відношень є такі моделі: “не настільки (недостатньо, недосить) + прикметник, щоб”; “настільки (доволі, достатньо, досить) + прикметник (іменник), щоб”; “не настільки (недостатньо, недосить) + прикметник (іменник), щоб не”; “настільки (доволі, достатньо, досить) + прикметник (іменник), щоб не”. Наприклад: *У нього жінка не настільки дурна, щоб не зуміти приготувати доброї страви, і не настільки розумна, щоб говорити про його статті* (О. Ів.², с. 101); *...великий візир Мустафа мав ще достатньо сил, щоб не впасти у відчай і не повторити торішньої помилки Ібрагіма-паші...* (Мал.², 1, с. 372);

У таких каузативних макроситуаціях здійсненню дії консеквента сприяє або перешкоджає достатній або недостатній ступінь вияву певної якості суб'єкта.

Категорії **причини** і **умови** демонструють менш тісний зв'язок від попередніх. Хоча теоретично усі види складних речень, які виражають умовно-наслідкові відношення, можуть бути ускладнені причиновими відношеннями [220, с. 81]. Відмінність між власне умовно-наслідковими та причиново-наслідковими полягає у вираженні модальності, оскільки причина входить до реальної модальності, а умова до ірреальної. Зв'язок між цими категоріями простежується в реченнях, які виражають не власне події, а судження. КК зі значенням обґрунтування можуть виражати такого ж роду умовиводи, висновки, що й умовні речення. Наприклад: *Ти не даруєш мені квіти, тому що ти мене не любиш. — Якби ти любив мене, ти дарував би мені квіти.*

На давні форми передминулого часу з формальним показником *був* (*була, було*) та семантичними відношеннями причиновості між частинами СР вказує О. Курило. Такі конструкції в сучасній українській мові притаманні розмовному мовленню з уживанням форми умовного способу, яка поєднує умовне та причинове значення. У частині наслідку подана певна незавершена дія, а в частині умови насправді подана причина незавершеної дії [177, с. 52]. Наприклад: *Був би вправ, коли б (якби) ти мене не підтримав. Був би вправ, так ти мене підтримав.*

Сполучник **якщо** може поєднувати каузативне й умовне значення, причому в деяких контекстах із виразним домінуванням першого. — *Ну, що ж, якщо ти теж прокинулась так рано для цього, давай зробимо це удвох* (О. Ів.¹, с. 224). Тлумачні словники не фіксують причинової семантики за цим сполучником (СУМ, Т. 11, с. 642). Проте приклад демонструє каузативне значення з відтінком обґрунтування. Оператор тут виступає еквівалентом до *оскільки*.

3.2.2. Вираження каузативності в структурі складносурядного речення.

Складносурядним називають речення, частини якого поєднані сурядними сполучниками і є граматично незалежними одна від одної [92; 312, с. 170]. Частини складносурядного речення характеризуються більшою автономністю, ніж у складнопідрядному.

Класифікація складносурядних речень (ССР) ґрунтується на групуванні сполучних засобів за їхньою здатністю до семантичної диференціації. Серед сурядних сполучників виділяють два типи: 1) *семантично марковані*; 2) *семантично немарковані* або *асемантичні*.

Більшість дослідників обстоюють такий погляд, що основним засобом вираження каузативності є лексико-семантичне наповнення речення, контекст, структурне співвідношення частин, інтонація, а сполучник є формальним засобом зв'язку [92, с. 25-29; 101, с. 308-309; 337, с. 125-126]. Б. М. Кулик вважає, що сполучники сурядності можуть виражати причиново-наслідкові відношення між частинами [174, с. 183-184]. Щодо функцій різних типів ССР учені твердять, що їхні межі нечіткі і, отже, це питання потребує перегляду. Так, у науковій літературі є різні речення типу “*Я захворів, і тому не ходив до школи*”: 1) ССР, співвідносне з складнопідрядним, із сурядними сполучником *і*, *та*, а також із займенниковим прислівником *тому*; 2) ССР із причиново-наслідковими відношеннями між частинами, із сурядним сполучником *і* *тому*;

3) перехідний або проміжний тип СР, який має ознаки як СПР, так і ССР [174, с. 192; 21; 355, с. 91-92].

ССР з імпліцитним представленням каузативних відношень мають ряд особливостей порівняно з іншими типами КК. Каузативність у ССР ґрунтується на низці структурно-семантичних критеріїв.

Одним із фундаментальних постулатів сучасного синтаксису є визначення ССР за формальними зв'язками. Для ССР це рівнозначність, рівноправність, або незалежність частин, які входять до їхнього складу. Проте це не можна повністю застосувати до каузативних ССР, оскільки синтаксично рівноправні і незалежні частини ССР є семантично зв'язаними. Вони реалізують одну складну каузативну макроситуацію, для вираження якої компонент наслідку такий же необхідний так само, як і компонент причини.

Семантичний каузативний зв'язок накладається на формальний єднальний зв'язок, тобто відбувається каузативне ускладнення єднального зв'язку. Засобами поєднання сурядних частин у каузативно ускладнених ССР виступають асемантичні сполучники *і* (*й*), *а* (в значенні *і*) [26, с. 133]. Отже, власне єднальні відношення стають базою для вираження каузативних у структурі ССР. Але виникає проблема розмежування ССР із власне єднальними відношеннями і ССР із каузативно ускладненими єднальними відношеннями. Головним критерієм виділення імпліцитно каузативних ССР звичайно є смислове наповнення. Реальний зміст того, що висловлюється, допомагає встановленню каузативних відношень між частинами ССР. Раціональне розмежування ССР пропонує А.П. Грищенко, який докладно аналізує усі його підтипи в українській мові й визначає, зокрема, такі складні синтаксичні одиниці, складові частини яких пов'язані причиново-наслідковими, умовно-наслідковими та висновково-результативними відношеннями [192, с. 27-35]. Оскільки у цьому дослідженні значення умови не розглядається, каузативні ССР, залежно від смислового наповнення, розподілено на два підтипи: 1) конструкції причиново-наслідкової зумовленості; 2) конструкції обґрунтування висновку.

Конструкції зі значенням причиново-наслідкової зумовленості мають двоступеневе семантичне ускладнення, яке можна представити так: *формальні єднальні відношення → темпоральні відношення слідування подій → відношення каузальної залежності подій* [174, с. 192; 92, с. 99]. Пор.: *А він написав щось на папірці по-турецькому чи по-грецькому. Я з'їла той папірець натщесерце, і це лихо минулось* (Н.-Лев., 5, с. 355). — *Я з'їла той папірець натщесерце, і після цього лихо минулось*. — *Я з'їла той папірець натщесерце, і в результаті цього лихо минулось*. Такі речення виражають каузативність типу *causa* і представляють каузально закономірні процеси, які сформовані за типом логічного силогізму: якщо настає подія А, то неодмінно настає подія Б. Пор.: *Відкрив з одного шляпку, натиснув, і з тюрбика черв'яком поповзло щось зелене* (Лад., с. 5). — *Якщо тюрбик з якоюсь речовиною натиснути, ця речовина почне виділятися звідти*.

Увиразнити каузативну семантику таких конструкцій можна, додавши до асемантичного сполучника *і* такі конкретизатори причиново-наслідкового значення, як *в результаті цього, внаслідок цього, від того, через це, тому*. Наприклад: *Сонечко зайшло, і надворі почало вже темніти ...* (Н.-Лев., 1, с. 60). — *Сонце зайшло, і внаслідок цього надворі вже почало темніти*. Значення створених у такий спосіб аналогів сполучників *і в результаті цього, і внаслідок цього* тощо були розглянуті в розділі про спеціалізовані засоби вираження каузативних відношень.

Конструкції зі значенням обґрунтування висновку виражають умовивід, у якому судження-причина виступає як достатня підстава, аргумент, доказ для судження-висновку. Каузативна семантика таких ССР імпліцитно виражає таке ж значення, як конструкції у формі СПР із аналогами каузативних сполучників *і тому, а тому, тому й*. Наприклад: *Все це — давно вже знайомі картини, і вони не можуть привернути уваги Закревського*. (Соб.², 2, с. 476). Каузативність може ускладнюватися модальними значеннями. На різний ступінь переконаності в судженні-висновку вказують лексеми *очевидно, можливо, напевно, вірогідно*, вжиті в частині антецедента. Наприклад: *Через*

деякий час Шульц погорів. Очевидно, добре напився він крові нагуєвичан, і вони помстилися йому (Гром, с. 73). Виникненню каузативного значення може сприяти вживання в частині консеквента таких **лексичних формул**: *довелось, вдалось, був змушений, зміг* тощо. Наприклад: *Поліція почала стріляти в людей, і вони змушені були відступити* (Гром, с. 48);

За своєю будовою складносурядні речення, частини яких перебувають у каузативних відношеннях, належать до речень **закритої структури з фіксованим негнучким** складом [92, с. 31; 283, с. 108]. Складносурядні речення закритої структури поєднують тільки дві предикативні частини, яким відповідають антецедент та консеквент. Фіксованість і негнучкість виявляється в тому, що складносурядне речення відбиває природній хід подій, явищ, за якого спочатку актуалізується причина, а потім — наслідок. Тому перша сурядна частина вказує на причину, а друга — на наслідок, тобто КК побудована за типом “**антецедент**→**консеквент**” Зміна порядку розташування сурядних частин призводить до втрати складною конструкцією каузативного значення, вияву алогічності або до виникнення значення перерахування (одночасності) [70, с. 16].

Важливу роль у вираженні каузативних відношень між предикативними частинами ССР відіграє **співвідношення видо-часових і способових форм** предикатів у частині антецедента та консеквента. Вони можуть створювати формальні умови для вираження каузативної семантики. Наприклад, значення причини типу *causa* виражають переважно такі структурні моделі КК:

1) минулий час, дійсний спосіб → минулий час, дійсний спосіб, наприклад: *Саме тоді вдарив дзвінок, і всі поспішили до вагонів* (Барк., с. 198);

2) теперішній час, дійсний спосіб → теперішній час, дійсний спосіб, наприклад: *Дніпрова синя глибина Покірни двигас турбіни, І лється електричний струм, Жадібні живлячи машини* (М. Рил.¹, с. 224);

3) теперішній час, дійсний спосіб → теперішній час, дійсний спосіб на позначення минулих дій, наприклад: *Тож від цього моменту забудова стає*

незаконною, і в листопаді мешканці звертаються до суду (Вечірній Київ, № 35 (18370), с. 5)

Каузативність типу *ratio* представляють переважно структурні моделі КК, в яких предикати обох частин виступають у таких формах:

1) теперішній час, дійсний спосіб → теперішній час, дійсний спосіб, наприклад: *Ви мене мало знаєте, і вам нелегко вирішити* (Гонч., 6, с. 20); *Душа твоя завжди юна, і я тебе люблю!* (49, 26);

2) минулий час, дійсний спосіб → минулий час, дійсний спосіб, наприклад: *Джим був тільки людиною і не міг встояти проти спокуси* (Твен¹, с. 10);

3) минулий час, дійсний спосіб → майбутній час, дійсний спосіб, наприклад, — *Він перевершив усіх лицарів у чесному бою, і я довірю йому свого меча!* (Твен², с. 242).

Предикати антецедента, вжиті у формі наказового та умовного способів, а також дійсного способу майбутнього часу, організують конструкції умовно-каузативного або каузативно-цільового значення і перебувають на периферії каузативності в ССР. Наприклад: — *Зараз, голубе,— кажу йому,— зроблю ін'єкцію, і вам полегшає* (Чап., 2, с. 415); *Якийсь заворушиться, і всі прокидаються зі свого напівсну та вибухають жалібним лементом* (О. Ол., с. 20).

Вираженню значення каузативності сприяє **використання анафоричних елементів**, вказівка на певний спільний для двох частин суб'єкт або ситуацію [283, с. 108]. Наприклад: *Лейба гукнув на політників, і довгі ряди дівчат та парубків заворушились і наче посипались до куреня* (Н.-Лев., 3, с. 149).

Одним із важливих засобів оформлення семантичних відношень у ССР є **інтонація**. Каузативним ССР властива з'ясувальна інтонація, особливо КК обґрунтування висновку, або інтонація зумовленості, що притаманна КК зі значенням каузальної залежності подій. Для виділення саме значення результативності використовують паузу, а консеквент посилюється більшим

наголосом. Наприклад: *Та ось пухлина розпадається, розкриваються зруйновані кровоносні судини,— і нараз починається тяжка ракова кровотеча* (А.-Дав.¹, с. 68).

Каузація, виражена предикативними частинами в ССР, актуалізує ситуації причини й наслідку в розгорнутому вигляді. Проте, на відміну від складнопідрядного, у якому акцент зроблено або на причиновому, або на наслідковому компоненті КС, у ССР “причиново-наслідкові відношення мають повний вияв, тобто вони є двобічними” [57, с. 312].

ССР з каузативними відношеннями перебувають у відношенні семантико-синтаксичної деривації з СПР із підрядними причини та наслідку. Пор.: *Він не ходив на заняття, і його вигнали з університету. Його вигнали з університету, тому що він ходив на заняття. Він не ходив на заняття, через що його вигнали з університету.* У СПР із каузативними маркерами причини та наслідку КВ є однозначними. У ССР каузативність є завуальованою, мовець подає події в порядку їх слідування, при тому тільки натякає на причиново-наслідковий зв'язок. Слухач же оцінює події і сприймає їх як каузально-залежні, спираючись на свої знання реальної дійсності.

Каузативні ССР, на відміну від СПР, можуть виражати небагато відтінків каузативного значення або імплікацій: 1) **наслідок дії загальної причини**, наприклад: *Коли впоралась, уже смеркло, і (через це, тому) дівчинка засвітила лампу* (Донч., 4, с. 43); 2) **наслідок дії результативної причини**, наприклад: *У листопаді під час чергової акції протесту професора Березовського знов було побито, і (в результаті цього) він удруге опинився на лікарняному ліжку зі струсом мозку* (Вечірній Київ, № 35 (18370), с. 4); 3) **результат, наслідок дії причини-джерела**, наприклад: *Єремія зирнув на червінці, і (від цього) його думки прояснились* (Н.-Лев., 5, с. 351); 4) **результат, наслідок дії сприятливої причини**, наприклад: *Цюник був легко поранений, і (завдяки цьому) йому вдалося втекти* (Гром, с. 42); 5) **результат, наслідок дії несприятливої причини**, наприклад: *Задощило, і (через це) фільмування довелось припинити* (Гонч., 4, с. 352); 6) **висновок стосовно певного**

аргументу-судження, наприклад: *Я був одягнений у стару куртку, і (тому), мабуть, здавався набагато старшим за Марійку* (Андр., с. 470).

3.2.3. Вираження каузативності в структурі безсполучникового складного речення.

Чільне місце в репрезентації каузативних відношень у структурі СР належить безсполучниковим складним реченням (БСР). Цей тип каузативних конструкцій досліджували різні покоління учених [294; 81; 128; 209; 173; 323; 336; 106; 283]. На особливості вираження в них каузації звертають увагу автори монографічних праць і підручників, виділяючи різні типи їх: *причинові* [57, с. 350; 212, с. 21], *наслідкові* [57, с. 351; 295, с. 649-650], *наслідково-причинові* [316], *причиново-наслідкові* [174, с. 259-262; 87, с. 61-62; 323], *обґрунтування* [295, с. 651-653; 323].

Виправданим, на нашу думку, є поділ БСР із каузативними відношеннями між частинами, на два семантичні підтипи: 1) **конструкції причиново-наслідкової зумовленості**; і 2) **конструкції логічного обґрунтування** [298; 323, с. 5].

Конструкції причиново-наслідкової зумовленості передають каузативний зв'язок між подіями, діями, станами на основному відношенні типу *causa*. БСР зазвичай виражають значення каузації через призму часових координат. Подія-наслідок відбувається не тільки після події-причини, а й як результат її, у свою чергу, подія-причина не лише передуює події наслідку в часі, а й є достатньою підставою для її виникнення. Така конструкція відбиває природній процес породження наслідку причиною, що зазвичай відповідає моделі “*антецедент — консеквент*”. Наприклад: *Потім сів на мотоцикл, ривком натиснув ногою — мотор зразу ж завівся* (Гол., 5, с. 123); *Дорога нерівна й болотниста, ридван хитався на ремінних пасах і, ніби колиска, колисав їх до сну* (Лепк., с. 32); *Батіжок свиснув, конячка натяглася і покотила візок* (Н.-Лев., 1, с. 73). Такі КК допускають транспозицію причинового та наслідкового компонентів, що супроводжується значення обґрунтування,

пояснення причини. Пор.: *Мокрина знов пізно вернулась до куреня, знов сердився та лаяв її батько* (Н.-Лев., 3, с. 114). — *Знов сердився та лаяв Мокрину батько: знов вона пізно вернулась до куреня.*

Конструкції логічного обґрунтування функціонують на рівні БСР, у якому причиновим зв'язком пов'язані не події, а судження, факти. Такі КК представляють каузативність типу *ratio*. Антецедентом є певний посил, (можливо, факт об'єктивної дійсності), який дає підстави робити певний висновок. У БСР представлено два судження, каузальна залежність між якими виводиться мовцем, і постає як така завдяки суб'єкту, який робить умовивід. У цьому випадку відсутнє об'єктивне породження одного явища іншим, а наявне суб'єктивне обґрунтування певного висновку про ці явища та підстави їх виникнення. Наприклад: *Мабуть, лиходій — чесні люди отак поночі не ходять* (Кок., с. 52); *Побіжу на поле, там завжди можна чимсь поласувати* (О. Ів.¹, с. 35). Структурною домінантою КК логічного обґрунтування є схема “консеквент → антецедент”, проте можливою є й схема “антецедент → консеквент” [174, с. 261-262]. Наприклад: *Я прогавив — мені й на дах лізти* (Кок., с. 256); *Заплутались трошки коропи в моїй мережі: час приступати до діла* (Нечуй5, с. 334).

У таких класифікаціях причиново-наслідкових БСР переважає структурно-семантичний підхід, згідно з яким основна роль відведена рематичному компонентові — другій частині БСР. За порядком слідування частин у БСР каузативні конструкції цього типу можна поділити на два підтипи: 1) **наслідково-орієнтовані**, які відповідають схемі “антецедент → консеквент”; 2) **причиново-орієнтовані**, які побудовані за схемою “консеквент → антецедент”. Пор.: *Транспорт уже не їздив: він прийшов додому пізно. Він прийшов додому пізно — транспорт уже не їздив.*

Причиново-орієнтовані БСР у дослідженнях синтаксису зазвичай іменують складними реченнями зі значенням причини [174], складними реченнями зі значенням обґрунтування [105, 323]. Термін “обґрунтування” краще підходить до таких конструкцій. Значення каузативності розпадається на

два типи: *causa* і *ratio*. У БСР, побудованих за моделлю “консеквент → антецедент”, представлена переважно каузальність між судженнями, рідше — причиновість між подіями. Тому дослідники відзначають складову обґрунтування, причинового пояснення, мотивації, підґрунтя в другій частині БСР [174, с. 259; 323]. Наприклад: *Але до булок не торкалися, ніколи було* (Петр., с. 49).

Наслідково-орієнтовані КК побудована за схемою “*антецедент* → *консеквент*”. БСР цього підтипу мають значення зумовлення, спричинення і відображають онтологічний порядок розгортання подій, тобто від причини до наслідку. Зазвичай учені кваліфікують такі одиниці як причиново-наслідкові або наслідкові. Особливістю **БСР причиново-наслідкової зумовленості**, утворених за схемою “*антецедент* → *консеквент*”, є те, що поза контекстом важко достеменно встановити семантичні відношення між його частинами. Такі складні конструкції мають комбіновану семантику: часову і каузативну, умовну і каузативну, часову, умовну і каузативну тощо [295, с. 643, 649; 129, с. 360]. Так, приклад із народної творчості, який наводить Б. М. Кулик у розділі про БСР зі значенням наслідку, *У колгоспі машина молотить — луна по всьому світу котить*, можна кваліфікувати по-різному: **Коли** у колгоспі машина молотить, **то** луна по всьому світу котить. **Якщо** у колгоспі машина молотить, **то** луна по всьому світу котить. *У колгоспі машина молотить, тому* луна по всьому світу котить. Критерієм розрізнення каузативних наслідково-орієнтованих БСР причиново-наслідкової зумовленості від інших типів БСР є їхня реальна модальність або фактуальність, а в частині антецедента та консеквента може бути представлено тільки справжнє явище, подія, факт об’єктивної дійсності [295, с. 643, 649; 337, с. 131]. Каузативне значення послаблюється з уведенням у каузувальну частину перспективної, ірреальної, уявної події, дії, явища.

За семантикою та структурою підтипи БСР дещо різняться. Так, причиново-орієнтовані БСР рівною мірою мають семантику логічного

обґрунтування та каузальної зумовленості, тоді як наслідково-орієнтовані — частіше виражають причиново-наслідкову зумовленість.

На сьогодні дискусійними залишається низка питань.

КК, співвідносні з БСР, зазвичай відносять до неспеціалізованих засобів представлення каузативності [129; 173; 336; 337; 106; 355; 31; 369]. Основною підставою для цього називають відсутність граматичних маркерів відповідних відношень, із чим можна цілком погодитись. Відомі й інші погляди на причиново-наслідкові БСР. Так, М. В. Всеволодова БСР разом із СПР та ССР вважає ізосемічним типом КК. На думку ученої, присутність операторів, які вказують на каузативний зв'язок між частинами БСР, є необов'язковою, оскільки “життєвий досвід, знання, пресупозиція (презумпція) дають змогу однозначно співвіднести дві події як такі, що пов'язані причиново-наслідковим відношенням” [71, с. 90]. В. М. Русанівський також не вважає формальну відсутність відповідних сполучників у БСР за достатню підставу для меншовартості БСР у плані вираження каузації, порівняно з СПР. Основним засобом для представлення каузативних відношень, на думку вченого, є не сполучники, а взаємне розташування предикативних одиниць та часові форми предикатів, а сполучники “тільки увиразнюють або модифікують значення причини” [278, с. 41]. Отже, відповідно до такого підходу між БСР як СПР ставиться знак рівності (у БСР пропущено сполучник).

На нашу думку, каузативність у системі БСР має свої формальні та семантичні ознаки.

КС представлена в **розгорнутому вигляді**, тобто і антецедент, і консеквент виступають як прості речення, частини БСР. Каузативні БСР є конструкціями **закритої структури**, завжди складаються з двох предикативних частин, яким відповідають антецедент і консеквент КС, і не допускають поширення наступними частинами [21]. Порядок слідування частин у БСР є **відносно гнучкими**, оскільки вони можуть практично вільно змінювати порядок слідування частин в актуальному членуванні речення. Зміна розташування частин у цьому типі складного речення, на думку

В. М. Русанівського, створює “нові можливості для уточнення міжпредикативних відношень” [278, с. 41]. Наприклад: *Десь загубились ключі — він не зміг потрапити у квартиру. Він не зміг потрапити у квартиру: десь загубились ключі.*

На думку Б. М. Кулика, порядок розташування предикативних частин у причиново-наслідкових БСР варіювати не можна [174, с. 259]. Але вважаємо, що головною в БСР каузативного типу є друга частина складного цілого. Зміна порядку розташування предикативних частин призводить до зміщення акценту або на причині з відтінком обґрунтування, або на наслідку, що позначає результат розгортання певних подій. Каузативними є обидві такі конструкції: *Фабрику закрили — багато робітників опинились без роботи. Багато робітників опинились без роботи: фабрику закрили.*

Відсутність граматичних засобів зв'язку між частинами БСР. На відміну від інших КК, співвідносних із СПР, де каузативність має маркований характер, тобто вони містять спеціальний оператор каузативного зв'язку (сполучник або сполучне слово), у БСР каузативність є **абсолютно імпліцитною**. Каузативний семантичний зв'язок між частинами БСР впливає з зіставлення повідомленого з позамовною дійсністю, або його також можна відтворити з контексту [25, с. 408; 355, с. 119]. Однак не тільки опора на життєвий досвід і позамовну дійсність дозволяє встановити каузативну відповідність між частинами БСР, але й порядок розташування частин, лексичне наповнення їх, використання типізованих спеціалізованих лексичних елементів, співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-предикатів, наявність заперечення, інтонаційне оформлення тощо [278, с. 41; 57, с. 349-351; 295, с. 648-653; 173, с. 3]. Окремо слід сказати про так звані експлікатори каузативних відношень у БСР. Маємо на увазі сполуки на зразок *в результаті цього, внаслідок цього, тому*. Учені називають їх по-різному: *типізованими або спеціалізованими лексичними елементами, словами та прийменниково-займенниковими сполуками як експлікаторами наслідку, аналогами сполучників* [57, с. 349; 295, с. 648-653; 173; 313]. КК з такими експлікаторами каузативних

відношень були описані в розділі про спеціалізовані засоби вираження каузативних відношень.

Особливий інтонаційний малюнок. Інтонацію та ритмомелодійне оформлення називають одним із основних засобів представлення семантичних відношень у структурі БСР, зокрема, і в системі причиново-наслідкових БСР [174, с. 259-261; 31, с. 46; 283, с. 111-113]. Залежно від інтонаційного оформлення БСР поділяють на такі типи: 1) перелічувальні; 2) протиставні; 3) зумовлені; 4) пояснювальні [313, с. 389]. Предикативні частини, які входять до каузативного БСР, поєднуються в єдине ціле за допомогою зумовленої та пояснювальної інтонації. Інтонаційне оформлення залежить від підтипу БСР.

Причиново-орієнтованим БСР притаманна попереджувальна інтонація, пауза між частинами (на письмі зазвичай позначається двокрапкою), акцент на слові або виразі, до якого подано обґрунтування або вказівка на причину [174, с. 259].

Наслідково-орієнтовані БСР вимовляються з пояснювальною інтонацією, між повідомленнями причини і наслідку є пауза, перша частина СР вимовляється як самостійне висловлювання, друга частина, чи то висновок чи то наслідок, вимовляється як приєднувальна частина, як коментар стосовно причини сказаного в першій частині [174, с. 261].

Співвідношення видо-часових та способових форм дієслів-присудків. Можливість представлення каузативності в БСР значною мірою залежить від певних видо-часових та способових форми предикатів антецедента та консеквента. Зазвичай каузативні БСР виступають у таких варіантах: а) подія-наслідок у формі минулого часу → подія-причина у формі минулого часу. Наприклад: *І до кінця свого життя Джеря йшов проти панів та жидів: так вони багато нашкодили йому й скривдили його, занастили його вік* (Н.-Лев., 3, с. 140); б) подія-наслідок у формі минулого часу → причина-обґрунтування як факт у формі теперішнього часу. Наприклад: *Він позирав на мене з неприхованим захопленням: кожний сільський гайдуряка обожнює колишнього фронтовика* (Андр., с. 196); в) подія-наслідок у формі теперішнього часу → подія-причина у формі минулого часу. Наприклад: *Десь*

тут поховали маму, а де саме — ніхто не може показати: тоді щодня хоронили десятками в спільних могилах (Андр., с. 196); г) подія-наслідок у формі теперішнього часу — причина як факт у формі теперішнього часу. Наприклад: *[Косяк:] Я все знаю, тільки мовчу — галасу не люблю, в тиші кохаюся* (Зар., с. 45); *Так нервую, пане Повсюдо: нема чим вогню розвести!* (Андр., с. 233); г) подія-наслідок у формі теперішнього часу → привід, мотив як судження про перспективну прогнозовану подію — у формі майбутнього часу. Наприклад: *Закрутилась метелиця, і погано, бо нічого не бачу, а радію: от замете мій слід, не будуть шукати* (Барк., с. 75); д) висновок у формі наказового способу → обґрунтування причини, приводу у формі теперішнього часу. Наприклад: *[Захарко:] Іди, Домко, в хату та погодуй дитину: там так галасає, аж посиніло!* (Кр., с. 162); *Ти наймичка, — так і знай свою службу* (Н.-Лев., 3, с. 193); е) висновок у формі теперішнього часу (із модальними дієсловами вимушеності, можливості / неможливості) → причина-обґрунтування у формі теперішнього часу або минулого часу. Наприклад: *[Енн:] Таня може жити в моєму домі скільки завгодно — вона врятувала життя моїй дочці* (Соб.¹, с. 85); е) висновок у формі теперішнього часу → підстава у формі теперішнього часу. Наприклад: *Мало вміти цідити та ситити меди — треба ще їх і продати тому та тому* (Загр.¹, с. 50); ж) висновок у формі майбутнього часу (прогнозована подія) → підстава у формі теперішнього часу. Наприклад: *А коли впіймають, то однаково засудять до вищої міри соціального захисту — надто багато на ньому крові* (Кок., с. 61); — *У мене є свій посаг, дам собі раду і без Гжесікевичів!* (Рейм., с. 9); з) висновок у формі умовного способу → підстава у формі минулого часу. Наприклад: *Та далеко це було, не дійшов би старий* (О. Ів.¹, с. 11); і) висновок у формі умовного способу → підстава у формі теперішнього часу. Наприклад: *Здається, покинув би юшку і зразу пішов: так манить млин!* (Барк., с. 116).

Уживання підсилювальних форм. У певному контексті у структурі складного речення чи тексту частки виконують приховану функцію актуалізації каузативних відношень [40]. У теорії граматики частки не мають однозначного

тлумачення. Їх кваліфікують або як службові слова, які разом із прийменниками і сполучниками виконують синтаксичну функцію, або як службові слова, які, на противагу прийменникам і сполучникам, окрім синтаксичних функцій, володіють також семантичним потенціалом [115, с. 19; 314, с. 26; 312, с. 318]. До таких часток належать: *ось, от, ж (же), аж, то-то, ну, ну, й, і, так*. У багатьох випадках частки не вживаються самостійно, а утворюють сполуки: *ось і, то і, ну й (і), ну от і, то-то й*. Каузативні частки виконують підсилювальну функцію. Частки або сполуки з частками вживаються насамперед у двох основних значеннях: 1) висновку, підсумку, наприклад: *Мати казала йому: не ходи, синку, надвір — Морозенко лютує! — а він не послухав, пішов. **От і** вкусив його Морозенко за пальчик (Мирн.¹, 1, с. 235); Шепотіли сусідки коло криниць, на перелазах і на колодках, що запалив Марію Гнат. — **То-то** він, людоньки, так пізно прийшов до церкви (Сам.², с. 140); 2) результату, наслідку, наприклад: *Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом, і ось потроху міняється наш світ чарівний ... (Довж.², 1, с. 69); Мене взяла лютъ, я його лише раз вдарив кулаком, а він й околів (Чайк., с. 107); Зайду обережненько збоку — він і не вгледить (Нест.³, с. 79); — А заробите яку копійку, зложите докупи, **от і** гріш буде про всякий випадок (Коц., 1, с. 62); У барлозі вона зігрілася, крильця загоїлися, вона й прокинулася (О. Ів.¹, с. 45); Він стільки раз обривав Параску, і вона кожен раз хоч з трудом, а змовчувала. Все те тайлось на душі, гнітило... **Ось** воно і прорвалося (Мирн.¹, 1, с. 184); — Гм... Як же це він утопився? — Та, мабуть, закрутилася голова... Перехилився... **Ну й** утопився... (Багр.², с. 476);**

4. **Інші засоби** вираження каузативних відношень полягають у текстовій зумовленості виникнення каузативного компонента з семантикою обґрунтування, каузального пояснення, роз'яснення причин, умотивування, аргументації за наявності: а) **заперечення** в якійсь із частин або в обидвох, наприклад: *Не скінчила прокльону — не могла лаятись нині (Коц., 3, с. 62); б) модальних предикатів із семантикою вимушеності, повинності, необхідності, можливості, неможливості в частині консеквента, наприклад: *Про**

боягузтво або підкуп Сагайдачного не може бути й мови: його мужність була відома усім... (Інформаційний бюлетень, № 40 (789), с. 6); в) **модальних слів**, що експлікують ставлення мовця до висловлювання в КК обґрунтування висновку, роз'яснення причини (*мабуть, можливо, напевно, вірогідно*), наприклад: *У нього, напевне, грошей немає на рахунку — не дзвонить так довго*; г) **спонукання, заклику** у формі наказового способу, який потребує аргументації, наприклад: *А головне — не бійся її: вона тільки кішка* (Багр.³, с. 239); г) у частині консеквента **вказівки на певне аномальне явище, подію**, яке порушує усталений, звичний порядок речей, і тому потребує роз'яснення, наприклад: *Ночувати господар пішов у кошару — він боявся, щоб у нього не забрали овець* (Гонч., 1, с. 58). — Зазвичай господар ночував у хаті; д) у частині консеквента висловлення **судження, яке вимагає аргументації** на підтвердження, доведення, наприклад: — *Сократ був розумний чоловік, з бабою сварки не заводив, тільки вступався їй* (О. Мак., с. 375); е) у частині консеквента **непоширених емотивних предикатів**, які потребують правобічного поширення, наприклад: *Я радів: нарешті справжнього редактора дочекалися* (Дрозд, с. 193); *Мене аж з'їдає цікавість: звідки мене може знати Марина?* (Вільде¹, с. 148); є) у консеквенті **предикатів із семантикою реакції** (фізичної, психічної), а в антецеденті — **каузального пояснення**, наприклад: *Скинувши кашкета й розстебнувши комір, Степан, боязко озираячись, умочив руки в воду й здригнувся — така слизька й відразна була йому вода* (Підм., с. 38).

Безсполучникові речення відповідно до **дериваційних відношень** зазвичай розподіляють на два види: 1) співвідносні з СПР; 2) співвідносні з ССР. Каузативні БСР перебувають у дериваційних відношеннях похідності з відповідними СПР (причини або наслідку) та ССР [87, с. 61-63; 355, с. 119]. Згідно з твердженням К. Г. Городенської, БСР є завершальною ланкою в дериваційному перетворенні СПР: частини похідного БСР пов'язані тим же синтаксичним зв'язком і перебувають у тих же семантико-синтаксичних відношеннях, що й підрядна та головна частини базового СПР, проте зазначені

зв'язки і відношення не мають жодних формальних засобів вираження [87, с. 63]. К. Г. Городенська характеризує цей тип СР як про “найбільш глибокий дериват відповідного СПР”, зважаючи на повну відсутність і синтаксичних засобів зв'язку, які б поєднували мікроситуації причини і наслідку, і формальних виразників семантико-синтаксичних відношень [87, с. 61].

Каузативні БСР, утворені за моделлю “*консеквент* → *антецедент*”, є дериватами СПР із підрядними причини. Пор.: *Я запізнився на автобус — мене затримали на роботі. Я запізнився на автобус, **тому що** мене затримали на роботі.* Каузативні БСР, утворені за моделлю “*антецедент* → *консеквент*”, учені кваліфікують по-різному. Їх тлумачать або як деривати ССР із причинно-наслідковими відношеннями між частинами, або як СПР із підрядними наслідку [105; 295, с. 650]. Пор.: *Він прийшов із запізненням — всі на нього уже чекали. Він прийшов із запізненням, **і тому** всі на нього вже чекали. Він прийшов із запізненням, **так що** всі на нього вже чекали.*

3.3. Каузативні відношення в структурі складного синтаксичного цілого

Реальний денотативний та комунікативний плани — це майже завжди досить розгорнуті структури, які виходять поза речення — в текст. Текстові зв'язки і взаємовідношення багатокomпонентні, і тому не одна, а кілька ситуацій можуть перебувати в каузативній залежності. Такі макроситуації, представлені в текстових блоках, називають складним синтаксичним цілим (ССЦ), або надфразною єдністю, складною синтаксичною єдністю, синтаксичними структурами-масивами, текстом, контекстом тощо. Щодо двох останніх, то вони позначають ширші поняття порівняно зі складним синтаксичним цілим.

ССЦ — це блок речень, які пов'язані між собою єдністю думки, теми, специфічними граматичними засобами зв'язку, а також спільним функціональним навантаженням [135, с. 462; 287].

Представлення каузативних відношень у складному синтаксичному цілому побіжно розглядали дослідники російської та української мов [50; 81; 252; 65; 106]. Однак це питання достатньо не вивчене.

Текстовий блок, побудований на відношенні каузації, може налічувати різну кількість речень. За обсягом ССЦ ми виділяємо такі підтипи: 1) *компактний*; 2) *розгалужений*.

Компактний підтип ССЦ функціонує у вигляді двох, переважно елементарних, речень, пов'язаних спільним смислом, одне з яких актуалізує антецедент, інше — консеквент, які за послідовністю представлення можуть мати такий вияв:

1) **антецедент** → **консеквент**. Ця модель розташування уможливорює представлення каузативних ситуацій як із семантикою обґрунтування-висновку, умотивування, каузального пояснення, так і власне зумовлення, спричинення. ССЦ цього типу розвиваються за перспективною версією причиновості, за якої порядок слідування каузативних ситуацій у реченнях відповідає реальному порядку слідування подій. Наприклад: *Зловити Богуна, як зайця, на льоду — така нагода не щодня трапляється. І пан Гулевич гнав свого коня щосили* (Кач.¹, с. 497); *Одного разу з Кравченком у дорозі сталася аварія. Він запізнився і прийшов до Олі набагато пізніше, ніж обіцяв* (Сенч.², с. 131).

2) **консеквент** → **антецедент**. Розташування елементів каузативної макроситуації створює умови для передачі каузації з відтінком логічного пояснення, обґрунтування певних наслідків (подій) або певних висновків (суджень). Така модель каузативного ССЦ базується на ретроспективній версії причиновості, за якої спочатку своє вираження знаходить наслідкова ситуація, а потім у подальшому тексті витлумачуються причини події або підстави для висновку. Наприклад: *З вагона ніхто більше не вистрибнув. Постріли вартових полякали ув'язнених* (Багм., с. 55); *Хшановський і Мошицький попустили очі*

додолу. Їм було дуже сором перед паннами (Н.-Лев., 3, с. 194); Другого дня, в понеділок, не було й панщини. Все село гуляло на весіллях (Н.-Лев., 3, с. 51); Найбільшою популярністю в селі користувалися ковалі та будівельники. Ковальське ремесло дуже потрібне в селянському господарстві (Гром, с. 84); — Не дуже-то в тій домівці Іванові Степановичеві вигідно. Мала вона, і немає такої обстановки, до якої він привик (Лепк., с. 19); Світліший збентежився. Гетьман ніколи таким тоном не відзивався до нього (Лепк., с. 19).

Розгалужений підтип ССЦ зі значенням каузації може бути побудований за двома моделями, які умовно названо так: 1) **колоподібна**; 2) **лінійна**.

Колоподібна модель каузації може мати центром як антецедент, так і консеквент. Модель каузації з центром **“антецедент”** має вигляд переважно простого речення, яке представляє глобальну, серйозну причину (власне причину або причину-судження, факт), що призводить до двох і більше наслідків або ґрунтується на низці доказів, підстав. Отже, консеквент ситуації розкриває правобічний, рідше лівобічний контекст. Наприклад: **Вчора він спав на траві** — і вже має нежить. І йому голова болить. І шкіра страшенно свербить (Корч., с. 43); **Нараз засурмлено в труби і заграли козацькі литаври. Вулицями, як тіні, помчали їзди і побігли піші. Міщани виходили на ворота і до хвірток** (Лепк., с. 31). Ще один приклад із роману Богдана Лепкого описує діалог між гетьманом Мазепою і його підлеглим, у процесі якого останній повідомляє гетьманові одну неприємну новину. Далі подано текстовий блок, що описує наслідки почутого, реакцію на новину: **Гетьманом аж підкинуло на ліжку. Його вдумчиві, пронизливі очі змінилися нараз, запалали гнівом, на висках набреніли жили, уста в кутиках затряслися, рука нервово стискала й мняла накривало** (Лепк., с. 25). Модель каузації з центром **“консеквент”** структурована у вигляді простого речення, у якому представлено наслідок (власне наслідок або висновок). Антецедент же має розгалужену систему, оскільки налічує не одну причину, підставу, доведення, а відразу декілька, які сприяли витворенню відповідного наслідку або виголошенню висновку.

Наприклад: *Зупинки були тривалі. То їх затримували на станціях по годині або й більше, то заганяли на запасну колію, щоб пропустити важливі ешелони, то знову повертати на попередні станції, то затримувати за кілька верст від вокзалу, бо шлях був забитий* (Корч., с. 42); *Посланець не сподобався їй одразу. Був, власне, ніякий, як родова іпостась людини з анатомічного атласу, і вбраний у щось таке неприкметне — блякле, кольору сепії: випаленого степу, сухої трави. Все це Рада розгледіла потім* (Заб.², с. 169); *Козаки стояли свобідніше. Тільки передні з них мали однострої, темно-сині чемерки і шапки круглої форми. А там попадалися одяги різного крою і цвіту. Видно, що полк був недавній і недобре ще zorganizований* (Лепк., с. 34); *Гетьманові старшини теж не були раді. Весна. В маєтках чимало роботи. В кожного родина, святкуватимуть без батька, а ти сидиш у тій Жовкві не знати пощо й нащо* (Лепк., с. 7).

Лінійна модель каузації презентує текстовий блок, у якому кожне попереднє речення виражає достатню підставу, причину для виникнення ситуації, що представлена наступним реченням. Наприклад: *Літо 1942 р. було дуже дощове. Весь урожай пропав. Голод заглядав у кожну хату* (Гром, с. 51). У пропонованому прикладі неврожай є **наслідком** дощового літа, і **причиною** голоду. Такий текстовий блок можна було б кількісно збільшити з'ясуванням подальших спричинених подій, головне — це безпосередня каузальна залежність між подіями. Повідомлення наслідку і причини не завжди розташовані в тексті одне за одним. Вони можуть бути відірвані одне від одного повідомленнями іншого змісту, дві каузативні макроситуації можуть переплітатися. Наприклад: *Карета перехилилася вбік і мало не перевернулася. Маишталір здержав коні. В'їхали у велику баюру* (Лепк., с. 36). Видобути каузативні макроситуації з цього ССЦ можна завдяки нашому мисленню і знанням про навколишню дійсність: 1) *карета в'їхала в баюру* → *карета перехилилася*; 2) *маишталір задержав коні* → *карета не перевернулася*.

На рівні тексту можуть функціонувати КК зі спеціалізованими каузативними операторами, у яких уточнюється, конкретизується один із

елементів каузативної макроситуації. Такі каузативні елементи потребують залучення різної широти контексту. Наприклад, у реченні з конкретизованим консеквентом і абстрактним антецедентом “*Він мав підстави недовіряти їй*” причини дії суб’єкта можна з’ясувати або з попереднього, або з подальшого контексту, контексту широкого або вузького. Конкретизації потребують конструкції з абстрактним антецедентом, утвореним за допомогою прийменниково-відмінкових сполук, прислівників, іменників, типу ***він мав привід, у нього були підстави, з різних причин, дарма, не без причини, чомусь***. Наприклад: *Тургенев мав підстави, коли не радив їй їхати до Петербурга. Скількох заарештовано! По всій Росії розлітаються листівки, підписані “Великоросе” та “Молодая Россия”. Це ж “Великоросса” передрукував у Києво-Печерській лаврі Стефан Бобровський... (О. Ів.², с. 404); **Недарма** солдати подекували, що головнокомандуючий діяв не дуже розумно. Замість того, щоб, захопивши трофеї, відійти й окопатися, він рушив уперед. Зайняв якихось п’ять чи шість міст, зовсім йому не потрібних, і тільки тоді наказав рити окопи. Але було вже запізно, бо на допомогу першому ворогові вирушили двоє інших (Корч., с. 49). — Що б там і не зайшло, а **без причини** він не приходив. У них, бачиш, такий звичай, що перше з перцем, а тоді з серцем, перше полають, тоді обіймають: „Мої ж ви!“... Настрашилися, що розгнівали Мазепу. А в того Мазепи все ще і козаків нових набереться, і червінців децю знайдеться. Жаль утратити союзника такого. Поки конина тягне, не відпрягай (Лепк., с. 22); *Поступалася. Бувало. Випрягалася з воза. Брала на душу гріх. **З різних причин**. З отих самих — найпоширеніших: байдужість, лінощі, зайва делікатність або ж і страх (Біч., с. 92); В понеділок вранці **щось** дуже рано засвітилось світло у Хомишиній хатині. В печі палає полум’я, на припічку, на жару горшки й горнята. Дві молодиці, близькі сусіди, патрала поросля. Ганна поралась коло печі. Ганнина тітка виробляла на столі паляниці. В хаті душно; молодиці заплакані. Чужий чоловік, вступивши в Василеву хату, подумав би, що в хаті або похорон, або готуються до панахиди. То готували**

обід, плакали й тужили по москалеві, которого виряджали в далеку, небезпечну дорогу (Н.-Лев., 1, с. 72).

Одним із варіантів текстового представлення каузативної семантики є **парцеляція**. Явище парцеляції може стосуватись як простого, так і складного речення. У ролі парцелята можуть виступати каузативні обставинні синтаксеми, а також підрядні речення з відповідною семантикою. Наприклад: — *Дай рубону гада по черепу! За наклеп! За брехню! За все, що він оце проти нас замишляє!* (Гонч., 2, с. 108); *Перші два дні йшли весело, співали, боролись. Потім почали сваритись. Так, ні за що. За дрібниці* (Вас., с. 89).

На рівні тексту важливим засобом є **повтор словоформи**, який поряд із домінантною експресивною функцією, виконує й інші семантико-синтаксичні функції. Види синтаксичного поширення по-різному закріплені за різними частинами мови. Поширення повторюваних особових дієслів притаманне конструкції зі значенням причини. Конструкції з віддієслівними іменниками також мають тенденцію шифрувати причинові відношення [3, с. 131]. Наприклад: *Він визволив Ібрагіма з тюрми, так. Але від його рук загинув Амурат. Загинув тому, що не доплачував яничарам грошей* (Р. Ів., с. 88); *Сльози кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там лежало, та такі гіркі сльози! От і виросла з того насіннячка гірка та терпка кисличка* (О. Ів.¹, с. 7).

Особливістю каузативного ускладнення семантичної структури ССЦ є **використання вказівних займенників це, то, це все** та ін. Такі займенники можуть кодувати причини одного наслідку, рідше наслідки однієї причини. Розгорнута ситуація антецедента або консеквента може розкриватись у досить різному за широтою контексті. Наприклад: *Янка швидко росла і пишно розвивалася, але народжена і вихована серед щоденного гаму і суперечок, годована плачем і наріканнями матері на батька, зненавиділа його і боялась його глузувань. Це зробило її скритою і завзятою* (Рейм., с. 13).

Одним із засобів оформлення каузативних відношень у ССЦ є особливе **ритмомелодійне оформлення** текстового блоку: між каузально залежними реченнями в усному мовленні виступає інтонація зумовлення, пояснення,

витримується довша пауза тощо. Наприклад: *Зненацька він зупинив коня. Йому вчувся незрозумілий звук* (Донч., 4, с. 118); *Недовго дівчата танцювали. Економ загадав знов на роботу* (Н.-Лев., 3, с. 149); *Буває, що губляться листи в дорозі. Шлях далекий* (Донч., 4, с. 47).

Висновки до розділу 3

До неспеціалізованих засобів вираження каузативних відношень належать дієприслівники, дієприкметники, прикметники та субстантиви. Не маючи формальних показників каузативних відношень, вони виявляють їх лише в контекстно-зумовленому оточенні як імпліцитні (відносно чи абсолютно). Каузативне ускладнення напівпредикативного компонента, вираженого дієприслівниковими, дієприкметниковими, прикметниковими та субстантивними зворотами, у реченні оформлено синтагматично (згорнутий каузатив). Каузативний компонент у формі одиничного прикметника, займенника, дієприкметника може не виділятися синтагматично (прихований каузатив).

Семантика каузативності, виражена формою дієприслівникового звороту зі значенням загальної причини, причини-перешкоди, причини-обґрунтування, причини-джерела, причини-виклику, спонукальної причини, увиразнюється на фоні часових відношень передування. Дієприслівник виступають переважно у формі доконаного виду, що корелює з формою минулого часу.

Атрибутивне й обставинно-атрибутивне ускладнення простого речення за допомогою прикметникових, дієприкметникових і субстантивних зворотів виражає каузативні значення “якість або стан суб’єкта як причина дії”. Каузативна семантика, закодована в прикметниковій лексиці

психоемоційної, ментальної або фізіологічної сфер, може виявлятися у словосполученнях.

Каузативні відношення можуть бути виражені низкою прийменниково-відмінкових форм, які демонструють синкретичність каузативних, об'єктних, атрибутивних, темпоральних, цільових і локативних значень. Каузативні відношення, виражені безприйменниковими формами орудного та родового відмінків іменника, перебувають на периферії функціонально-семантичної категорії каузативності.

Контекстуально-сміслову спрямованість виявляють однорідні присудки, які виражають каузативні відношення на фоні єднального зв'язку, формалізованого сполучником *i* (*й*) і репрезентують каузативні ситуації двох типів: 1) *causa* — конструкції зі значенням перебігу подій, ускладнені семантикою зумовлення, каузації; 2) *ratio* — конструкції зі значенням обґрунтування, умовиводу, висновку.

У простих реченнях каузативність може бути представлена інфінітивом, який самостійно або з залежними словами виражає значення причини певного стану, словами категорії стану, прикметниками-предикативами або дієприкметниками-предикативами.

У системі складного речення каузативність репрезентована неспеціалізованими засобами, які мають імпліцитний (контекстуальний) і експліцитний характер. У складнопідрядному реченні каузативні відношення презентовані одиницями, що виявляють синкретизм значень. Так, можливим є нашарування значень причини або наслідку на семантику мети; таксису (темпоральності); інтенсивності дії, міри і ступеня вияву ознаки; умови.

Контекстуально зумовленими каузативні відношення виступають у складносурядному реченні, спеціалізованому на вираженні єднальних відношень за допомогою асемантичних сполучників *i* (*й*), *a* (в значенні *i*). Такі складносурядні речення функціонують у двох підтипах: 1) конструкції причиново-наслідкової зумовленості; 2) конструкції обґрунтування висновку. Конструкції першого підтипу, сформовані за моделлю “антецедент →

консеквент” і відображають позамовні події, процеси так, як вони відбувались. Конструкції другого підтипу виражають умовивід, у якому судження-причина виступає як достатня підстава для судження-висновку.

Каузативні конструкції безсполучникового складного речення представлені імпліцитними каузативними засобами. За типом каузативності *ratio / causa* безсполучникові складні речення розрізняють на: 1) конструкції причиново-наслідкової зумовленості; 2) конструкції логічного обґрунтування. За порядком слідування частин каузативні конструкції цього типу можна поділити на два підтипи: 1) наслідково-орієнтовані, які відповідають схемі “*антецедент* → *консеквент*”; 2) причиново-орієнтовані, які побудовані за схемою “*консеквент* → *антецедент*”.

Створювати умови для виникнення каузативної семантики у складносурядних та безсполучникових складних реченнях можуть: особливий інтонаційний малюнок, співвідношення видо-часових та способових форм дієслів-присудків, уживання підсилювальних часток, модальних слів, слів із семантикою заперечення тощо.

Складне синтаксичне ціле слугує для вираження каузативних відношень, якими пов’язані різні одиниці на рівні тексту. Текстові блоки, побудовані на семантиці каузативності, можуть налічувати різну кількість речень. Залежно від обсягу складного синтаксичного цілого виділено такі підтипи: 1) компактний; 2) розгалужений.

Компактний підтип функціонує у вигляді двох, переважно елементарних, речень, пов’язаних спільним каузативним смислом. Розгалужений підтип представлений такими моделями, як колоподібна та лінійна. Колоподібна модель репрезентована текстовим блоком, який актуалізує одну причину з кількома наслідками, або навпаки, один наслідок із кількома причинами.

Лінійна модель каузації — це текстовий блок, у якому кожне попереднє речення виражає достатню підставу, причину для виникнення ситуації, вираженої наступним реченням.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження функціонально-семантичної категорії каузативності в українській мові дає підстави зробити такі висновки:

1. Категорія каузативності є універсальною категорією буття, вона має об'єктивний характер, відображає каузально зумовлену природу всіх явищ і речей у світі й існування нерозривного зв'язку між її двома полюсами – причиною і наслідком. Між логіко-філософськими, онтологічними поняттями причини і наслідку й мовними категоріями причини і наслідку немає абсолютної тотожності. Каузативність мовна має суб'єктивний характер. Позамовна каузативна ситуація може не отримувати мовної реперезентації або не бути вираженою власне каузативною конструкцією, і навпаки, каузативна конструкція може пов'язувати не власне причини і наслідки, а умови і наслідки, обґрунтування і висновки тощо. Своєрідною ланкою, що поєднує причину і наслідок у мові, є каузативне відношення, яке може бути експліковане або імпліковане. У мовознавчому витлумаченні каузативність є функціонально-семантичною категорією, яка втілює семантику поняттєвої категорії причиновості і презентує відношення “причина – наслідок” мовними засобами різних рівнів (лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного). Мовною домінантою є причина, а значення наслідку виступає вторинним, фоновим. Каузативним зв'язком поєднані факти реальної дійсності і судження в мовленні, що в мові реалізовано двома типами каузативності: *causa* та *ratio*. Певний позамовний відрізок із причиново-наслідковим зв'язком описано терміном *каузативна ситуація*, якій у мові відповідає *каузативна конструкція*. Каузативна конструкція має такі три елементи: 1) антецедент (каузувальна мікроситуація, яка містить предмет антецедента, або каузатор, та казувальний стан); 2) консеквент (каузована мікроситуація, яка об'єднує

предмет консеквента, або об'єкт каузації, та каузований стан); 3) відношення каузації, яке пов'язує антецедент і консеквент.

2. Засоби вираження каузативних відношень у мові утворюють чітку ієрархічну структуру з притаманними їм функціями та семантикою. Структура функціонально-семантичної категорії каузативності представлена мовними одиницями зі значенням причини та одиницями зі значенням наслідку. Каузативність експлікована засобами різних мовних рівнів: лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного, а також може мати імпліцитний вияв. Для структури функціонально-семантичної категорії каузативності притаманні значення центру та периферії. Центр утворюють одиниці, найбільш спеціалізовані на вираженні такого роду відношень, а на периферії перебувають засоби, у яких семантика каузативності є вторинною. Засоби вираження категорії каузативності поділено на спеціалізовані та неспеціалізовані. Головними критеріями такого поділу є експліцитність / імпліцитність; постійна / непостійна каузативна семантика, диференційованість / синкретизм каузативних значень; регулярність / нерегулярність, комунікативна пріоритетність / непріоритетність уживання в мові з каузативною функцією. До спеціалізованих віднесено центральні (каузативні дієслова як одиниці лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови) і основні засоби (прийменниково-відмінкові форми зі значенням причини та наслідку; сполучники і аналоги сполучників, які маркують каузативні відношення; прислівники причини; іменники з семантикою причини і наслідку). До неспеціалізованих віднесено просте речення, ускладнене дієприслівниковим, дієприкметниковим, прикметниковим і субстантивним зворотами, однорідними членами, просте речення з прийменниково-відмінковими і безприйменниковими формами іменника; конструкції з інфінітивом каузативно-оцінної семантики; складнопідрядне речення з підрядними, що виражають синкретичні відношення; безсполучникове складне речення з абсолютно імпліцитними каузативними відношеннями між його

частинами; складносурядне складне речення з каузативними відношеннями між його частинами, що виступають на фоні єднальних.

3. Каузативні дієслова спеціалізовані на вираженні каузативності в усіх проявах: міжсуб'єктного спонукання, примусу; міжподієвого спричинення, зумовлення; логічного обґрунтування. Каузативи лексичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні різняться здатністю вираження каузативної семантики в межах лексеми або фраземи, зв'язку з іншими словами у простому реченні, у межах простого ускладненого, складного речень та надфразної єдності. Лексичний каузатив охоплює слова, які виражають семантику каузативності на рівні лексеми. Фразеологічний каузатив представлений сполуками ідіоматизованого дієслова та форми іменника. Словотвірний каузатив представлений каузативними дієслівними дериватами іменникових або прикметникових основ. Синтаксичний каузатив утворений за допомогою предиката (дієслівної каузативної зв'язки) і предикатного актанта — у формі інфінітива, іменника, підрядного речення, прямої мови тощо. Дієслівні каузативні зв'язки становлять семантично розмаїті групи, одиниці яких (диференційовані на основі компонентів “каузація” та “спосіб каузації”) утворюють такі підтипи синтаксичного каузатива, як інтерперсональний, міжподієвий і логічний. За семантикою дієслівні каузативні зв'язки становлять досить строкату групу, представлену такими значеннями: *спричинення, зумовлення, виклик, спонукання, примус, наказ, прохання, порада, пропозиція, дозвіл, заборона, сприяння, перешкодження* тощо.

4. На вираженні синтаксичної каузативності як вияву зумовленості спеціалізованими є прийменники та прислівники зі значенням причини і наслідку. Прийменники у складі прийменниково-відмінкових форм та прислівники ускладнюють обставинне значення каузативним компонентом у простому ускладненому реченні. Найбільш розгалужена система вираження каузативних відношень представлена такими значеннями: *загальна причина, причина-джерело, причина-перешкода, причина-сприяння, раціональна причина, причина-взаємозв'язок, результативна причина, компенсаційна причина,*

причина-привід, вигадана причина, дієва причина, мотивувальна причина, цільова причина, причина-підґрунтя, причина-стимул, імперативна причина, причина як ініціатор. Значення наслідку представлено тільки двома значеннєвими відтінками: *власне наслідку* та *кінцевого результату*. Специфічні іменники (*причина, наслідок, привід, підстава, результат* тощо) є логічними операторами каузативних відношень. Каузативні прислівники утворюють нечисленну групу лексем, які реалізують каузативну семантику як конкретно каузативну, приховано каузативну або антикаузативну. Спеціальні каузативні сполучники та аналоги сполучників сформовані переважно на базі прийменників і зберігають відповідну семантику. Проте, на відміну від прийменників, каузативні сполучники та аналоги сполучників здатні виражати як відтінки причини, так і наслідку (*у зв'язку з тим, що — у зв'язку з чим; виходячи з того, що — виходячи з того*).

5. Каузативність виступає як додатковий (прихований) компонент у простих реченнях, або як напівпредикативний компонент у простих реченнях, ускладнених зворотами (дієприслівниковим, дієприкметниковим, прикметниковим та субстантивним), однорідними членами, безприйменниковими і прийменниково-відмінковими формами іменників, інфінітивними конструкціями. Дієприслівникові звороти виражають каузативні відношення на фоні відношень різночасності: ситуація антецедента, виражена зворотом, передує ситуації консеквента, вираженій предикатом. Каузативне ускладнення простого речення прикметниковими та субстантивними зворотами представляє причину як якість або стан суб'єкта. Антецедент, репрезентований безприйменниковими та прийменниково-відмінковими формами іменників, виступає з нашаруванням семантики каузативності на форми з цільовим, об'єктним, локативним, темпоральним значеннями. Прості речення, ускладнені однорідними членами, виражають каузативні відношення на фоні сурядного зв'язку, формалізованого сполучником *і (й)*. У простих реченнях каузативно-оцінна семантика може імпліцитно виражатись словами категорії стану у функції предикатива, що сполучаються з інфінітивом.

6. Каузативність може бути імпліцитно реалізована в структурі усіх типів складного речення та складного синтаксичного цілого, причому каузативна семантика характеризується синкретичністю. Значення причини та наслідку в певних формантах можуть нашаровуватись на інші значення (умови, мети, інтенсивності дії, темпоральності), які властиві периферії функціонально-семантичної категорії каузативності. Периферійні зони вияву каузативних відношень представлені в структурі складнопідрядного речення, у якому формальним показником каузативних відношень є підрядні сполучники зі значенням мети, умови, часу, міри і ступеня. Разом вони утворюють особливий семантичний простір і складну гаму причиново-наслідкових відтінків. Каузативні відношення в складносурядному реченні загалом відповідають типовій схемі вираження причиновості в складному реченні, проте мають низку особливостей: імпліцитний характер, поєднання семантики часу й причини; можливість вираження каузативності зі значенням обґрунтування. Безсполучникове складне речення з каузативними відношеннями є одним із типів імпліцитних каузативних конструкцій, який має власний арсенал засобів вираження причиново-наслідкових відношень. До них належать: порядок розташування предикативних частин, інтонаційне оформлення, співвідношення видо-часових та способових форм предикатів тощо. Презентація каузативних відношень в системі складного синтаксичного цілого, порівняно з іншими засобами вираження каузативних відношень, має свої особливості. Текстотвірний потенціал каузативних одиниць впливає з можливості вираження розгалуженої каузативної ситуації або низки таких ситуацій.

Комплексне дослідження каузативної семантики різнорівневих одиниць української мови потверджує статус категорії каузативності як функціонально-семантичної. Функціональний діапазон різних класів слів і граматичних форм, які маркують каузативні відношення, є широким і різноплановим, а отже, має перспективу для подальших досліджень окремих аспектів категорії каузативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абросимова Т. А. Каузативность и категория глагольной переходности / Т. А. Абросимова // Ученые записки Института им. Герцена. — Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1971. — Т. 317. — С. 285—292.
2. Абросимова Т. А. Способ выражения каузативности во французском языке: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.06 / Абросимова Татьяна Александровна. — Л., 1954. — 169 с.
3. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка: учеб. пособие / Галина Николаевна Акимова. — М. : Высшая школа, 1990. — 168 с.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : монографія / Микола Федорович Алефіренко. — Харків : Видавниче об'єднання "Вища школа", 1987. — 135 с.
5. Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка / Татьяна Борисовна Алисова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. — 293 с.
6. Амагов А. М. Причинно-следственные связи на разных уровнях языка: дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Амагов Александр Михайлович. — Москва, 2006 — 347 с.
7. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові у зіставленні з українською / Йосип Фрідріхович Андерш. — К. : Наук. думка, 1987. — 191 с.
8. Апресян Ю. Д. Глагол *заставляют*: семантический класс, синонимия, многозначность / Ю. Д. Апресян // Жизнь языка : сб. статей к 80-летию М. В. Панова. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — С. 13—27.
9. Апресян Ю. Д. Избранные труды / Юрий Дереникович Апресян. — М. : Школа "Языки русской культуры", 1995. — Т. 1.: Лексическая семантика. — 2-е изд., испр. и доп. — 1995. — 472 с.

10. Апресян Ю. Д. Каузативы или конверсивы / Ю. Д. Апресян // Типология. Грамматика. Семантика : сб. статей. К 65-летию Виктора Самуиловича Храковского. — СПб. : Наука, 1998. — С. 273—281.
11. Аринштейн В. М. Семантико-синтаксические особенности конструкции с каузативными глаголами воздействия в современном английском языке / В. М. Аринштейн // Семантика слова и предложения : межвузовский сборник научных трудов. — Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1985. — С. 3—12.
12. Аристотель Античные риторика / Аристотель. — М. : Изд-во МГУ, 1978. — 352 с.
13. Аристотель Сочинения : [в 4-х т.] / Аристотель; АН СССР, Ин-т философии. — М. : Мысль, 1975. — Т. 1. — 1975. — 550 с.
14. Аристотель Сочинения : [в 4-х т.] / Аристотель; АН СССР, Ин-т философии. — М. : Мысль, 1975. — Т. 3. — 1981. — 613 с.
15. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 383 с.
16. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Изд. 2-е, стереотип. — М. : Изд-во “Советская энциклопедия”, 1969. — 607 с.
17. Бабалова Л. Л. О семантических разновидностях причинных предложений / Л. Л. Бабалова // Русский язык в школе. — 1974. — № 1. — С. 84—89.
18. Бабушкин А. П. Возможные миры в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. — Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. — 86 с.
19. Баклагова Ю. В. К вопросу о каузальности и каузативности в системе языка [Электронный ресурс] / Ю. В. Баклагова // Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание. — 2008. — № 10. — С. 22—25. — Режим доступа до публікації: http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2009.1/803/baklagova2009_1.pdf
20. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; [пер. с фр. Е. В. Вентцель и Т. В. Вентцель; ред., вступ. ст. и

- примеч. Р. А. Будагова]. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. — 416 с.
21. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові : [навч. посібник] / Степан Пилипович Бевзенко. — К. : КПДІ ім. О. М. Горького. — К., 1987. — 79 с.
 22. Бєвова С. К. Типология языковых средств выражения категории каузативности в разносистемных языках: На материале рус., англ. и адыг. яз. : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык”, 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / С. К. Бєвова. — Майкоп, 2002 — 25 с.
 23. Безпалько О. П. Історична грамати́ка української мови : підручник [для студ. мовно-літ. фак. пед. ін-тів УРСР] / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін. — К. : Рад. школа, 1957. — 474 с.
 24. Безпояско О. К. Грамати́ка української мови: Морфологія: підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.
 25. Бєличова-Кржижкова Х. Система причинных отношений между предложениями в русском и чешском языках / Хелена Бєличова-Кржижкова // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1985. — Вып. XV. — С. 407 — 433.
 26. Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке (Некоторые вопросы теории) / Вєра Арсєньєвна Белошапкова. — М. : Просвещение, 1967. — 160 с.
 27. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис : учебное пособие для студ. филол. спец. ун-тов / Вєра Арсєньєвна Белошапкова. — М. : Высшая школа, 1977. — 248 с.
 28. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. В. Бережан. — Івано-Франківськ, 1997. — 16 с.

29. Беляєва Т. В. Варіантність і синонімія в умовно-наслідкових складних реченнях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. В. Беляєва. — Харків, 2004. — 20 с.
30. Бирюлин Л. А. Конструкции с фазовыми, модальными и каузативными глаголами / Л. А. Бирюлин // Семантика и синтаксис конструкций с предикатными актантами : материалы Всесоюзной конференции “Типологические методы в синтаксисе разносистемных языков”. 14-16 апреля 1981 г. — Л. : Ин-т языкознания АН СССР, 1981. — с. 71 — 88.
31. Боброва Т. О. Причинные конструкции в ярусной синтаксической модели: На материале русского и английского языков [Электронный ресурс] : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Боброва Татьяна Олеговна. — Ставрополь, 2006. — 204 с. — Режим доступа до дисертації : <http://dlib.rsl.ru/view.php?path=/rsl01003000000/rsl01003010000/rsl01003010832/rsl01003010832.pdf>
32. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / Валентин Васильевич Богданов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. — 204 с.
33. Богуславская О. Ю. Подведение итогов в русском языке / О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. — М. : Индрик, 2002. — С. 36—50.
34. Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. О. Бойченко. — К., 2002. — 18 с.
35. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, 1978. — 175 с.
36. Бондарко А. В. К определению понятия “залоговость”/ А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость; [Ю. А. Пупынин, М. А. Шелякин, А. В. Бондарко и др.]. — СПб. : Наука, 1991. — С. 125—141.

37. Бондарко А. В. К проблеме функционально-семантических категорий (глагольный вид и аспектуальность в русском языке) / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. — 1967. — № 2. — С. 18—31.
38. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / Александр Владимирович Бондарко. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — 736 с. — (Studia philologica).
39. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, 1984. — 136 с.
40. Борисова Е. Г. Выражение причинно-следственных отношений при помощи частиц / Е. Г. Борисова // Каузальность и структуры рассуждений в русском языке : [межвуз. сб. науч. тр.; отв. ред. Всеволодова М. В., Латышева А. Н.]. — М. : РГГУ, 1993. — С. 54—63.
41. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Виктор Михайлович Брицын; [АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни]. — Киев : Наук. думка, 1990. — 318 с.
42. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. — М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. — 574 с.
43. Бунге М. Причинность: место принципа причинности в современной науке / Марио Бунге; [пер. с англ. И. С. Шерн-Борисова и С. Ф. Шушурин]. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. — 510 с.
44. Бурдаківська Н. М. Вираження відношення причини у структурі простого речення у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд філол. наук : спец. 10.02.02 “Мови народів СРСР (Українська мова)” / Н. М. Бурдаківська. — К., 1990. — 20 с.
45. Бурдаківська Н. М. Причинова конструкція з орудним безприймниковим у структурі простого речення (на матеріалі художнього стилю) / Н. М. Бурдаківська // Стилїстика української мови : [зб. наук. праць]. — К. : Київ. пед. ін-т ім. О.М. Горького, 1990. — с. 87—91.

46. Бурдаківська Н. М. Синонімія каузативних конструкцій у простому реченні / Н. М. Бурдаківська // Українська мова в процесі національно-культурного відродження України: зб. наук. праць: матеріали конф. — Київ : КДП, 1993. — С. 109—113.
47. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Федор Иванович Буслаев. — М. : Учпедгиз, 1959. — 623 с.
48. Васильев Л. М. Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи / Л. М. Васильев // Очерки по семантике русского глагола. — Уфа : Изд-во Башкир. гос. ун-та, 1971. — С. 38—266.
49. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая; [пер. с англ. А. Д. Шмелева; под ред. Т. В. Булыгиной]. — М. : Языки славянской культуры, 1999. — 780 с.
50. Веливченко В. Ф. Языковые средства реализации каузативно-следственных отношений в тексте (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / В. Ф. Веливченко. — Киев, 1990. — 17 с.
51. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. — 1728 с.
52. Вендлер З. Причинные отношения / Зено Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1986. — Вып. XVIII : Логический анализ естественного языка. — С. 264—276.
53. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избранные труды / Виктор Владимирович Виноградов. — М. : Наука, 1977. — 312 с.
54. Виноградова Е. Н. Актуализационная парадигма сложных предложений, выражающих причинно-следственные отношения / Е. Н. Виноградова // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей. — М. : МАКС Пресс, 2001. — Вып. 20. — С. 99—107.
55. Виноградова Е. Н. К вопросу о трансформационной парадигме сложного предложения (на материале предложений, выражающих

причинно-следственные отношения) / Е. Н. Виноградова // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей. — М. : МАКС Пресс, 2001. — Вып. 19. — С. 88 — 93.

56. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. — К. : Рад. школа, 1982. — 208 с.
57. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / Іван Романович Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
58. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 222 с.
59. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 288 с.
60. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // Мовознавство : [тези та повідомлення III міжнар. конгресу українців]. — Харків : Харківський держ. ун-т. Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 1996. — С. 177—181.
61. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка. — 1983. — 219 с.
62. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 232 с.
63. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. — К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. — 400 с.
64. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
65. Воборжил Л. Категория каузативности и выражение причинно-следственной связи в русском и чешском языках / Ладислав Воборжил // *Rossica olomucensia*. — XLIV. — 2005. — 1 část. — S. 103—109.

66. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова: Морфологія, синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов. — К. : Вища школа, 1989. — 335 с.
67. Воронова С. К. Семантика и синтаксис конструкций с глаголами каузации мнения в современном английском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / С. К. Воронова. — С-Пб., 1991. — 16 с.
68. Вригт Г. Х. фон Логико-философские исследования : Избранные труды : [пер. с англ.] / Георг Хенрик фон Вригт; [сост. и авт. предисл. В. А. Смирнов; общ. ред. Г. А. Рузавина, В. А. Смирнова]. — М. : Прогресс, 1986. — 595 с.
69. Вригт Г. Х. фон Психо-физическое взаимодействие и замкнутость физического порядка / Георг Хенрик фон Вригт // Логический анализ языка. Космос и хаос: поля порядка и беспорядка; [отв. ред. Н. Д. Арутюнова]. — М. : Индрик, 2003. — С. 11—17.
70. Всеволодова М. В. Причинно-следственные отношения в современном русском языке / М. В. Всеволодова, Т. А. Яценко. — М. : Русский язык. — 1988. — 207 с.
71. Всеволодова М. В. Теория функціонально-коммунікативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : учебник / Майя Владимировна Всеволодова. — М. : Изд-во МГУ, 2000. — 502 с.
72. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Рейда Миргалеевна Гайсина. — Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1981. — 196 с.
73. Гайсина Р. М. Сопоставительное описание лексических полей: (на материале разносистемных языков) : учеб. пособие по спецкурсу / Рейда Миргалеевна Гайсина. — Уфа : БашГУ, 1990. — 67 с.
74. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. — К. : Вища школа, 1985. — 360 с.

75. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. — СПб. : Наука, 1993. — Кн. 1. — 1993. — 349 с.
76. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. — М. : Мысль, 1974. — Т. 1: Наука логики. — 1974. — 452 с.
77. Генюшене Э. Ш. К типологии декаузативности / Э. Ш. Генюшене // Тезисы докладов всесоюзн. конф. по лингвист. типологии. — М. : Наука, 1990. — С. 36—38.
78. Генюшене Э. Ш. Типология рефлексивных конструкций / Э. Ш. Генюшене, В. П. Недялков // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость; [Ю. А. Пупынин, М. А. Шелякин, А. В. Бондарко и др.]. — СПб. : Наука, 1991. — С. 241—276.
79. Глаголев В. Ф. Приемы установления причинной зависимости явлений / В. Ф. Глаголев // Философские записки АН СССР. — 1953. — Т. VI. — С. 101—105.
80. Глотова О. В. Прийменниково-іменникові сполучення як засіб вираження каузативних синтаксем (на матеріалі англійської та української мов) / О. В. Глотова // Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць. — Харків : ХДПУ, 1998. — Вип. 1. — С. 28—31.
81. Глотова О. В. Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причинності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Українська мова” / О. В. Глотова. — Х., 1994. — 16 с.
82. Глушук Г. І. Каузальність та каузативність — якісні різновиди каузації / Г. І. Глушук // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія “Лінгвістика”. — Херсон: — 2009. — Вип. IX. — С. 209—212.
83. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Галина Макарівна Гнатюк. — К. : Наук. думка, 1982. — 248 с.

84. Гордон Е. Я. Каузативные глаголы в современном русском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. Я. Гордон. — Душанбе, 1981. — 23 с.
85. Гордон Е. Я. Каузативные глаголы в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Гордон Елена Яковлевна. — Душанбе, 1981. — 152 с.
86. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: сполучники / Катерина Григорівна Городенська. — К. ; Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. — 340 с.
87. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. — К. : Наук. думка, 1991. — 192 с.
88. Гошилик В. Б. Семантика речень із синтаксично зв'язаними дієслівними предикатами каузації / В. Б. Гошилик // Семантика мови і тексту : зб. ст. VIII Міжнародної конференції. — Івано-Франківськ : Плай, 2003. — С. 118—121.
89. Гошилик В. Б. Семантико-синтаксична структура речень із предикатними стійкими дієслівно-іменними сполуками в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. Б. Гошилик. — Івано-Франківськ, 2006. — 20 с.
90. Гречко В. К. Конструкции с полнзначными каузативными глаголами в научном стиле (на материале немецкой научно-технической литературы) / В. К. Гречко // Типология конструкций с предикатными актантами. — Л. : Наука, 1985. — С. 194—199.
91. Грипас Ю. О. Предикати каузації посесивних відношень / Ю. О. Грипас // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. — Київ : НПУ, 2006. — Вип. 2. — С. 85—91.
92. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській мові / Арнольд Панасович Грищенко. — К. : Наук. думка, 1969. — 155 с.

93. Гуйванюк Н. В. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлювання / Н. В. Гуйванюк // Семантика мови і тексту : зб. ст. VIII Міжнародної конференції. — Івано-Франківськ : Плай, 2003. — С. 126—131 с.
94. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних функцій / Ніна Василівна Гуйванюк. — Чернівці : Рута, 1999. — 336 с.
95. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. — М. : Прогресс, 1984. — 397 с.
96. Гусман Тирадо Р. Генеративные сложноподчиненные предложения в русском языке / Рафаэль Гусман Тирадо. — Воронеж : Изд-во ВГПУ, 1998. — 136 с.
97. Декарт Р. Сочинения : [в 2 т.] / Рене Декарт; [пер. с лат. и фр. С. Ф. Васильев и др.]. — М. : Мысль, 1989. — Т. 1. — 1989. — 654, [2] с. — (Философ. наследие; Т. 106).
98. Дерюшев В. В. Формы выражения причинных отношений / В. В. Дерюшев // Категория причинности в диалектической концепции связи. Категории диалектики. — Свердловск : Гос. ун-т им. А. М. Горького, 1974. — Вып. 3. — С. 8—13.
99. Десницкая А. В. Каузативные глаголы / А. В. Десницкая // Ученые записки Ленинград. ун-та. Серия филол. наук. — Ленинград, 1941. — № 58. — Вып. 5. — С. 138—165.
100. Дидковская В. Г. Системно-функциональное описание фразеологических сочетаний современного русского языка (на материале глагольно-именных сочетаний) : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / В. Г. Дидковская. — СПб, 2000. — 39 с.
101. Доленко М. Т. Сучасна українська мова: навчальний посібник / М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кващук. — 3-тє вид., переробл. і допов. — К. : Вища школа, 1987. — 350 с.

102. Долинина И. Б. Рефлексивность и каузативность (категориальная семантика рефлексивных конструкций, соотносительных с каузативными конструкциями) / И. Б. Долинина // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость; [Ю. А. Пупынин, М. А. Шелякин, А. В. Бондарко и др.]. — СПб. : Наука, 1991. — С. 327—345.
103. Долинина И. Б. Синтаксически значимые категории английского глагола / Инга Борисовна Долинина. — Л. : Наука, 1989. — 215 с.
104. Доломан С. Є. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними / Сергій Євменович Доломан // Сучасна українська мова : підручник для студ. гуманітарних спеціальностей ВНЗ. — К. : Либідь, 1997. — С. 329—339.
105. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / Сергій Іванович Дорошенко. — Харків : Вища школа, Вид-во при Харків. ун-ті. — 1980. — 151 с.
106. Дубовик Л. І. Логіко-граматичні аспекти категорії причини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. І. Дубовик. — Донецьк, 2005. — 20 с.
107. Дудик П. С. Просте ускладнене речення / Петро Семенович Дудик. — Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. — 336 с.
108. Душина Н. П. Каузативные глаголы: семантика и грамматика: На материале поэзии Серебряного века : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Душина Наталья Петровна. — Тамбов, 2004. — 275 с.
109. Евтюхин В. Б. Группировка полей обусловленности: причина, условие, цель, следствие, уступка / В. Б. Евтюхин // Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность; [А. В. Бондарко (отв. ред.)]. — СПб. : Наука, 1996. — С. 138—175.
110. Евтюхин В. Б. Категория обусловленности в современном русском языке и вопросы теории синтаксических категорий / Вячеслав Борисович Евтюхин. — СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1997. — 197, [1] с.

111. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен; [пер. с англ. В.В. Пассека и С.П. Сафроновой; под ред. и с предисл. Б.А. Ильиша]. — М. : Изд-во иностранной лит-ры, 1958. — 404 с.
112. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. — К. : Наук. думка, 1982. — 210 с.
113. Жданова В. В. Опыт семантического описания ситуаций со значением причины события или явления в мире неживой природы / В. В. Жданова // Язык, сознание, коммуникация : сборник статей. — М. : Филология, 1997. — Вып. 2. — С. 48—54.
114. Жданова В. В. Простые предложения с именной причинной группой, выражающие причинно-следственные отношения в мире неживой природы : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Жданова Владислава Валерьевна. — М., 1998. — 189 с.
115. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови: підручник для фак. мови і літератури пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. — К. : Радянська школа. — 1965. — Ч. 1. — Вид. 3-тє. — 1965. — 423 с.
116. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / Михайло Андрійович Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1984. — 255 с.
117. Загнітко А. П. Від укладачів / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, А. В. Ситар // Українські прийменники: синхронія і діахронія : пробний зошит; [за ред. проф. А. П. Загнітка]. — Донецьк : ДонНУ, 2003. — С. 6—15.
118. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова / Анатолій Панасович Загнітко. — К. : Донецький ун-т, 1990. — 51 с.
119. Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) : навч. посібник / Анатолій Панасович Загнітко. — К. : ІСДО, 1993. — 343 с.
120. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / Анатолій Панасович Загнітко. — К. : НМК ВО, 1990. — 64 с.

121. Загнітко А. П. Ступені і рівні прийменниковості / А. П. Загнітко // *Ukrainica III: Současna ukrainistika: Problémy jazyka, literatury a kultury.* — Č. 1. — Olomouc : Univerzita Palackého, 2008. — S. 17—23.
122. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 338 с.
123. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — 662 с.
124. Загнітко А. П. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* — Вип. 34. — Ч. I. — Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — С. 3—9.
125. Залоговые конструкции в разноструктурных языках / [В. С. Храковский (отв. ред.)]. — Л. : Наука, 1981. — 286 с.
126. Залужная О. А. Фразовые каузативные посессивные глаголы с отрицательным значением / О. А. Залужная // *Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур : матеріали IV міжвуз. конф. молод. учених.* — Донецьк : ДонНУ, 2005. — С. 101—103.
127. Зевахина Н. А. Декаузативы на -ся в русском языке / Н. А. Зевахина // *Третья конференция по типологии и грамматике для молодых исследователей : материалы.* — СПб. : “Нестор—История”, 2006. — С. 56—59.
128. Зеленська О. П. Безсполучникові та сполучникові складні речення з каузальними відношеннями / О. П. Зеленська // *Іноземна філологія: міжвід. наук. зб.* — Львів, 1997. — Вип. 110. — С. 57—64.
129. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. — М. : Филол. факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. — 528 с.
130. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. — М. : Наука, 1982. — 368 с.

131. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. — М. : Наука, 1973. — 351 с.
132. Ибрагимова В. Л. Глаголы со значением каузации движения в современном русском языке / В. Л. Ибрагимова // Исследования по семантике : межвуз. науч. сб. — Уфа : Башк. гос. ун-т, 1975. — Вып. 1. — С. 87—92.
133. Ибрагимова В. Л. Семантика русского глагола (лексика движения) : учебное пособие / Венера Латыповна Ибрагимова. — Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1988. — 80 с.
134. Изотов А. И. О семантическом картировании поля побудительности чешским и русским языками / А. И. Изотов // Язык, сознание, коммуникация : сборник статей. — М. : Филология, 1998. — Вып. 4. — С. 124—128.
135. Ильенко С. Г. Русистика: Избранные труды / Сакмара Георгиевна Ильенко. — СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. — 674 с. — (Герценовская антология).
136. Ильина Н. Е. Грамматические исследования. Функционально-стилистический аспект : Морфология. Словообразование. Синтаксис / [Н. Е. Ильина, В. Л. Воронцова, С. Н. Борунова и др.; Отв. ред. Д. Н. Шмелев]. — М. : Наука, 1991. — 246, [1] с.
137. Историческая грамматика русского языка: Синтаксис. Простое предложение / [В. И. Борковский (ред.), В. Л. Георгиева, Л. А. Глинкина и др.]. — М. : Наука, 1978. — 447 с.
138. История философии: Запад-Россия-Восток : учебник / [В. В. Соколов, Э. Ю. Соловьев, В. М. Богуславский и др.; под ред. Н. В. Мотрошиловой]. — 2-е изд. — М. : Греко-латин. кабинет Ю. А. Шичалина, 1998. — Кн. 2: Философия XV-XIX вв. — 557 с.
139. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням причини в українській мові : навч. посібник / Зоя Іванівна Іваненко. — Чернівці: Чернівецький держ. ун-т, 1971. — 81 с.

140. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / Зоя Іванівна Іваненко. — К. ; Одеса : Вища школа, 1981. — 143 с.
141. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Ніна Лаврентіївна Іваницька. — К. : Вища школа, 1986. — 167 с.
142. Йова А. І. Синоніміка прийменників із значенням причини в українській літературній мові / А. І. Йова // Известия крым. пед. ин-та. Ист.-филол. фак-т. — Симферополь. — 1960. — Т. XXXIII. — С. 35—48.
143. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Лариса Олександрівна Кадомцева . — К. : Вища школа, 1985. — 127 с.
144. Казарина В. И. Современный русский синтаксис: структурная организация простого предложения : учебное пособие / В. И. Казарина. — Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. — 337 с.
145. Калмыкова Г. А. Структура каузальности : монография / Галина Александровна Калмыкова. — Ульяновск : УлГПУ, 2007. — 236 с.
146. Камынина А. А. Современный русский язык. Морфология / Александра Алексеевна Камынина. — М. : Изд-во МГУ, 1999. — 240 с.
147. Камынина Л. И. Функционально-семантическое поле каузальности в современном английском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Л. И. Камынина. — М., 1992. — 16 с.
148. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник / Марія Устимівна Каранська. — К. : Либідь, 1995. — 399 с.
149. Карасик В. И. Язык социального статуса / Владимир Ильич Карасик. — М. : Ин-т языкознания АН СССР, Волгоград. пед. ин-т, 1991. — 495 с.
150. Карпалюк В. С. Семантико-синтаксическая структура конструкций с предикативными актантами в украинском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Карпалюк Валентина Семеновна. — К., 1988. — 169 с.

151. Карпалюк В. С. Семантико-синтаксическая структура конструкций с предикативными актантами в украинском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (Украинский язык)” / В. С. Карпалюк. — К., 1988. — 23 с.
152. Карпалюк В. С. Характеристика інтерперсональних дієслів за лексико-граматичною та оцінною семантикою / В. С. Карпалюк, О. В. Мартіна // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. — Вип. 18. — С. 61—66.
153. Касевич В. Б. Императивность, каузативность, перформативность / В. Б. Касевич // Функционально-типологические аспекты анализа императива. — Ч. 2. : Семантика и прагматика повелительных предложений. — М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1990. — С. 85—90.
154. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / Вадим Борисович Касевич. — М. : Наука, 1988. — 309 с.
155. Касевич В. Б. Тибето-бирманский каузатив и принцип иконичности / В. Б. Касевич // Китайское языкознание. Изолирующие языки : материалы X междунар. конф. — М. : Ин-т языкознания РАН, 2002. — С. 75—79.
156. Касевич В. Б. Элементы общей лингвистики / Вадим Борисович Касевич. — М. : Наука, 1977. — 183 с.
157. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон. — Л. : Наука, 1972. — 216 с.
158. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа / Танзиля Асхатовна Кильдибекова. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. — 160 с.
159. Кильдибекова Т. А. Структура поля глаголов действия : учебное пособие / Танзиля Асхатовна Кильдибекова. — Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1983. — 76 с.
160. Кильдибекова Т. А. Функционально-семантическая категория каузативности в русском языке / Т. А. Кильдибекова // Исследования по

семантике: Семантика слова и словосочетания. — Уфа : Башкирск. гос. ун-т, 1984. — Вып. 10. — С. 8—19.

161. Князев Ю. П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе / Юрий Павлович Князев. — М : Языки славянских культур, 2007. — 704 с. — (Studia philologica).
162. Колодяжний А. С. Прийменник / А.С. Колодяжний // Сучасна українська літературна мова. Морфологія; [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1969. — С. 474—500.
163. Колодяжний А. С. Прийменник : матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови / А. С. Колодяжний. — Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. — 165 с.
164. Комаров А. П. О лингвистическом статусе каузальной связи / Анатолий Павлович Комаров. — Алма-Ата : Изд-во Казахск. гос. пед. ин-та, 1970. — 224 с.
165. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Наука, 1975. — 720 с.
166. Корди Е. Е. Модальные и каузативные глаголы в современном французском языке / Елена Евгеньевна Корди. — Л. : Наука, 1988. — 165 с.
167. Кормилицина М. А. Семантически осложненное (полипропозитивное) простое предложение в устной речи / М. А. Кормилицина, О. Б. Сиротинина. — Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1988. — 149, [1] с.
168. Котвицкая Э. С. О структуре функционально-семантического поля причинности в русском языке / Э. С. Котвицкая // Мова і культура : серія “Філологія”. — Наук. вид. — Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. — Вип. 4. — Т. 3, Ч. 1: Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. — С. 136—141.
169. Котвицкая Э. С. Типовая ситуация, отражающая причинно-следственные отношения, как содержательная единица языка (и ее речевые реализации) :

- автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Э. С. Котвицкая. — М., 1990. — 22 с.
170. Коць Л. М. Дієприслівник у сучасній українській літературній мові. (Специфіка зв'язків та їх значень) / Лідія Михайлівна Коць. — К. : Вид-во АН УРСР, 1964. — 163 с.
171. Краткая философская энциклопедия / [Е. Ф. Губский (ред. и сост.) и др.]. — М. : Прогресс, 1994. — 575 с.
172. Кривоносов А. Т. Система классов слов как отражение структуры языкового сознания (Философские основы теоретической грамматики) / Алексей Тимофеевич Кривоносов. — Москва ; Нью-Йорк : ЧеРо, 2001. — 845 с.
173. Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Кринська. — Харків, 2001. — 16 с.
174. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підручник для фак. мови і літератури пед. ін-тів / Борис Миколайович Кулик. — К. : Радянська школа. — 1961. — Частина 2 : Синтаксис. — 1961. — 287 с.
175. Куликов Л. И. Каузатив в санскрите : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.22 “Языки народов зарубежных стран Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии” / Л. И. Куликов. — М., 1989. — 17 с.
176. Курбаназаров П.К. Категория каузативности и межуровневые способы ее выражения : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / П. К. Курбаназаров. — Ташкент, 1985 — 22 с.
177. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — Вид. 5-те. — Торонто : Нові дні, 1960. — 199 с.

178. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 т.] / за ред. Л. А. Булаховського. — К. : Рад. шк., 1951. — Т. 2. — 408 с.
179. Кустова Г. И. О коммуникативной структуре значения глаголов с событийным каузатором / Г. И. Кустова // Московский лингвистический журнал. — 1996. — Т. 2. — С. 240—261.
180. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г. И. Кустова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 472 с.
181. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / Ілля Корнійович Кучеренко. — 2-ге вид., уточнене і допов. — Вінниця : Поділля, 2003. — 464 с.
182. Кушнарєнко С. П. Античная философия: учеб. пособие / С. П. Кушнарєнко, Я. В. Кушнарєнко. — Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2003. — 58 с.
183. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз; [пер. с англ. под ред. и с предисл. В. А. Звегинцева]. — М. : Прогресс, 1978. — 543 с.
184. Леміш Н. Є. Ізосемні причинові сполучники у різносистемних мовах (на матеріалі української, російської, англійської та іспанської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Н. Є. Леміш. — Донецьк, 2009. — 20 с.
185. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / Марія Василівна Леонова. — К. : Вища школа, 1983. — 264 с.
186. Леута О. І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. І. Леута. — К., 2009. — 35 с.
187. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова / Олександр Іванович Леута. — К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. — 404 с.
188. Ломов А. М. Русское сложноподчиненное предложение и проблема его содержательной интерпретации / А. М. Ломов, Р. Гусман Тирадо // Вопросы языкознания. — 1999. — № 6. — С. 54—65.

189. Ломтев Т. П. Очерки по историческому синтаксису русского языка / Тимофей Петрович Ломтев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956 — 596 с.
190. Ляпон М. В. Прагматика каузальности / М.В. Ляпон // Русистика сегодня. Язык: система и её функционирование. — М.: Наука, 1988. — С. 110—121.
191. Ляхур Ч. Пространственная коннотация некоторых каузальных предлогов в славянских языках / Чеслав Ляхур // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов. — Київ : НПУ, 2007. — Вип. 1. — С. 27—31.
192. МакКоли Дж. Д. О месте семантики в грамматике языка / Дж. Д. МакКоли // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1981. — Вып. X. — С. 235—301.
193. Максапетян А. Г. Каузация: Лингвистические и экстралингвистические аспекты / Александр Гамлетович Максапетян. — Ереван : ЕГУ, 1990. — 338 с.
194. Максапетян К. Г. Функционально-синтаксический анализ конструкций со значением “каузация состояния” в современном русском языке (для целей обучения русскому языку как иностранному) : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / К. Г. Максапетян. — Ереван, 1984. — 20 с.
195. Малащенко В. П. Слово в синтаксисе. Избранные труды / Валентин Прокофьевич Малащенко. — Ростов-на-Дону : Ростов. гос. пед. ун-т, 2004. — 368 с.
196. Малявін А. Про парадигму речень із значенням обумовлення / А. Малявін // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. — Донецьк : ДонДУ, 2000. — Вип. 6. — С. 30—36.
197. Мартіна О. В. Каузативна ситуація з інтерперсональними предикатами / О. В. Мартіна // Актуальні проблеми слов'янської філології. — К. : Знання України, 1993. — Вип. X: Лінгвістика і літературознавство. — 2005. — С. 125—133.

198. Мартіна О. В. Семантико-синтаксична структура речення з інтерперсональними дієсловами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Мартіна. — К., 2007. — 20 с.
199. Мартынов В. В. Категории языка: Семиологический аспект / Виктор Владимирович Мартынов. — М. : Наука, 1982. — 192 с.
200. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Тетяна Євгенівна Масицька. — Луцьк : Ред. вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. — 208 с.
201. Маслиева О. В. Становление категории причинности (на материале истории языка) / Ольга Васильевна Маслиева. — Л. : Наука, 1987. — 105 с.
202. Медынская В. Л. Синтаксическая категория причины и ее взаимодействие с другими синтаксическими значениями (по данным русского языка I половины XIX в.) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / В. Л. Медынская. — Днепропетровск, 1973. — 17 с.
203. Мейе А. Общеславянский язык / Антуан Мейе; [пер. с франц. П. С. Кузнецова; Общ. ред. С. Б. Бернштейна]. — М. : Прогресс, 2001. — 500 с.
204. Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — Т. 3. — С. 124—194.
205. Мельничук О. С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах: V Міжнар. з'їзд славістів / Олександр Савич Мельничук. — К. : Вид-во АН УРСР, 1963. — 65 с.
206. Мельчук И. А. Курс общей морфологии : в 2 т. / Игорь Александрович Мельчук; [пер. с фр., общ. ред. Н. В. Перцова и Е. Н. Саввиной]. — Москва ; Вена: “Языки русской культуры”, Венский славистический альманах, 1998. — Т. 2. — 1998. — 544 с.

207. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / Иван Иванович Мещанинов. — Л. : Наука, 1978. — 387 с.
208. Мирончук М. В. Семантика дієслів розташування в англійській, німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / М. В. Мирончук. — Донецьк, 2006. — 22 с.
209. Мисенко Н. В. Причиново-наслідкові відношення в безсполучникових складних реченнях і в текстових утвореннях / Н. В. Мисенко // Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць. — Харків : ХДПУ, 2000. — Вип. 5. — С. 210—215.
210. Михеев А. Ф. Отграничение конструкций основания-вывода от причинно-следственных / А. Ф. Михеев // Актуальные проблемы лексикологии и грамматики русского языка. — Кишенев : Штиинца, 1977. — С. 88—97.
211. Михеева Н. А. Каузация эмоционального состояния и эмоционального отношения в испанском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Н. А. Михеева. — Москва, 2007. — 22 с.
212. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. В. Мірченко. — К., 2002. — 36 с.
213. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / Микола Васильович Мірченко. — Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2004. — 389 с.
214. Мозгунов В. В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В. М. Мозгунов. — Дніпропетровськ, 1997. — 22 с.
215. Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення : навчальний посібник для студ. ВНЗ / Анатолій Кирилович Мойсієнко. — К. : Персонал, 2009. — 207 с.

216. Мустайоки А. Роли актантов в рамках функционального синтаксиса / Арто Мустайоки // Языковые функции: семантика, синтактика, прагматика : труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия. VIII. — Тарту, 2002. — С. 116—133.
217. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / Арто Мустайоки. — М. : Языки славянской культуры, 2006. — 509 с. — (Studia philologica).
218. Мясоєдова С. В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Мясоєдова. — Харків, 2001. — 16 с.
219. Назаров С. И. Семантика и функции английских каузативных глаголов, обозначающих изменение состояния предмета : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / С. И. Назаров. — Л., 1987. — 17 с.
220. Назикова Е. А. Синонимия сложных предложений, выражающих условно-следственные отношения / Е. А. Назикова // Русский язык в школе. — 1974. — № 1. — С. 77—83.
221. Наумова И. А. Глаголы с каузативным значением в современном английском языке и исторические предпосылки их образования : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / И. А. Наумова. — М., 1967. — 20 с.
222. Недялков В. П. Каузативные конструкции в немецком языке. Аналитический каузатив / Владимир Петрович Недялков. — Л. : Наука, 1971. — 178 с.
223. Недялков В. П. О признаках аналитичности и служебности (на материале каузативных конструкций) / В. П. Недялков, Г. Н. Никитина // Аналитические конструкции в языках различных типов. — М. ; Л. : Наука, 1965. — С. 170—193.

224. Недялков В. П. О связи каузативности и пассивности / В. П. Недялков // Уч. зап. Башк. гос. пед. ин-та. Серия филол. наук. — № 9 (13). — Уфа, 1964. — Вып. 21. — С. 301—310.
225. Недялков В. П. Типология каузативных конструкций / В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив; [А. А. Холодович (ред.)]. — Л.: Наука, 1969. — С. 5—19.
226. Недялков В. П. Типология морфологического и лексического каузативов / В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив; [А. А. Холодович (ред.)]. — Л.: Наука, 1969. — С. 20—50.
227. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Г. Ніколаєва. — К., 2003. — 236 с.
228. Ніколашина Т. І. Семантико-функціональна характеристика каузальних прислівників української мови / Т. І. Ніколашина // Проблеми української мови та методики: міжвуз. зб. наук. праць. — Слов'янськ, 1997. — С. 34—39.
229. Новая философская энциклопедия : [в 4 т.] / [науч.-ред. совет.: В. С. Степин и др.]. — М. : Мысль, 2000. — Т. 2. — 2001. — 634, [2] с.
230. Ноуэлл-Смит П. Х. Логика прилагательных / П. Х. Ноуэлл-Смит // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1985. — Вып. XVI. — С. 155—182.
231. Озюменко В. И. О некоторых процессах семной комбинаторики в каузативных глаголах / В. И. Озюменко // Проблемы функционально-семантической грамматики: материалы научно-методической конференции. — М. : РУДН, 1994. — С. 65—66.
232. Озюменко В. И. Семантика и актантная структура каузативных глаголов : автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / В. И. Озюменко. — М., 1994. — 16 с.

233. Ольшевская А. Г. Каузативность как градуальная категория / А. Г. Ольшевская // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : зб. наук. праць. — К., 2009. — Вип. 10. — С. 138—141.
234. Ольшевская А. Г. Каузативность как динамическая категория / А. Г. Ольшевская // Системное и асистемное в языке и речи : материалы международн. науч. конф. — Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2007. — С. 83—88.
235. Ольшевская А. Г. Научно-методические аспекты изучения каузативной оппозиции / А. Г. Ольшевская // Личность — слово — социум : материалы VII междунар. науч.-практ. конф.— Минск : Паркус плюс, 2007. — Ч. 2. — С. 164—166.
236. Ольшевская А. Г. Неединственность морфолого-синтаксического оформления категории каузативности в белорусском языке / А. Г. Ольшевская // “Мова — Літаратура — Культура” : матэрыялы V міжнароднай навуковай канферэнцыі (да 80-годдзя прафесара Льва Міхайлавіча Шакуна)]. — Мінск : Права і эканоміка, 2007. — С. 434—436.
237. Онипенко Н. К. О моно- и полисубъектных версиях причинности / Н. К. Онипенко // Современный русский синтаксис: словосочетание и предложение. — Владимир : ВГПИ, 1986. — С. 79—90.
238. Онипенко Н. К. О субъектной перспективе каузативных конструкций / Н. К. Онипенко // Вопросы языкознания. — 1985. — № 6. — С. 123—132.
239. Онипенко Н. К. Образуют ли каузативные синтаксемы систему? / Н. К. Онипенко // Системный анализ значимых единиц русского языка: синтаксические структуры. — Красноярск : Изд-во КГУ, 1984. — С. 30—38.
240. Онипенко Н. К. Система именных каузативных синтаксем современного русского литературного языка : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / Н. К. Онипенко. — М., 1985. — 17 с.

241. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 608 с. — (Studia philologica).
242. Падучева Е. В. Каузативный глагол и декаузатив в русском языке / Е. В. Падучева // Русский язык в научном освещении. — 2001. — № 1. — С. 52—79.
243. Падучева Е. В. О семантике синтаксиса (Материалы к трансформационной грамматике русского языка) / Елена Викторовна Падучева. — М. : Наука, 1974. — 292 с.
244. Падучева Е. В. Отпредикатные имена в лексикографическом аспекте / Е. В. Падучева // Научно-техническая информатика. — Сер. 2. — 1991. — № 5. — С. 21—31.
245. Падучева Е. В. Типы каузальных отношений в семантической структуре лексемы / Е. В. Падучева // Russian Linguistics. — Vol. 18. — 1994. — С. 1—16.
246. Палевская М. Ф. Основные модели фразеологических единиц со структурой словосочетания в русском языке XVIII в. / Мария Федоровна Палевская. — Кишинев : “Картя молдовеняскэ”, 1972. — 307 с.
247. Переверзев К. А. Семантика каузации на фоне лексической и пропозициональной типологий / К. А. Переверзев // Вопросы языкознания. — 1996. — № 5. — С. 107—119.
248. Перминов В. Я. Проблема причинности в философии и естествознании / Василий Яковлевич Перминов. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. — 224 с.
249. Петкова-Калева С. Каузативные глаголы удаления в русском языке [Электронный ресурс] / Стефка Петкова-Калева // Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. — Шумен : Университетское издательство “Епископ Константин Преславски”, 2003. — Вып. 2. — Режим доступа до статті: <http://www.russian.slavica.org//article1005.html>

250. Петрик Т. В. Синтагматика і парадигматика ергативних дієслів у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Т. В. Петрик. — Львів, 2001. — 20 с.
251. Петров А. В. Каузальные семы в адъективной лексике. / А. В. Петров // Материалы III Международного семинара “Славянская культура в современном мире”. — Киев : Центр Славистики, Киевский государственный лингвистический университет, 1994. — С. 169—170.
252. Плаксіна Г. В. Мовні параметри каузальності у російських текстах з лінгвістики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Г. В. Плаксіна. — Днепропетровск, 1996. — 16 с.
253. Плунгян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. докт. філол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика” / В. А. Плунгян. — М., 1998. — 48 с.
254. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: навч. посіб. / Марія Яківна Плющ. — К. : Київ. пед. ін-т., 1978. — 107 с.
255. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник / Марія Яківна Плющ. — 2-е вид., доповнене. — К. : Видавничий дім “Слово”, 2010. — 328 с.
256. Плющ М. Я. Категорія суб’єкта і об’єкта в структурі простого речення / Марія Яківна Плющ. — К. : Вища школа, 1986. — 175 с.
257. Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти) : навч. посіб. / Марія Яківна Плющ. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — 92 с.
258. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник / Олександр Данилович Пономарів. — К. : Либідь, 1993. — 248 с.

259. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: [в 4 т.] / Александр Афанасьевич Потебня. — М. : Просвещение, 1958. — Т. 3. — 1968. — 551 с.
260. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: [в 4 т.] / Александр Афанасьевич Потебня. — М. : Учпедгиз, 1958. — Т. 1—2. — 1958. — 536 с.
261. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: [в 4 т.] / Александр Афанасьевич Потебня. — М. : Изд-во АН СССР, 1941. — Т. 4. — 1941. — 320 с.
262. Причинность и телеономизм в современной естественно-научной парадигме / [Отв. ред. Е. А. Мамчур, Ю. В. Сачков]. — М. : Наука, 2002. — 288 с.
263. Проблемы семантики простого предложения: [сб. ст. / отв. ред. Л. М. Ковалева]. — Иркутск : Иркут. ГПИ, 1985. — 165 с.
264. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры : монография / [Я. Э. Ахапкина и др.; отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик]. — СПб. : Наука, 2005. — 478 с.
265. Пузік А. А. Відприкметникові дієслова у німецькій, англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / А. А. Пузік. — Донецьк, 2000 — 20 с.
266. Пузік А. А. Семантика каузативних отадъєктивних глаголів в німецькому, англійському і українському мові / А. А. Пузік // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць. — Донецьк : ДонНУ, 2002. — Вип. 5. — С. 28—38.
267. Рагозина И.Ф. Категория каузальности и функционирования некоторых союзов в русском и французском языках / И. Ф. Рагозина // Филологические науки. — 1997. — № 3. — С. 77—85.
268. Радовель М. Р. Категориальная структура исследовательского мышления / Михаил Рубинович Радовель. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1993. — 112 с.

269. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : пособие для учителей // Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — Изд. 3-е, исправл. и доп. — М. : Просвещение, 1985. — 399 с.
270. Романов А. А. Семантика предикатных конструкций со значением просьбы / А. А. Романов // Типология конструкций с предикатными актантами. — Л. : Наука, 1985. — С. 200—203.
271. Романова О. В. Глаголы приказания и требования как лексические единицы вербализации концепта *принуждение* / О. В. Романова // Системное и асистемное в языке и речи: материалы междунар. науч. конф. — Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2007. — С. 462—468.
272. Рубанова Н. А. Деривация каузативных значений в современном английском языке / Н.А. Рубанова // Лексическая семантика и части речи: [межвуз. сб. науч. трудов ЛГПИ]. — Л. : Изд-во ЛГПИ, 1986. — С. 99—104.
273. Руденко Л. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аналіз) / Людмила Миколаївна Руденко. — К. : Україна — Віта, 1996. — 213 с.
274. Руденко Л. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. М. Руденко. — К., 1996. — 52 с.
275. Руденко Л. М. Стилiстична диференціяція обставинних детермінантів причини / Л. М. Руденко // Стилiстика української мови: зб. наук. праць. — К. : КДПШ, 1990. — С. 28—32.
276. Русанівський В. М. Дієслово — рух, дія, образ / Віталій Макарович Русанівський. — К. : Рад. школа, 1977. — 112 с.
277. Русанівський В. М. Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах: VI Міжнар. з'їзд славiстів / Віталій Макарович Русанівський. — К. : Наук. думка, 1968. — 37 с.

278. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / Віталій Макарович Русанівський. — К. : Наук. думка, — 1988. — 240 с.
279. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. — К. : Наук. думка, 1971. — 315 с.
280. Русская глагольная лексика: денотативное пространство: монография / [под общ. ред. Л. Г. Бабенко]. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. — 460 с.
281. Русская глагольная лексика: пересекаемость парадигм: Памяти Эры Васильевны Кузнецовой / [под общ. ред. Л. Г. Бабенко]. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1997. — 518 с.
282. Русская грамматика : [в 2 т.] / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. — М. : Наука, 1980. — Т. 2. — 709 с.
283. Рыбакова И. Я. Причинные конструкции современного русского литературного языка: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Рыбакова Ирина Яновна. — М., 2006. — 189 с.
284. Савичюте Р. С. Предикаты цели и предикаты каузации / Р. С. Савичюте // Изв. АН СССР. Серия лит-ры и языка. — Т. 39. — 1980. — № 6. — С. 539—548.
285. Савчук Т. В. Обов'язкові релятивні поширювачі релятивних дієслів в українській мові / Т. В. Савчук // Філологічні студії : зб. наук. статей. — Вип. 2. — Вінниця : ВДПУ, 2004. — С. 84—86.
286. Селиванова М. Ю. Синтаксические конструкции с каузативными глаголами и их смысловое предназначение : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / М. Ю. Селиванова. — Киров, 2005. — 27 с.
287. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
288. Семантические аспекты синтаксиса: [сб. науч. тр. / отв. ред. Д. Г. Богушевич, А. М. Шахнарович]. — М. : Ин-т языкознания, 1989. — 219 с.

289. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир; [пер. с англ. под ред. и с предисл. А. Е. Кибрика]. — М. : Прогресс; Изд. группа “Универс”, 1993. — 654,[1] с.
290. Сильницкий Г. Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Г. Г. Сильницкий. — Смоленск, 1974. — 45 с.
291. Синтаксис словосполучення і простого речення / [М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін.]. — К. : Наук. думка, 1975. — 222 с.
292. Синтаксис современного русского языка : учебник для студ. высш. учеб. заведений / Г. Н. Акимова, С. В. Вяткина, В. П. Казаков, Д. В. Руднев; под ред. С. В. Вяткиной. — СПб. : СПбГУ; М. : Академия, 2009. — 346 с.
293. Сковорода Г. С. Літературні твори / Григорій Савич Сковорода. — К. : Наук. думка, 1972. — 436 с.
294. Слинько І. І. Парадигматика складного речення / І. І. Слинько // Мовознавство. — 1987. — № 3. — С. 12—16.
295. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.
296. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. — К. : Наук. думка, 1970. — Т. 4. — 1973. — 840 с.
297. Сова Л. З. Аналитическая лингвистика и типология / Л.З. Сова; [отв. ред. В. А. Лившиц]. — СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2007. — 378 с.
298. Соколова Г. В. Бессоюзные предложения в современном русском языке / Г. В. Соколова // Русский язык за рубежом. — 1982. — № 2. — С. 92—97.
299. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. — М. : Прогресс, 1977. — 695 с.
300. Спонтанность и детерминизм : монография / [редкол.: В. В. Казютинский и др.]. — М. : Наука, 2006. — 322, [1] с.

301. Степаненко М. І. Валентна структура речень з правобічним поширювачем-репрезентантом значення внутрішньої причини [на прикладі моделі S + P (Vf) + Adv [ВІД/ОД + N gen] caus (intra)] / М. І. Степаненко // Ономастика і апелятиви: Збірник наукових праць. — Дніпропетровськ : ДДУ, 2001. — Вип. 13. — С. 137—150.
302. Степаненко М. І. Валентні можливості адвербіально-каузального поширювача Adv [З/ЗІ, ІЗ+N gen] caus (intra) у структурі простого двоскладного речення / М. І. Степаненко // Система і структура східнослов'янських мов: зб. наук. праць. — К. : Знання, 2001. — С. 18—25.
303. Степаненко М. І. Валентність каузального поширювача і її зв'язок із семантичною та формально-граматичною структурою речення / М. І. Степаненко // [Вісник Запорізького держ. ун-ту: зб. наук. статей. Філологічні науки]. — Запоріжжя. — 2001. — № 3. — С. 128—135.
304. Степаненко М. І. Каузальна сфера “абстрактна причина” і її місце в структурі простого речення (семантична і формально-граматична характеристика) / М. І. Степаненко // Південний архів: зб. наук. праць. Філологічні науки. — Херсон : ХДПУ, 2001. — Вип. X. — С. 189—194.
305. Степаненко М. І. Каузальні прислівники у функції семантичних поширювачів реченнєвої структури / М. І. Степаненко // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки: Мовознавство. — 1999. — № 5 (15). — С. 15—26.
306. Степаненко М. І. Каузальні сфери “внутрішня причина”, “зовнішня причина” і їх місце в структурі простого речення / М. І. Степаненко // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. — Харків: ХДПУ, 2001. — Вип. 6. — С. 149—157.
307. Степаненко М. І. Місце внутрішньої об'єктивної і суб'єктивної причини в структурі речення S+P(Vf)+ADV caus / М. І. Степаненко // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. — Вінниця. — 2002. — Вип. 4. — С. 180—188.

308. Степаненко М. І. Філософсько-лінгвістичний статус категорії причини / М. І. Степаненко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: ВЦ КДПУ, 2001. — Вип. 30. — С. 120—134.
309. Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 века: Сб. статей. — М. : РГГУ, 1995. — С. 35—73.
310. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. — М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. — 824 с.
311. Ступак І. В. Словотвір деад’єктивних каузативних дієслів в німецькій та українській мовах / І. В. Ступак // Нова філологія. — Запоріжжя : ЗНУ. — 2009. — № 33. — С. 218—224.
312. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька, І. М. Уздиган; [за ред. А. П. Грищенка]. — 2-ге вид., переробл. і допов — К. : Вища школа, 1997. — 493 с.
313. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; [за ред. М. Я. Плющ]. — 4-те вид., стер. — К. : Вища школа, 2003. — 430 с.
314. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1969. — 583 с.
315. Сучасна українська літературна мова: підручник для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / [О. М. Гиргор’єв, С. Є. Долман, Ю. В. Лисенко та ін.; О. Д. Пономарів (ред.)]. — 2-ге вид., переробл. — К. : Либідь, 2001. — 395 с.
316. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 515 с.
317. Сымулов М. Г. Способы выражения каузативных отношений в разноструктурных языках : На материале английского и чувашского

- языков : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Сымулов Михаил Гаврилович. — Чебоксары, 2005. — 198 с.
318. Тарасова Л. Д. Языковой статус причинной связи / Л.Д. Тарасова // Филологические науки, 1998. — № 1. — С. 50—55.
319. Творительный падеж в славянских языках / [С.Б. Бернштейн (ред.)]. — М. : Издательство АН СССР, 1958. — 378 с.
320. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер; [пер. с франц. И. М. Богуславского и др.; редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др.; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака]. — М. : Прогресс, 1988. — 656 с. — (Языковеды мира).
321. Теремова Р. М. Опыт функционального описания причинных конструкций / Р. М. Теремова. — Л. : ЛГУ, 1985. — 70 с.
322. Терещенко С. С. Каузативні дієслова в українській мові / С. С. Терещенко // Ономастика і апелятиви. — Дніпропетровськ ; Миколаїв: Вид-во “Іліон”, 2006. — Вип. 25. — С. 158—163.
323. Тележкіна О. О. Безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. О. Тележкіна. — Х., 2002. — 18 с.
324. Типология императивных конструкций / [Л. А. Бирюлин, В. С. Храковский, Е. Ю. Груздева и др.; отв. ред. В. С. Храковский]. — СПб. : Наука, 1992. — 300, [1] с.
325. Толстолуженко М. Реферат статьи Т. Куна “Концепции причинности в развитии физики” / М. Толстолуженко // Причинность и телеономизм в современной естественно-научной парадигме. — М. : Наука, 2002. — С. 51—58.
326. Тофтул М. Г. Логіка: посіб. для студ. вищих навч. закладів / Михайло Григорович Тофтул. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. — 386 с.
327. Тошович Б. Глаголы каузации положения в пространстве / Бранко Тошович // Логический анализ языка. Языки пространств. — М. : Языки русской культуры, 2000. — С. 163—179.

328. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Григорій Михайлович Удовиченко. — К. : Наук. думка, 1968. — 227 с.
329. Українська мова: Енциклопедія / [В.М. Русанівський (голова ред.кол.); НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови]. — 2-ге вид., випр. і допов. — К. : Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.
330. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева. — М. : Наука, 1986. — 239, [1] с.
331. Фаткуллина Ф. Г. Семантика деструктивных глаголов : учеб. пособие / Ф. Г. Фаткуллина. — Уфа : РИО БашГУ, 2004 — 157 с.
332. Фетисов О. В. Категориальная сущность каузальных отношений в русском и английском языках: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Фетисов Олег Викторович. — Армавир, 2006. — 169 с.
333. Филиппов А. В. К вопросу о каузативных и некаузативных глаголах / А.В. Филиппов // Русский язык в школе. — 1978. — № 1. — С. 90—93.
334. Филлмор Ч. Дело о падеже / Чарльз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — 1981. — Вып. X: Лингвистическая семантика; [Отв. ред. В. А. Звегинцев]. — С. 369—495.
335. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Чарльз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. — 1981. — Вып. X: Лингвистическая семантика; [Отв. ред. В. А. Звегинцев]. — С. 496—530.
336. Хааг Э.-О. Выражение причинно-следственных отношений в бессоюзных сложных предложениях современного русского языка / Эрика-Оксана Хааг // Языковые функции: семантика, синтактика, прагматика. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия. VIII. — Тарту : Тартуский ун-т, 2002. — С. 273—281.
337. Хааг Э.-О. Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке

- [Электронний ресурс] : дисс. ... доктора философии по русскому языку : 10.02.01 / Хааг Эрика-Оксана. — Тарту, 2004. — 165 с. — Режим доступа до дисертації: dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/906/5/Naag.pdf
338. Хазагеров Т. Г. Каузативность: статус и эволюция средств выражения в русском языке [Электронний ресурс] / Т. Г. Хазагеров // Филологический вестник Ростовского гос. ун-та. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского гос. ун-та, 1998. — № 1. — Режим доступа до статті: <http://www.nicomant.fils.us.edu.pl/jrn/1999/j4/4.1/03.2hazagerst.html>
339. Хлебцова О. А. Лексико-семантическое поле каузативных глаголов в современном русском языке : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / О. А. Хлебцова. — Харьков, 1986 — 22 с.
340. Цицерон М. Т. Философские трактаты / Марк Туллий Цицерон; [пер. с латин. М. И. Рижского]. — М. : Наука, 1985. — 382 с. — (Памятники философской мысли).
341. Цофнас А. Ю. Философия. Ч. 1. Предмет философии. Онтология : учебно-справочное пособие / Арнольд Юрьевич Цофнас. — Одесса : Наука и техника, 2009. — 196 с.
342. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові: Спецкурс для студ. філол. факультетів / І. Г. Чередниченко. — Чернівці : Вид-во Чернів. ун-ту, 1959. — 134 с.
343. Черняк В. Д. Глагольные синонимы с компонентом каузацы / В. Д. Черняк // Проблемы лексико-синтаксической координации. — Ленинград : ЛГПИ, 1985. — С. 133—139.
344. Чудинов А. П. О деривации глаголов с каузативным значением / А. П. Чудинов // Исследования по семантике: Семантика слова и словосочетания. — Уфа : Башкирск. гос. ун-т, 1984. — Вып. 10. — С. 20—24.

345. Чудинов А. П. О семантике каузативных глаголов / А. П. Чудинов // Исследования по семантике: Лексическая и синтаксическая семантика. — Уфа : Башкирск. гос. ун-т, 1981. — Вып. 7. — С. 58—60.
346. Чудинов А. П. Семантическое варьирование русского глагола : учеб. пособие / Анатолий Прокопьевич Чудинов. — Свердловск : Свердлов. ГПИ, 1984. — 71 с.
347. Шатуновский И.Б. Семантика предложения и нереперентные слова. Значение, коммуникативная перспектива, прагматика / Илья Борисович Шатуновский. — Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1996. — 400 с. — (Studia philologica).
348. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. — Мюнхен : Вид-во “Молоде життя”, 1951. — Ч. 3. — 404 с.
349. Шинкарук В. Д. Диктум і модус з причиновими відношеннями / В. Д. Шинкарук // Науковий часопис Волинського державного університету імені Лесі Українки. Філологічні студії. — Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 2000. — № 1. — С. 244—248.
350. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення / Василь Дмитрович Шинкарук. — Чернівці : Рута, 2002. — 271 с.
351. Шитик Л. В. Безсполучниково-підрядні складні речення в українській мові / Л. В. Шитик // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. — Донецьк : ДонНУ, 2009. — Вип. 19. — С. 110—114.
352. Шувалова С. А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения / Светлана Алексеевна Шувалова. — М. : Изд-во МГУ, 1990. — 159 с.
353. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / Каленик Федорович Шульжук. — К. : Вид. центр “Академія”, 2004. — 408 с.
354. Шульжук Н. В. Структура складного речення у діалогічному мовленні (на матеріалі художніх творів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Шульжук. — К., 1999. — 16 с.

355. Шустер А. Г. Категория следствия и средства ее реализации на разных ярусах синтаксиса в современном русском языке [Электронный ресурс] : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Шустер Анна Геннадьевна. — Армавир, 2005. — 190 с. — Режим доступа до дисертації:
<http://dlib.rsl.ru/view.php?path=/rsl01002000000/rsl01002772000/rsl01002772306/rsl01002772306.pdf>
356. Шустова С. В. Каузативная ситуация / С. В. Шустова // Фундаментальные исследования. — 2006. — № 3. — С. 97—101.
357. Шустова С. В. Принципы выделения каузативных глаголов / С. В. Шустова // Вестник Тюменского гос. ун-та. — 2006. — № 8. — С. 112—118.
358. Шустова С. В. Семантико-синтаксическая характеристика каузативной ситуации / С. В. Шустова // Вестник Челябинск. гос. ун-та. Филология и искусствоведение. Вып. 24. — 2008. — № 23 (124). — С. 170—175.
359. Щукіна І. А. Прийменники причинової семантики: структура і функції / І. А. Щукіна // Українські прийменники: синхронія і діяхронія: [пробний зошит] / За ред. проф. А. П. Загнітка. — Донецьк : ДонНУ, 2003. — С. 130—161.
360. Щукіна І. А. Спеціалізованість причинових прийменників у трансформації / І. А. Щукіна // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2004. — Вип. 12. — С. 64—68.
361. Щукіна І. А. Статус причинових прийменників у комунікативній структурі висловлення / І. А. Щукіна // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — Випуск 14. — С. 121—125.
362. Эргашев Т. Выражение категории каузативности в разносистемных языках (на материале английского, узбекского и других языках) : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец 10.02.20 “Сравнительное и типологическое языкознание” / Т. Эргашев. — Ташкент, 1989. — 20 с.
363. Юм Д. Сочинения : [в 2-х томах] / Девид Юм. — М. : Мысль, 1966. — Т. 1. — 1966. — 847 с.

364. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. — [2-е изд.]. — М : Большая Российская энциклопедия, 1998. — 685 с.
365. Ясакова Н. Ю. Вираження каузальних відношень підрядності аналітичними сполучниками та їх аналогами / Н. Ю. Ясакова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. — Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. — К : КДЛУ, 2000. — Вип. 1. — С. 121—128.
366. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. Ю. Ясакова. — К., 2001. — 20 с.
367. Ясакова Н. Ю. Ускладнені сполучники в умовно-допустових і причинових складнопідрядних реченнях / Н. Ю. Ясакова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. — Вінниця : ВДПУ, 1999. — № 1. — С. 74—78.
368. Ященко Т. А. Выражение причинно-следственных отношений в структуре простого предложения : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Т. А. Ященко. — Москва, 1982. — 15 с.
369. Ященко Т. А. Каузация в русском языковом сознании: монография / Т. А. Ященко. — Симферополь : “ДИАЙПИ”, 2006. — 478 с.
370. Ященко Т. А. Каузация в російській мові: онтологія та концептуалізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Т. А. Ященко. — К., 2007. — 36 с.
371. Becker, K. F. A grammar of the German language / Karl Ferdinand Becker. — London : John Murray, Albemarle Street, 1830. — 284 pp.
372. Bulygina, T. On the Semantics of Some Russian Causative Constructions: Aspect, Control, and Types of Causation / Tatiana Bulygina, Alexei Shmelev //

- W. Abraham, L. Kulikov (eds) *Tense-aspect, transitivity and causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov.* — Amsterdam : Benjamins, 1999. — P. 97—113.
373. *Causation and counterfactuals* / John Collins, Ned Hall, and L.A. Paul (Eds.). — Cambridge, MA : MIT Press, 2004. — 481 pp.
374. Comrie, B. *Language universals and linguistic typology* / Bernard Comrie. — Chicago: University of Chicago Press. — 1989. — 2 ed. — xiii, 264 pp.
375. Comrie, B. *The syntax of causative constructions: Cross-language similarities and divergences* / Bernard Comrie // *Syntax and Semantics. Vol. 6. The Grammar of Causative Constructions.* — New York: Academic Press, 1976. — P. 261—312.
376. Comrie, B. *Causative verb formation and other verb-deriving morphology* / Bernard Comrie // Shopen T. (ed.) *Language typology and syntactic description. Vol. 3: Grammatical Categories and the Lexicon.* — Cambridge: Cambridge University Press, 1985. — P. 309—348.
377. Cruse, D. Alan *A note on English causatives* / D. Alan Cruse // *Linguistic Inquiry.* — № 3. — 1972. — P. 520—528.
378. Ehring, D. *Causation and persistence: a theory of causation* / Douglas Ehring. — New-York : Oxford University Press, 1997. — 191 pp.
379. *Encyclopedia of Language and Linguistics, 14-Volume Set, Second Edition,* edited by Keith Brown, Anne Anderson: Vol. 2. — Oxford: Elsevier Science, 2006. — 824 pp.
380. Galben, R. *Analiza semantico-funcțională a verbelor cauzative în limba română: teză de doctor în filologie : specialitatea 10.02.01 “Limba română”* / Raisa Galben. — Chișinău, 2006. — 207 pp.
381. Geniušienė, E. *The typology of reflexives* / Emma Geniušienė. — Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1987. — 234 pp.
382. Gołąb, Z. *The grammar of Slavic causatives* / Zbigniew Gołąb // *American contributions to the Sixth International Congress of Slavists, Prague, 1968,*

- August 7-13. — The Hague : Mouton, 1968. — Vol. I: Linguistic contributions; [Ed. by Henry Kučera]. — P. 71—94.
383. Haspelmath, M. More on the typology of inchoative/causative verb alternations / Martin Haspelmath // *Causatives and Transitivity*; [B. Comrie and M. Polinsky (eds.)]. — Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 1993. — P. 87—120.
384. Hobbes, T. The English works of Thomas Hobbes of Malmesbury / Thomas Hobbes. — [S.l.] : Elibron Classics, 2005. — [replica ed.]. — Volume 1 : Elements of philosophy. — 532 pp.
385. Kulikov, L. Causatives / Leonid Kulikov // M. Haspelmath et al. (eds) *Language typology and language universals. An international handbook.* — Vol. 2. — Berlin : Walter de Gruyter, 2001. — P. 886—898.
386. Kulikov, L. Split causativity: remarks on correlations between transitivity, aspect, and tense / L. Kulikov // W. Abraham & L. Kulikov (eds) *Tense-aspect, transitivity and causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov.* — Amsterdam : Benjamins, 1999. — P. 21—42.
387. Lyons, J. *Semantics* / John Lyons. — Cambridge; New-York : Cambridge University Press, 1977. — xiii, 897 pp.
388. Mellor, D.H. *The Facts of Causation* / David Hugh Mellor. — London : Routledge, 1995, 251 pp.
389. Müller, F. M. *Sanskrit grammar for beginners. In Devanagari and Roman letters throughout* / Friedrich Max Müller. — New Delhi ; Chennai : Asian Educational Services, 2004. — Second edition, revised and accentuated. — 324 pp.
390. Nichols, J. Transitive and causative in the Slavic lexicon: Evidence from Russian / Johanna Nichols // *Causatives and Transitivity*; [B. Comrie and M. Polinsky (eds.)]. — Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 1993. — P. 69—86.
391. Pinker, S. *Learnability and cognition : the acquisition of argument structure* / Steven Pinker. — Cambridge, MA. : MIT Press, 1989. — XIV, 411 pp.
392. Podleskaja, V. I. Causatives and causality: towards a semantic typology of causal relations / Vera I. Podleskaja // *Causatives and Transitivity*; [B. Comrie

- and M. Polinsky (eds.)). — Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 1993. — P. 165—176.
393. Psillos, S. Causation and explanation / Stathis Psillos. — Chesham : Acumen, 2002. — 324 pp. — (Central problems of philosophy).
394. Russell, B. Human knowledge: its scope and limits / Bertrand Russell. — London; New-York : Routledge, 2009. — 480 pp.
395. Saint Thomas (Aquinas) Commentary on the Book of causes // Saint Thomas Aquinas; translated by Vincent A. Guagliardo, Charles R. Hess, Richard S. Taylor. — Washington : CUA Press, 1996. — 193 pp.
396. Shibatani, M. The grammar of causative constructions: A conspectus / Masayoshi Shibatani // Syntax and Semantics. — New York : Academic Press, 1976. — Vol. 6. : The Grammar of Causative Constructions. — P. 1—40.
397. Song J. J. Causatives: Semantics / J. J. Song // Encyclopedia of Language and Linguistics, 14-Volume Set, Second Edition, edited by Keith Brown, Anne Anderson: Vol. 2. — Oxford : Elsevier Science, 2006. — P. 265.
398. Song, Chae-Jung Causatives and causation: a universal typological perspective / Chae-Jung Song. — London : Longman, 1996. — XIV, 295 pp.
399. Streitberg, W. Die Kauzativa / Wilhelm Streitberg // Indogermanische Forschungen. — Berlin ; New York : W. de Gruyter, 1906. — Vol. 19. — P. 153—154.
400. Talmy, L. Semantic causative types / Leonard Talmy // Syntax and Semantics. The Grammar of Causative Constructions. — New York : Academic Press, 1976. — Vol. 6. — P. 43—116.
401. Tooley, M. Causation: a realist approach / Michael Tooley. — Oxford : Clarendon Pr., 1987. — 360 pp.
402. Wierzbicka, A. Semantics: primes and universals / Anna Wierzbicka. — Oxford [England]; New York: Oxford University Press, 1996. — 500 pp.
403. Wylie, S. B. An introduction to the knowledge of Greek grammar / Samuel B. Wylie. — Philadelphia : J. Whetham, 144 Chesnut Street, 1838. — 149 pp.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Художня література

1. **А. Шевч.** — Шевченко А. Українцям потрібні перемоги: [повість, образки, оповіді, гуморески, публіцистичні статті] / А. Шевченко, В. Дончик, М. Слабошпицький. — К. : Український письменник, 2009. — 646 с. — (Серія “In cogror”).
2. **А.-Дав.¹** — Антоненко-Давидович Б. За ширмою : [роман] / Борис Антоненко-Давидович. — Мельбурн : Об’єднання Українських письменників “Слово”, 1972. — 263 с.
3. **А.-Дав.²** — Антоненко-Давидович Б. На довгій ниві. Вибрані твори / Борис Антоненко-Давидович. — К. : Дніпро, 1967. — 456 с.
4. **А.-Дав.³** — Антоненко-Давидович Б. Смерть ; Сибірські новели ; Завищені оцінки / Борис Антоненко-Давидович. — К. : Видавництво гуманітарної літератури, 2005. — 559 с. — (Серія “Бібліотека Шевченківського комітету”).
5. **Андр.** — Андріяшик Р. Додому нема вороття. Люди зі страху : [романи] / Роман Андріяшик. — К. : Дніпро, 1983. — 535 с.
6. **Багм.** — Багмут І. Щасливий день суворовця Криничного : [повість] / Іван Багмут. — К. : Веселка, 1968. — 161 с.
7. **Багр.¹** — Багрянний І. Людина біжить над прірвою: [роман] / Іван Багрянний. — Новий Ульм ; Нью-Йорк : Україна, 1965. — 331 с.
8. **Багр.²** — Багрянний І. Сад Гетсиманський: [роман] / Іван Багрянний. — [б. м.] : Україна, 1950. — 560 с.
9. **Багр.³** — Багрянний І. Тигролови : [роман] / Іван Багрянний. — 2-ге вид. — Detroit, Mich. : Прометей, 1955. — 272 с.

10. **Барк.** — Барка В. Жовтий князь : [повість] / Василь Барка. — 2-ге вид. — Нью-Йорк : Заходами 86 Відділу Союзу українок в Америці, 1968. — 211 с.
11. **Баш** — Баш Я. Твори : [у 2 т.] / Яків Баш. — К. : Дніпро, 1978. — Т. 1. — 1978. — 542 с.
12. **Бедз.** — Бедзик Д. Твори : [у 2 т.] / Дмитро Бедзик. — К. : Дніпро, 1978. — Т. 1. — 1978. — 429 с.
13. **Біч.** — Бічужа Н. Десять слів поета : [повісті] / Ніна Бічужа. — Львів : Каменяр, 1987. — 256 с.
14. **Буз.** — Бузько Д. Вибрані твори / Дмитро Бузько. — К. : Дніпро, 1971. — 539 с.
15. **В. Гж.** — Гжицький В. Чорне озеро (Кара-Кол). Опришки : [романи] / Володимир Гжицький. — К. : 1965. — 575 с.
16. **Вал. Шевч.** — Шевчук В. Дім на горі : [роман-балада] / Валерій Шевчук. — К. : Радянський письменник, 1983. — 487 с.
17. **Вас.** — Васильченко С. Твори : [у 3 т.] / Степан Васильченко. — К. : Дніпро, 1974. — Т. 2. — 1974. — 415 с.
18. **Вас. Шевч.** — Шевчук В. Терновий світ : [роман] / Василь Шевчук. — К. : Радянський письменник, 1986. — 573, [1] с.
19. **Верн** — Верн Ж. Таємничий острів / Жюль Верн; [пер. з фр. В. Омельченко]. — К. : Веселка, 1992. — 528 с.
20. **Вишня** — Вишня Остап Твори : [у 5 т.] / Остап Вишня. — К. : Дніпро. — 1974. — . —
Т. 1. — 1974. — 456 с.
Т. 4. — 1975. — 454 с.
Т. 5. — 1975. — 384 с.
21. **Вільде¹** — Вільде І. Повісті та оповідання / Ірина Вільде. — Львів : Каменяр, 1983. — 231 с. — (Б-ка “Карпати”).
22. **Вільде²** — Вільде І. Твори : [у 5 т.] / Ірина Вільде. — К. : Дніпро, 1967. — Т. 1. — 1967. — 695 с.

23. **Вовчок**¹ — Вовчок Марко Вибрані твори. Оповідання. Повісті. Роман / Марко Вовчок ; [пер. з рос. Ф. Гавриша]. — К. : Дніпро, 1968. — 538 с.
24. **Вовчок**² — Вовчок Марко Оповідання. Казки. Повісті. Романи / Марко Вовчок. — К. : Наук. думка, 1983. — 638 с. — (Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література).
25. **Волод.** — Володимир Р. Нація на світанку : [роман] : [у 2 т.] / Роман Володимир. — Мюнхен : Укр. вид-во, 1973. — Т. 1: Мир. — 1973. — 365 с.
26. **Галан** — Галан Я. Твори : [у 4 т.] / Ярослав Галан. — К. : Наук. думка, 1977. — . —
Т. 1. — 1977. — 510 с.
Т. 2. — 1977. — 703 с.
27. **Гам.** — Гаман В. Богодухів, або Люди з Божою іскрою: публіцистика, читаючи колег, ранні новели, розділи з роману / Віктор Гаман. — К. : Вир, 1999. — 676 с.
28. **Гол.** — Головка А. Твори : [у 5 т.] / Андрій Головка. — К. : Дніпро, 1976. — . —
Т. 2. — 1976. — 340 с.
Т. 3. — 1977. — 519 с.
Т. 5. — 1977. — 310 с.
29. **Гонч.** — Гончар О. Твори : [у 7 т.] / Олесь Гончар. — К. : Дніпро, 1987. — . —
Т. 1. — 1987. — 550 с.
Т. 2. — 1987. — 719 с.
Т. 3. — 1987. — 559 с.
Т. 4. — 1987. — 589 с.
Т. 5. — 1988. — 487 с.
Т. 6. — 1988. — 703 с.
Т. 7. — 1988. — 656 с.

30. **Гор.** — Горак Р. Тричі мені являлася любов : [повість-есе] / Роман Горак. — Львів : Центр Європи, 2006. — 156 с.
31. **Горд.** — Гордієнко К. Твори : [у 2 т.] / Кость Гордієнко. — К. : Дніпро, 1979. — . —
Т. 1. — 1979. — 640 с.
Т. 2. — 1979. — 552 с.
32. **Гр.¹** — Грінченко Б. Вибрані твори / Борис Грінченко. — К. : Дніпро, 1987. — 462 с.
33. **Гр.²** — Грінченко Б. Твори : [у 2 т.] / Борис Грінченко. — К. : Наук. думка, 1990. — Т. 1. — 1991. — 633 с. — (Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література).
34. **Гр.-Дон.** — Гренджа-Донський В. Твори : [у 2 т.] / Василь Гренджа-Донський. — Ужгород : Карпати, 2004. — Т. 2. — 2004. — 464 с.
35. **Гум.** — Гуменна Д. Мана : [повість] / Докія Гуменна. — Нью-Йорк : Українсько-американське видавниче товариство, Інк., 1952. — 97 с.
36. **Д. Міщ.** — Міщенко Д. Вибрані твори / Дмитро Міщенко. — К. : Український письменник, 2008. — 528 с. — (Бібліотека Шевченківського комітету).
37. **Дейч** — Дейч О. Дорогою дружби : [статті, портрети, нариси] / Олександр Дейч. — К. : Дніпро, 1977. — 310 с.
38. **Довж.¹** — Довженко О. Про красу : [збірник статей, промов, фрагментів з листів та щоденників] / Олександр Довженко — К. : Мистецтво, 1968. — 532 с.
39. **Довж.²** — Довженко О. Твори : [у 5 т.] / Олександр Довженко. — К. : Дніпро, 1964. — . —
Т. 1. — 1964. — 378 с.
Т. 3. — 1964. — 431 с.
Т. 4. — 1965. — 355 с.
Т. 5. — 1966. — 542 с.

40. **Донч.** — Донченко О. Твори : [у 6 т.] / Олесь Донченко. — К. : Молодь, 1956. — . —
Т. 2. — 1956. — 548 с.
Т. 4. — 1957. — 565 с.
Т. 5. — 1957. — 576 с.
41. **Дрозд** — Дрозд В. Подих чудесного : [оповідання, роман] / Володимир Дрозд. — К. : Молодь, 1988. — 296 с.
42. **Журба** — Журба Г. Зорі світ заповідають : [повість] / Галина Журба. — Львів : Накладом Івана Тиктора, 1933. — 128 с. — (Українська бібліотека; Ч. 10, жовтень 1933).
43. **Заб.¹** — Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : [роман] / Оксана Забужко. — К. : Згода, 1996. — 143 с.
44. **Заб.²** — Забужко О. Сестро, сестро : [повісті та оповідання] / Оксана Забужко. — К. : Факт, 2003. — 240 с.
45. **Загр.¹** — Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. — К. : Дніпро, 1971. — 672 с.
46. **Загр.²** — Загребельний П. Роксолана : [роман] / Павло Загребельний. — К. : Радянський письменник, 1980. — 574 с.
47. **Загр.³** — Загребельний П. Твори : [у 6 т.] / Павло Загребельний. — К. : Дніпро, 1979. — . —
Т. 4. — 1980. — 581 с.
Т. 6. — 1981. — 560 с.
48. **Зар.** — Зарудний М. Острів твоєї мрії : [п'єси] / Микола Зарудний. — К. : Дніпро, 1971. — 678 с.
49. **Зб.¹** — Збанацький Ю. Малиновий дзвін : [роман] / Юрій Збанацький. — К. : Дніпро, 1965. — 359 с.
50. **Зб.²** — Збанацький Ю. Твори : [у 4 т.] / Юрій Збанацький. — К. : Держлітвидав УРСР, 1963. — Т. 4. — 1964. — 526 с.
51. **Іщук** — Іщук А. Вербівчани : [роман-хроніка] / Арсен Іщук. — К. : Дніпро, 1978. — 680 с.

52. **К.-Кар.** — Карпенко-Карий І. Драматичні твори / Іван Карпенко-Карий. — К. : Наук. думка, 1989. — 610 с. — (Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література).
53. **Кан.** — Канівець В. Твори : [у 4 т.] / Володимир Канівець. — К. : Дніпро, 1983 — . —
Т. 3. — 1984. — 589 с.
Т. 4. — 1984. — 421 с.
54. **Кач.¹** — Качура Я. Вибрані твори : [у 2 т.] / Яків Качура. — К. : Держлітвидав, 1958. — Т. 2. — 1958. — 516 с.
55. **Кач.²** — Качура Я. Іван Богун : [історична повість] / Яків Качура. — К. : Молодь. — 1954. — 122 с.
56. **Кашц.** — Кашченко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове / Адріан Кашченко. — Дніпропетровськ : Січ, 2001. — 494 с.
57. **Кв.-Осн.** — Квітка-Основ'яненко Г. Твори : [у 8 т.] / Григорій Квітка-Основ'яненко. — К. : Дніпро, 1968. — Т. 3. — 1969. — 511 с.
58. **Коб.** — Кобилянська О. Твори: [у 5 т.] / Ольга Кобилянська. — К. : Держлітвидав, 1962. — . —
Т. 1. — 1962. — 401 с.
Т. 4. — 1963. — 512 с.
Т. 5. — 1963. — 767 с.
59. **Ков.** — Ковалик Н. Зміщення земної осі : [оповідання, повісті] / Надія Ковалик. — Львів : Вид-во “Літературний Львів”. — 1995. — 155 с.
60. **Коз.** — Козаченко В. Блискавка. Біла пляма : [повісті] / Василь Козаченко. — К. : Дніпро, 1984. — 494 с.
61. **Кок.** — Кокотюха А. Шукачі скарбів / Андрій Кокотюха. — К. : Нора-Друк, 2005. — 336 с. — (Серія “Лауреати конкурсу “Коронація слова”).
62. **Кол.** — Колесник П. Терен на шляху : [роман] / Петро Колесник. — К. : Дніпро, 1975. — 461 с.

63. **Коп.** — Копиленко О. Твори : [у 4 т.] / Олександр Копиленко. — К. : Держлітвидав УРСР, 1961. — . —
Т. 1. — 1961. — 485 с.
Т. 2. — 1961. — 600 с.
64. **Кор.** — Королева Н. Предок : [історичні повісті; легенди старокиївські] / Наталена Королева. — К. : Дніпро, 1991. — 670 с. — (Бібліотека історичної прози).
65. **Корн.** — Корнійчук О. Драматичні твори / Олександр Корнійчук. — К. : Наук. думка, 1990. — 608 с. — (Б-ка укр. літ. Рад. укр. літ.).
66. **Корч.** — Корчак Я. Мацюсеві пригоди : [повість-казка] / Януш Корчак; [пер. з пол. Б. Чайковський]. — К. : Веселка, 1978. — 332 с.
67. **Котл.** — Котляревський І. Твори / Іван Котляревський. — К. : Держлітвидав УРСР, 1963. — 349 с.
68. **Коц.** — Коцюбинський М. Твори: [у 7 т.] / Михайло Коцюбинський. — К. : Наук. думка, 1973. — . —
Т. 1. — 1973. — 407 с.
Т. 2. — 1974. — 383 с.
Т. 3. — 1974. — 430 с.
69. **Кр.** — Кропивницький М. Твори : [у 6 т.] / Марко Кропивницький. — К. : Держлітвидав, 1958. — Т. 2. — 1958. — 540 с.
70. **Лад.** — Ладижець В. Кришталеві палаци : [повість] / Володимир Ладижець. — К. : Дитвидав, 1963. — 95 с.
71. **Ле¹** — Ле І. Роман міжгір'я : [роман] / Іван Ле. — К. : Наук. думка, 1986. — 670 с. — (Бібліотека української літератури, Радянська українська література).
72. **Ле²** — Ле І. Твори : [у 7 т.] / Іван Ле. — К. : Дніпро. — 1968. — . —
Т. 1. — 1968. — 587 с.
Т. 2. — 1969. — 671 с.
Т. 4. — 1969. — 455 с.

73. **Лев.** — Левін Б. Видно шляхи полтавській: [роман] / Борис Левін. — К. : Дніпро, 1984. — 677 с.
74. **Лепк.** — Лепкий Б. Мазепа: Трилогія. Не вбивай. Батурин : [історичні повісті] / Богдан Лепкий. — Дрогобич : Відродження, 2004. — 568 с.
75. **Логв.** — Логвиненко В. Твори : [у 2 т.] / Віталій Логвиненко. — К. : Рад. письменник, 1986. — Т. 1. — 1986. — 464 с.
76. **М. Кул.** — Куліш М. П'єси. Листи / Микола Куліш. — К. : Дніпро, 1969. — 414 с.
77. **М. Ол.** — Олійник М. Дочка Прометея : [роман] / Микола Олійник. — К. : Радянська школа, 1985. — 343 с.
78. **М. Рил.¹** — Рильський М. Зібрання творів : [у 20 т.] / Максим Рильський. — К. : Наук. думка, 1983. — Т. 2. — 1983. — 431 с.
79. **М. Рил.²** — Рильський М. Поезії / Максим Рильський. — К. : Худ. літ, 1946. — Т. 2. — 1946. — 239 с.
80. **М. Ст.** — Стельмах М. Твори : [у 6 т.] / Михайло Стельмах. — К. : Дніпро, 1972. — . —
Т. 1. — 1972. — 664 с.
Т. 2. — 1972. — 596 с.
Т. 3. — 1973. — 661 с.
Т. 4. — 1973.— 726 с.
Т. 6. — 1973.— 511 с.
81. **Мак** — Мак О. Проти переконань : [роман] / Ольга Мак. — Торонто : Накладом вид-ва “Гомін України”, 1959. — 368 с.
82. **Мал.¹** — Малик В. Горить свіча : [роман] / Володимир Малик. — К. : Укр. Письменник, 1992. — 431 с.
83. **Мал.²** — Малик В. Твори: [у 2 т.] / Володимир Малик. — К. : Дніпро, 1986. — . —
Т. 1. — 1986. — 440 с.
Т. 2. — 1986. — 492 с.

84. **Мал.**³ — Малик В. Шовковий шнурок : [роман] / Володимир Малик. — К. : Молодь, 1977. — 223 с.
85. **Март.** — Мартович Л. Забобон : [повість] / Лесь Мартович. — К. : Дніпро, 1971. — 231 с.
86. **Мейг.** — Мейгеш Ю. Верховинці. Кам'яний ідол : [романи] / Юрій Мейгеш. — К. : Дніпро, 1979. — 551 с.
87. **Мин.** — Минко В. Вибрані твори: [у 2 т.] / Василь Минко. — К. : Дніпро, 1981. — Т. 2. — 1981. — 288 с.
88. **Мирн.**¹ — Мирний П. Зібрання творів : [у 7 т.] / Панас Мирний. — К. : Наук. думка, 1968. — . —
Т. 1. — 1968. — 559 с.
Т. 2. — 1969. — 451 с.
Т. 3. — 1969. — 531 с.
Т. 4. — 1970. — 519 с.
89. **Мирн.**² — Мирний П. Твори : [у 2 т.] / Панас Мирний. — К. : Наук. думка, 1989. — Т. 2. — 1989. — 635 с.
90. **Мушк.**¹ — Мушкетик Ю. Гетьманський скарб : [роман] / Юрій Мушкетик. — К. : Спалах ЛТД, 1993. — 429 с. — (Український історичний роман).
91. **Мушк.**² — Мушкетик Ю. Крапля крові. Серце і камінь : [романи] / Юрій Мушкетик. — К. : Дніпро, 1967. — 408 с. — (Бібліотека української радянської прози).
92. **Мушк.**³ — Мушкетик Ю. На брата брат : [історичний роман] / Юрій Мушкетик. — К. : Рада, 1996. — 319 с.
93. **Н.-Лев.** — Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: [у 10 т.] / Іван Нечуй-Левицький. — К. : Наук. думка, 1965. — . —
Т. 1. — 1965. — 370 с.
Т. 3. — 1966. — 417 с.
Т. 5. — 1966. — 455 с.
Т. 7. — 1966. — 460 с.

- Т. 8. — 1967. — 491 с.
- Т. 10. — 1968. — 587 с.
94. **Нест.¹** — Нестайко В. Пригоди Робінзона Кукурузо : [повість] / Всеволод Нестайко. — К. : Дитвидав, 1964. — 318 с.
95. **Нест.²** — Нестайко В. Пригоди старого клоуна : [пригодницький роман] / Всеволод Нестайко. — К. : Веселка, 1982. — 204 с.
96. **Нест.³** — Нестайко В. Тореадори з Васюківки : [вибрані повісті] / Всеволод Нестайко. — К. : Веселка, 1980. — 485, [13] с.
97. **О. Ів.¹** — Іваненко О. Казки / Оксана Іваненко. — К. : Дитвидав, 1964. — 356 с.
98. **О. Ів.²** — Іваненко О. Марія : [роман] / Оксана Іваненко. — К. : Радянський письменник, 1973. — 655 с.
99. **О. Мак.** — Маковей О. Вибрані твори / Осип Маковей. — К. : Держлітвидав, 1961. — 717 с.
100. **О. Ол.** — Ольжич О. Незнаному воякові: заповідане живим / Олег Ольжич. — К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. — 433 с.
101. **О. Рил.** — Рилько О. Медові квіти : [повість] / Олексій Рилько. — К. : Дитвидав, 1962. — 123 с.
102. **Панч¹** — Панч П. Повісті, оповідання, гуморески, казки / Петро Панч. — К. : Наук. думка, 1985. — 274 с.
103. **Панч²** — Панч П. Твори : [у 6 т.] / Петро Панч. — К. : Дніпро, 1981. — . —
- Т. 2. — 1981. — 383 с.
- Т. 3. — 1982. — 424 с.
- Т. 5. — 1983. — 407 с.
104. **Перв.** — Первомайський Л. Твори : [у 7 т.] / Леонід Первомайський. — К. : Дніпро, 1968. — Т. 7. — 1970. — 538 с.
105. **Петр.** — Петренко М. Довбушів топірець : [повість за мотивами давньої легенди] / Микола Петренко. — Львів : Каменяр, 1990. — 64 с.

106. **Підм.** — Підмогильний В. Місто : [роман та оповідання] / Валер'ян Підмогильний. — К. : Веселка, 1993. — 351 с. — (Шкільна бібліотека “Веселка”).
107. **Пл.** — Плачинда Н. Н. Малишкові дороги. Спогади про Андрія Малишка / Н. Н. Плачинда. — К. : Дніпро, 1975. — 231 с.
108. **Пон.** — Понеділок М. Зорепад / Микола Понеділок. — Торонто; Онтаріо : Гомін України, 1969. — 473 с.
109. **Пот.** — Потушняк Ф. Повінь : [роман] / Федір Потушняк. — Ужгород : Карпати, 1971 — 431 с.
110. **Р. Ів.** — Іваничук Р. Мальви : [історичний роман] / Роман Іваничук. — К. : Радянський письменник, 1969. — 237 с.
111. **Рейм.** — Реймонт В. Комедіантка : [повість] / Владислав Реймонт; [пер. з пол. І. Еткало]. — 2-е вид. — Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1962. — 298 с.
112. **Риб.** — Рибак Н. Твори : [у 5 т.] / Натан Рибак. — К. : Держлітвидав УРСР. — 1963. — . —
Т. 3. — 1964. — 666 с.
Т. 4. — 1964. — 692 с.
113. **С. Міщ.** — Міщенко С. О. Шляхом до щастя: нариси історії Закарпаття / С. О. Міщенко. — Ужгород : Карпати, 1973. — 287 с.
114. **С. Ол.¹** — Олійник С. Твори: [у 3 т.] / Степан Олійник. — К. : 1968. — Т. 3. — 1968. — 335 с.
115. **С. Ол.²** — Олійник С. Твори: [у 4 т.] / Степан Олійник. — К. : 1978. — Т. 4. — 286 с.
116. **Сам.¹** — Самчук У. Волинь : [роман] / Улас Самчук. — Острог ; Львів : Вид-во НаУОА “Сполом”, 2005. — 632 с.
117. **Сам.²** — Самчук У. Марія: Хроніка одного життя : [роман] / Улас Самчук. — Буенос-Айрес : Вид-во Миколи Денисюка, 1952. — 280 с.
118. **Сам.³** — Самчук У. Чого не гоїть огонь : [роман] / Улас Самчук. — К. : Український письменник, 1994. — 234 с.

119. **Сенч.¹** — Сенченко І. Вибрані твори : [у 2 т.] / Іван Сенченко. — К. : Дніпро, 1971. — Т. 2. — 1971. — 388 с.
120. **Сенч.²** — Сенченко І. Оповідання. Повісті. Спогади / Іван Сенченко. — К. : Наукова думка, 1990. — 664 с.
121. **Сенч.³** — Сенченко І. Твори : [у 2 т.] / Іван Сенченко. — К. : Дніпро, 1981. — Т. 1. — 1981. — 464 с.
122. **Серв.** — Сервантес М. Премудрий гідальго Дан Кіхот з Ламанчі / Мігель де Сервантес Сааведра; [пер. з ісп. М. Лукаш]. — К. : Дніпро, 1995. — 704 с.
123. **Сир.** — Сиротюк М. Твори : [у 2 т.] / Микола Сиротюк. — К. : Дніпро, 1984 — Т. 1. — 1984. — 663 с.
124. **Скл.** — Скляренко С. Володимир : роман / Семен Скляренко. — К. : Дніпро, 1971. — 488 с.
125. **Сміл.** — Смілянський Л. Твори : [у 4 т.] / Леонід Смілянський. — К. : Дніпро, 1970. — . —
Т. 1. — 1970. — 479 с.
Т. 2. — 1970. — 328 с.
126. **Смол.** — Смолич Ю. Твори : [у 6 т.] / Юрій Смолич. — К. : Дніпро, 1971. — . —
Т. 2. — 1971. — 658 с.
Т. 4. — 1972. — 747 с.
Т. 6. — 1973. — 767 с.
127. **Соб.¹** — Собко В. П'єси / Вадим Собко. — К. : Дніпро, 1982. — 437 с.
128. **Соб.²** — Собко В. Твори : [у 6 т.] / Вадим Собко. — К. : Дніпро, 1979. — . —
Т. 1. — 1979. — 592 с.
Т. 2. — 1979. — 512 с.
129. **Стар.** — Старицький М. Останні орли : [історична повість із часів Гайдамаччини] / Михайло Старицький. — Львів : Каменяр, 1990. — 437 с.

130. **Твен**¹ — Твен М. Пригоди Тома Сойєра : [роман] / Марк Твен [пер. з англ. Ю. Корецький]. — К. : Дитвидав, 1962. — 170 с.
131. **Твен**² — Твен М. Янки з Коннектікуту при дворі короля Артура : [роман] / Марк Твен [пер. з англ. М. Пінчевський]. — К. : Дніпро, 1985. — 575 с.
132. **Тул.** — Тулуб З. Людолови : [історичний роман] : [у 2 т.] / Зінаїда Тулуб. — К. : Дніпро, 1986. — Т. 2. — 1986. — 571 с.
133. **Тум.** — Тумунов Ж. Степ прокинувся : [роман] / Жамсо Тумунов; [пер. з бурят.]. — К. : Дніпро, 1974. — 342 с.
134. **Тют.** — Тютюнник Г. Вир : [роман] / Григорій Тютюнник. — К. : Дніпро, 1995. — 565 с.
135. **Фед.**¹ — Федорів Р. Єрусалим на горах: [роман] / Роман Федорів. — Львів : Червона калина, 1993. — 501 с. — (Історична бібліотека; Ч. 9).
136. **Фед.**² — Федорів Р. Жбан вина : [повість у легендах]; Кам'яне поле : [роман] / Роман Федорів. — Львів : Каменярь, 1988. — 550 с. — (Бібліотека Карпати).
137. **Фед.**³ — Федорів Р. Знак кімерійця : [повісті] / Роман Федорів. — Львів : Каменярь, 1972. — 320 с.
138. **Фед.**⁴ — Федорів Р. Твори: [у 2 т.] / Роман Федорів. — К. : Дніпро, 1980. — Т. 2. — 1980. — 511 с.
139. **Фр.**¹ — Франко І. Вибрані твори / Іван Франко. — К. : Видавничий дім “Ін Юре”, 2006. — 1079с. — (Бібліотека “Класики української літератури”).
140. **Фр.**² — Франко І. Зібрання творів: [у 50 т.] / Іван Франко. — К. : Наук. думка, 1976. — . — Т. 2. — 1976. — 447 с.
Т. 15. — 1978. — 511 с.
Т. 26. — 1980. — 462 с.
Т. 47. — 1986. — 765 с.
Т. 48. — 1986. — 767 с.

141. **Хв.** — Хвильовий М. Твори: у 2 т / Микола Хвильовий. — К. : Дніпро, 1990. — . —
Т. 1. — 1990. — 650 с.
Т. 2. — 1990. — 925 с.
142. **Чайк.** — Чайковський А. Сагайдачний : [роман] / Андрій Чайковський. — 2-ге вид. — К. : Варта, 1993. — 576 с.
143. **Чап.** — Чапек К. Твори : [у 2 т.] / Карел Чапек [пер. з чес. Ю. Лисняк, С. Сакидон, Д. Андрухів]. — К. : Дніпро, 1987. — . —
Т. 1. — 1987. — 635 с.
Т. 2. — 1987. — 511 с.
144. **Шт.** — Штепа П. Мафія і Україна / Павло Штепа. — Львів : ВПК “Глобус”, 2002. — 404 с.
145. **Ян.** — Яновський Ю. Твори: [у 5 т.] / Юрій Яновський. — К. : Дніпро, 1982. — . —
Т. 2. — 1983. — 423 с.
Т. 3. — 1983. — 583 с.

Наукові видання

146. **А. Бах.** — Баханов А. К. Соціально-філософські аспекти трансформацій в сучасному суспільстві : [монографія] / [А. К. Баханов, Б. Я. Бузов, Н. Г. Бузова, В. В. Вакуленко та ін.; за ред. В. І. Дуденок]. — Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. — 250 с.
147. **А. Ст.** — Стельмашук А. М. Державне регулювання економіки : [навч. посіб.] / А. М. Стельмашук. — Тернопіль : ТАНГ, 2000. — 315 с.
148. **Броди** — Броди: збірник статей і нарисів / О. Лисяк (ред.). — Вид. допов. — Дрогобич; Львів : Відродження, 2003. — 176 с.
149. **Варн.** — Варналій З. С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / [З. С. Варналій (ред.), О. О. Бабінова, О. В. Бойко-Бойчук, В. В. Борщевський, Т. Г. Васильців]. — К. : НІСД, 2007. — 768 с.

150. **Вітте** — Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Лотар Вітте. — К. : Заповіт, 2006. — 44 с.
151. **Вл.** — Власюк О. С. Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко (ред.), М. Т. Степико та ін. — К. : Знання України, 2005. — 792 с.
152. **Володарі** — Володарі гетьманської булави: Історичні портрети / [В. А. Смолій (автор передмови)]. — К. : Варта, 1995. — 557 с.
153. **Гар.** — Гарасим П. М. Фінансовий, управлінський і податковий облік у господарських товариствах (ВАТ, ЗАТ, ТОВ, ПОП, ПАП) / П. М. Гарасим, Г. П. Журавель, П. Я. Хомин. — Тернопіль, 2003. — 522 с.
154. **Гриш.** — Гришко В. Москва сльозам не вірить: Народовбивство по-кремлівськи / Василь Гришко. — К. : Юніверс, 2003. — 242 с.
155. **Гром** — Гром Г. Нагуєвичі / Ганна Гром. — Дрогобич : Відродження, 2002. — 284 с.
156. **Д. Дор.** — Дорошенко Д. І. Нарис історії України: [у 2 т.] / Дмитро Іванович Дорошенко. — Репр. вид. 1966 р. — К. : Глобус, 1991. — Т. 2. — 1991. — 350 с.
157. **Дз.** — Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / Іван Дзюба. — К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. — 332 с.
158. **Єгр.** — Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / Олег Єгрешій. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. — 168 с.
159. **Єфр.** — Єфремов С. Вибране : статті, наукові розвідки, монографії / Сергій Єфремов. — К. : Наук. думка, 2002. — 757 с.
160. **Жал.** — Жаліло Я. А. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / [Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська та ін.; за заг. ред. Я. А. Жаліла]. — К. : НІСД, 2009. — 142 с.
161. **З. Ант.** — Антонюк З. Конституційна реформа: експертний аналіз / [З. П. Антонюк, Ф. В. Веніславський та ін., Є. Ю. Захаров (упоряд.)]. — 2-ге вид., допов. — Х. : Фоліо, 2004. — 184 с.

162. **З. пол.** — Зовнішня політика України: перші підсумки та перспективи 2008 року : матеріали “круглого столу”, 4 квітня 2008 р. / [за заг. ред. Ю.Г. Рубана]. — К. : НІСД, 2008. — 98 с.
163. **Іст. рел.** — Історія релігії в Україні : [у 10 т.] / [А. Колодний (ред.); НАН України; Інститут філософії ім. Г. Сковороди. Відділення релігієзнавства]. — К. : Український Центр духовної культури, 1996. — Т. 4 : Католицизм. — 2001. — 598 с.
164. **Кал.** — Калина А. В. Економіка праці : [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / А. В. Калина. — К : МАУП, 2004. — 272 с.
165. **Кост.** — Костомаров М. Богдан Хмельницький : [історична монографія] / Микола Костомаров; [пер. з рос. Т. С. Завгородня]. — Дніпропетровськ : Січ, 2004. — 843 с.
166. **Куб.** — Кубицький С. О. Нариси воєнно-політичної історії України : [навч. посіб.] / С. О. Кубицький, В. Л. Кирик, А. Б. Єрмоленко та ін. — К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. — 375 с.
167. **Л. Бонд.¹** — Бондарук Л. Михайло Сорока : До 90-річчя від дня народження і 30-ліття від дня смерті (27.03.1911 — 16.06.1971) / Леся Бондарук. — Дрогобич : Відродження, 2001. — 296 с. — (Серія “Постаті”).
168. **Л. Бонд.²** — Бондарук Л. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР / [Л. Бондарук, В. Брандышаускас, О. Даніель, Б. Захаров (уклад.), Є. Захаров (уклад.)]. — Х. : Права людини, 2006. — Т. 1, ч. 2. — 2006 — 504 с.
169. **Л. Ів.** — Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (І половина ХІХ ст.) : [матеріали до спецкурсу] / Л. Г. Іванова. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. — 192 с.

170. **М. Дор.** — Дорошко М. Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20-30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз / Микола Дорошко. — К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2004. — 154 с.
171. **О. Біл.** — Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку / [О. Г. Білорус (наук.ред.), Д. Г. Лук'яненко, М. О. Гончаренко, В. А. Зленко, О. В. Зернецька]. — К., 2001. — 734 с.
172. **Павл.** — Павлюк С. Сколівщина / Степан Павлюк (наук. ред.). — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. — 303 с.
173. **Руд.** — Рудич Ф. М. Політика в особах: політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, О. П. Дергачов та ін. — К. : Парламентське видавництво, 2008. — 352 с.
174. **С. Дор.** — Дорошенко С. І. Загальне мовознавство : [навч. посіб.] / Сергій Іванович Дорошенко. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 288 с.
175. **Сис.** — Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник / С. О. Сисоєва. — К. : Міленіум, 2006. — 344 с.
176. **Ступ.** — Ступарик Б. Школі — національне виховання молоді : [вибрані статті] / Богдан Ступарик. — Івано-Франківськ : Плай, 2005. — 301, [2] с.
177. **Тар.** — Таран Л. Гороскоп на вчора і на завтра / Людмила Таран. — К. : Рада, 1995. — 247с.
178. **Тисяча** — Тисяча років української суспільно-політичної думки : [у 9 т.] / Тарас Гунчак (голова ред. кол., наук. ред.), Оксана Сліпушко (упоряд. і прим.). — К. : Дніпро, 2001. — Т. 5, кн. 2. — 2001 — 376 с.
179. **Укр.**¹ — Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно—політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. — К. : НІСД, 2008. — 744 с.
180. **Укр.**² — Україна і Росія в історичній ретроспективі: [нариси в 3-х томах] / [Редрада: акад. НАН України В. М. Литвин (голова) та ін.]. — Т. 1: Українські проекти в Російській імперії / [Верстюк В. Ф., Горобець В. М., Толочко О. П.]. — К. : Наук. думка, 2004. — 504 с.

181. **Хар.** — Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П. С. Харів. — Тернопіль : “Економічна думка”, 2003. — 326 с.
182. **Шт.** — Штепа П. Мафія і Україна / Павло Штепа. — Львів : ВПК “Глобус”, 2002. — 404 с.

Періодичні видання

183. «Вечірній Київ» — Вечірній Київ : київська муніципальна газета / засн. Київська міська Рада, в.о. голов. ред. Роман Костриця. — 2001. — К : ВАТ “Київська правда”, 2008 — 2009. — Виходить у вівт., сер., четв. та п’ятницю.
184. «Інформаційний бюлетень» — Інформаційний бюлетень : всеукраїнський громадсько-політичний тижневик / засн. і видавець: трудовий колектив редакції; голов. ред. Тамара Просяник. — 1990. — Кременчук ; Комсомольск : ПП ПЦ “Дніпрокварц”, 2008 — 2009. — Виходить один раз на тиждень.
185. «Хрещатик» — Хрещатик : київська муніципальна газета / засн. Київська міська Рада, в.о. голов. ред. Денис Жарких. — 1990 — К : СПД Скуйбіда В. П., 2007 — 2009. — Виходить щоденно.

Лексикографічні праці

186. **ВТССУМ** — Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. — 1728 с.
187. **Сл.** — Грінченко Б. Словарь української мови : [у 4 т.] / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — Т. 3. — 1959. — 506 с.
188. **СУМ** — Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. — К. : Наук. думка, 1970. — Т. 3. — 1972. — 744 с. — Т. 4. — 1973. — 840 с. — Т. 5. — 1974. — 840 с. — Т. 7. — 1976. — 724 с. — Т. 11. — 1980. — 699 с.

189. **СУС** — Вусик О. С. Словник українських синонімів: Понад 1500 синонімічних гнізд / О. С. Вусик; [за ред. А. М. Поповського]. — Дніпропетровськ : Січ, 2000. — 424 с.
190. **ФСУМ** — Фразеологічний словник української мови / [Л. С. Паламарчук (ред.кол.), В. М. Білоноженко (уклад.); НАН України; Інститут української мови]. — 2-ге вид. — К. : Наук. думка, 1999. — Кн. 1. — 1999. — 528 с. — Кн. 2. — 1999. — С. 529—980.